

হৰিবৰ বিপ্ৰ

বব্ৰুৱাহনৰ যুদ্ধ আৰু তাম্ৰধ্বজৰ যুদ্ধ

সম্পাদক

ড° বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱা

ড° মহেশ্বৰ নেওগ

**HARIVARA VIPRA'S
BABRUBAHANAR YUDDHA
AND
TAMRADHVAJAR YUDDHA**

Critically Edited by

Dr. BIRINCHI KUMAR BARUA

Dr. MAHESWAR NEOG

1960

**PUBLICATION DEPARTMENT
GAUHATI UNIVERSITY**

Published by the University of Gauhati in the Department
of Publication

FIRST EDITION : June 1960

All rights reserved

Price Rupees THREE

Printed by Kalicharan Pal, at the Nabajiban Press,
66 Grey Street, Calcutta 6

সূচীপত্ৰ

ভূমিকা

...

...

৥/০

বক্রবাহনৰ যুদ্ধ

• গ্রন্থাৰম্ভ

...

...

অৰ্জুনৰ মণিপুৰ-প্ৰৱেশ ; মণিপুৰৰ বৈভৱ

...

১

অৰ্জুনৰ বিমঙ্গল-দৰ্শন

...

...

৩

বক্রবাহনৰ ঘোৰা-নিৰোধৰ আদেশ

...

...

৪

মণিপুৰৰ ৰাজসভা-বৰ্ণনা

...

...

৪

ঘোৰাৰ কপালৰ পত্ৰ পঢ়ি বক্রবাহনৰ বিষাদ

...

৬

বক্রবাহনৰ জন্মকথা

...

...

৭

সুবুদ্ধিৰ সজ উপদেশ

...

...

৮

বক্রবাহন অৰ্জুনৰ কাষলৈ যায়

...

...

৯

বক্রবাহনৰ পিতৃ-দৰ্শন

...

...

১১

পিতৃ-চৰণত বক্রবাহনৰ আত্ম-নিবেদন

...

...

১২

অৰ্জুনৰ কটু প্ৰত্যুত্তি

...

...

১৩

বক্রবাহনৰ প্ৰত্যুত্তৰ

...

...

১৫

বক্রবাহনৰ যুদ্ধৰ আয়োজন

...

...

১৬

অৰ্জুনৰ প্ৰতি বক্রবাহনৰ ৰণ-আহ্বান

...

...

১৯

বক্রবাহন আৰু অনুশাল্লৰ যুদ্ধ ; অনুশাল্লৰ পতন

...

১৯

বক্রবাহনৰ লগত কামদেৱ আৰু পাণ্ডৱী সেনাৰ যুদ্ধ ;

বক্রবাহনৰ ৰণ-জয়

...

...

২২

বক্রবাহনৰ লগত অনুশাল্ল, কামদেৱ, যুৱনাথ, নীলকেতু,

হংসধ্বজ আৰু মেঘবৰ্ণৰ যুদ্ধ ; বক্রবাহনৰ জয়

...

২৮

বক্রবাহনৰ লগত সুরেগৰ যুদ্ধ ; সুরেগৰ পতন

...

৩১

সেনা-সেনানীৰ নিপাত দেখি অৰ্জুনৰ বিষাদ

...

৩৩

দুৰ্নিমিত্ত-দৰ্শন

...

...

৩৪

মৰণ নিশ্চিত দেখি অৰ্জুনৰ কাতৰ বচন

...

...

৩৫

বৃষকেতুৰ বীৰত্ব-সূচক বাণী

...

...

৩৮

বক্রবাহন আৰু বৃষকেতুৰ দুৰ্য্যোধৰ সংগ্ৰাম ;

বৃষকেতুৰ শিৰশ্ছেদ

...

...

৪০

যুগকেতুৰ মূৰ লৈ অৰ্জুনৰ বিলাপ	৪৭
অৰ্জুনৰ প্ৰতি বক্ৰবাহনৰ বক্ৰোক্তি	৪৯
বক্ৰবাহন আৰু অৰ্জুনৰ যুদ্ধ	৫০
অৰ্জুনৰ পতন	৫৩
মণিপুৰ নগৰত বণ-জয়ৰ উৎসৱ	৫৬
পুত্ৰৰ হাতত স্বামীৰ নিধন শুনি উলুপী আৰু চিত্ৰাঙ্গদাৰ শোক	৫৭
দাসীমুখে উলুপী আৰু চিত্ৰাঙ্গদাৰ শোকৰ বাতৰি পাই বক্ৰবাহনৰ দ্বাৰা যুদ্ধৰ কাৰণ-বৰ্ণনা আৰু আশ্বাস-দান	৫৯
বক্ৰবাহনৰ প্ৰতি চিত্ৰাঙ্গদাৰ তিৰস্কাৰ আৰু উলুপীৰ দ্বাৰা স্বামীৰ মৃত্যুৰ সত্যতা নিৰ্ণয়। স্বামীৰ মৃত্যুত উলুপী আৰু চিত্ৰাঙ্গদাৰ বিলাপ আৰু বক্ৰবাহনক ভৎসনা	৬০ ৬১
পিতৃ-হত্যা স্মৰি বক্ৰবাহনৰ সন্তাপ আৰু বিলাপ	৬৪
অৰ্জুনৰ পুনৰ্জীৱন সম্বন্ধে উলুপীৰ উপায়-দান	৬৭
পাতালৰপৰা সঞ্জীৱনী মণি আনিবলৈ বক্ৰবাহনৰ দান্তিক প্ৰতিজ্ঞা	৬৮
পাতালৰপৰা মণি আনিবলৈ উলুপীৰ দ্বাৰা পুণ্ডৰীকৰ পাতাল-প্ৰেৰণ	৬৯
পুণ্ডৰীকৰ পাতাল-প্ৰৱেশ আৰু পাতালৰ ভয়াবহ ৰূপ	৭১
পুণ্ডৰীকৰ আত্ম-পৰিচয়, পাতাল- আগমনৰ উদ্দেশ্য-জ্ঞাপন আৰু মণি-যাত্ৰা	৭১
মণি লৈ পাতালত মতদ্বৈধ আৰু পুণ্ডৰীকৰ অভিযান ব্যৰ্থ	৭৫
পাতালৰ বিৰুদ্ধে বক্ৰবাহনৰ বণ-সজ্জা	৭৭
বক্ৰবাহন আৰু নাগসকলৰ মাজত তয়াময়া বণ আৰু নাগসকলৰ পৰাজয়	৭৯
অনন্ত নাগৰ দ্বাৰা বক্ৰবাহনক মণি-দান আৰু ক্ষমা-প্ৰাৰ্থনা	৮২

চুতবাঈ নাগৰ ফোড় আৰু কুণ্ডিৰ			
দ্বাৰা অৰ্জুনৰ মৃত-হৰণ	৮৩
চিদ্ৰাঙ্গদা আৰু উলুপীৰ বিলাপ	৮৫
কুন্তীৰ কুশল	৮৬
গকড়ৰ স্কন্ধত কৃষ্ণ, কুন্তী আৰু ভীমৰ			
মণিপুৰ-গমন আৰু অৰ্জুন-হস্তাৰ সন্ধান	৮৬
বক্ৰবাহনৰ বিষম অহুতাপ	৮৮
অনন্তৰ বচনত শ্ৰীকৃষ্ণৰ দ্বাৰা			
মৃতসকলৰ প্ৰাণ-দান	৮৯
বক্ৰবাহনৰ দ্বাৰা সকলোৰে অভ্যর্থনা	৯২
অৰ্জুনৰ বিবাদ আৰু সকলোৰে দ্বাৰা			
অৰ্জুনৰ প্ৰশংসা	৯৩
বক্ৰবাহনৰ বৈবাগ্যভাৱ আৰু ভীমৰ			
দ্বাৰা প্ৰবোধ-দান	৯৪
শ্ৰীকৃষ্ণ আদিৰ বিদায়-গ্ৰহণ	৯৫

তাম্ৰধ্বজৰ যুদ্ধ

গ্ৰহাৰম্ভ	৯৯
পাণ্ডৱৰ যজ্ঞ-ঘোৰাৰ বাণপুৰ-প্ৰৱেশ	৯৯
ময়ূৰধ্বজৰ যজ্ঞ-ঘোৰাৰ লগত সংঘৰ্ষ	১০০
পাণ্ডৱৰ যজ্ঞ-ঘোৰা ধৰা সম্পৰ্কে			
তাম্ৰধ্বজ আৰু মন্ত্ৰী বংশধ্বজৰ আলোচনা	১০১
যুদ্ধৰ আয়োজন	১০৩
তাম্ৰধ্বজ আৰু পাণ্ডৱী সেনাৰ মাজত যুদ্ধাৰম্ভ	১০৪
তাম্ৰধ্বজ আৰু অনিৰুদ্ধৰ যুদ্ধ	১০৫
অনিৰুদ্ধৰ পৰাজয় আৰু মূৰ্ছা	১০৭
বৃষকেতুৰ যুদ্ধ আৰু পৰাজয়	১০৮
সাত্যকিৰ পৰাজয়	১০৮
কৃতবৰ্ম্মাৰ পতন	১০৯
বক্ৰবাহনৰ দুৰ্যোৰ বণ আৰু বিষম পৰাজয়	১০৯
হংসধ্বজৰ পতনত পাণ্ডৱসেনা ছত্ৰভঙ্গ	১১০

অৰ্জুনৰ বিপত্তি	১১০
তাম্ৰধ্বজৰ মূৰত কৃষ্ণৰ গদাঘাত	১১১
তাম্ৰধ্বজৰ লগত কৃষ্ণাৰ্জুনৰ যুদ্ধ	১১১
সাৰথি কৃষ্ণই যুদ্ধ কৰাত তাম্ৰধ্বজৰ শ্লেষোক্তি	১১২
তাম্ৰধ্বজৰ বুকুত কৃষ্ণৰ পদাঘাত	১১২
নৃপতিৰ প্ৰতি কৃষ্ণৰ চক্ৰ-নিষ্ক্ষেপ	১১৩
তাম্ৰধ্বজৰ অনেক সেনা ক্ষয় আৰু কৃষ্ণক ককৰ্থনা	১১৪
তাম্ৰধ্বজৰ হাতত কৃষ্ণাৰ্জুন বন্দী	১১৫
তাম্ৰধ্বজৰ আত্মহত্যা কৃষ্ণাৰ্জুনৰ মূৰ্ছা	১১৬
আৰু যজ্ঞ-ঘোৰা ধৃত	১১৭
ময়ূৰধ্বজৰ আগত তাম্ৰধ্বজৰ দ্বাৰা	১১৭
পাণ্ডৱী ঘোৰা-উপস্থাপন	১১৭
বংশধ্বজৰ দ্বাৰা ঘোৰা ধৰাৰ বৃত্তান্ত কথন	১১৭
কৃষ্ণাৰ্জুনক এৰি ঘোৰা অনাৰ কাৰণে	১১৮
তাম্ৰধ্বজৰ প্ৰতি ময়ূৰধ্বজৰ কটুবাক্য বৰ্ষণ	১২০
কৃষ্ণাৰ্জুন আদিৰ চেন-লাভ আৰু	১২১
ঘোৰা নেদেখি পুনৰ যুদ্ধোত্ত	১২২
ব্ৰাহ্মণৰ আগত তাম্ৰধ্বজৰ প্ৰাণ দানৰ ইচ্ছা	১২২
ব্ৰাহ্মণৰ দ্বাৰা ময়ূৰধ্বজৰ অৰ্দ্ধশৰীৰ-যাদ্ৰা	১২৪
পুত্ৰ আৰু ভাৰ্য্যাৰ হাতত কৰত তুলি দি	১২৪
প্ৰাণ-দানোত্ত ময়ূৰধ্বজ	১২৬
ময়ূৰধ্বজৰ দান ব্ৰাহ্মণৰ দ্বাৰা প্ৰত্যাখ্যান	১২৬
ভাৰ্য্যাৰ দ্বাৰা ময়ূৰধ্বজৰ শিৰ-ছেদন	১২৭
ব্ৰাহ্মণক ওভতাই আনিবলৈ পত্নী কুন্দমতীক প্ৰেৰণ	১২৮
প্ৰাণ গ্ৰহণ কৰিবলৈ ময়ূৰধ্বজৰ কাতৰ প্ৰাৰ্থনা	১২৮
বিপ্ৰৰ নিজ নাৰায়ণৰূপ-ধাৰণ আৰু	১২৮
কপট পৰীক্ষাত ময়ূৰধ্বজ উত্তীৰ্ণ	১৩০
কৃষ্ণ-ভক্তি-আপ্নুত ময়ূৰধ্বজ	১৩০
ময়ূৰধ্বজৰ নগৰত কৃষ্ণৰ তিনিদিন-যাপন	১৩১
ঘোৰা সহ কৃষ্ণ-ধনঞ্জয়ৰ বাণপুৰ-ত্যাগ	১৩১
লিপিকাৰৰ মিনতি	১৩১
পৰিশিষ্ট : বক্ৰবাহনৰ যুদ্ধৰ পাঠান্তৰ	১৩৫
শব্দ-সূচী	১৬৩
শুধৰণি	১৭১

ভূমিকা

হৰিবৰ বিপ্ৰৰ 'বক্ৰবাহনৰ যুদ্ধ'খনি নকৈ প্ৰকাশ কৰিবলৈ কেইবাবছৰৰো আগৰেপৰা যত্ন কৰা হৈছিল। বৰ্তমান গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰকাশন বিভাগৰ উদ্যোগত সেই কাৰ্য্য সমাপন কৰা হ'ল। লগতে অলপতে প্ৰাপ্ত 'তাম্ৰধ্বজৰ যুদ্ধ'খনি সন্নিৱিষ্ট কৰা হ'ল। ইয়াৰ আগতে অৱশ্যে ১৯২৫ ছনত 'বক্ৰবাহনৰ যুদ্ধ'ৰ এটি সাধাৰণ সংস্কৰণ প্ৰকাশ হৈছিল। বৰ্তমান 'বক্ৰবাহনৰ যুদ্ধ' যিখনি সাঁচিপতীয়া পুথিক প্ৰধান সাৰথি কৰি উলিওৱা হৈছে, সেইখনি পণ্ডিত হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ দ্বাৰা নগাৰুঁপৰা সংগৃহীত, কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিত ইমান দিন সংৰক্ষিত আছিল। পুথিখনিৰ তাৰিখ ১৬৬১ শক। ইয়াৰ লগতে ১৯২৫ ছনত প্ৰকাশিত (শিৱনাথ ভট্টাচাৰ্য্যৰ দ্বাৰা) কিতাপখনিৰো সাহায্য লোৱা হৈছে।

'তাম্ৰধ্বজৰ যুদ্ধ' নামৰ পুথিখনি খণ্ডিত ৰূপত সংগৃহীত হৈ বৰ্তমান গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পাঠাগাৰত সংৰক্ষিত হৈছে। এই পুথি-খনিৰ সন্ধান ইতিপূৰ্বে পোৱা নগৈছিল। গতিকে অসম্পূৰ্ণভাৱেই তাক ছপা কৰাটো বাঞ্ছনীয় বুলি বিবেচনা কৰা হ'ল। ১৯২৫ ছনত ছপা হোৱা সংস্কৰণত কবিৰ নাম হৰিবৰ বুলি পোৱা যায়। কিন্তু কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিত সংৰক্ষিত 'লৱকুশৰ যুদ্ধ' আৰু 'বক্ৰবাহনৰ যুদ্ধ'ৰ সাঁচিপতীয়া পুথিত আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ 'তাম্ৰধ্বজৰ যুদ্ধ'ত হৰিবৰ বুলিহে উল্লেখ আছে। সম্ভৱতঃ কবিৰ সেয়ে আচল নাম। 'লৱ-কুশৰ যুদ্ধ', 'বক্ৰবাহনৰ যুদ্ধ' আৰু 'তাম্ৰধ্বজৰ যুদ্ধ' তিনিওখনি হৰিবৰ বিপ্ৰৰে ৰচনা নহয় বুলি অনুমান কৰিবৰ বিশেষ কাৰণ নাই। তিনিওখনিৰ বিষয়-বস্তু আৰু ৰচনা-শৈলীৰ বিশেষ মিল আছে। তদুপৰি তিনিওখনৰে বিষয় একে জৈমিনীয়াশ্বমেধৰ-

পৰাই গ্ৰহণ কৰা হৈছে। হৰিবৰ বিপ্ৰই 'বৰুৱাহনৰ যুদ্ধ'ত তেওঁৰ পৃষ্ঠপোষক বজা দুৰ্লভনাৰায়ণৰ নাম এইদৰে উল্লেখ কৰিছে—

জয় জয় নৰপতি দুৰ্লভনাৰায়ণ ৰাজা
কামপুৰে ভৈলা বীৰবৰ।
সপুত্ৰ বান্ধৱে য়েবে স্মৃথে ৰাজ কৰন্তোক
জীৱন্তোক সহস্ৰ বৎসৰ ॥
তাহান ৰাজ্যত থিত সাধুজন মনোনীত
অশ্বমেধ বিৰচিত সাৰ।
বিপ্ৰ হৰিবৰ কই গোৰীৰ চৰণ সেই
পদবন্ধে কৰিলা প্ৰচাৰ ॥

'প্ৰহ্লাদ-চৰিত্ৰ'ৰ ৰচক হেম সৰস্বতী আৰু 'জয়দ্রথ-বধ'ৰ কবি কবিৰত্ন সৰস্বতীয়েও কমতাৰ বজা দুৰ্লভনাৰায়ণৰ উল্লেখ কৰিছে। এওঁলোকে উল্লেখ কৰা দুৰ্লভনাৰায়ণ একেজন লোক বুলিয়েই এতিয়ালৈকে ধৰি লোৱা হৈছে। এই দুৰ্লভনাৰায়ণৰ সময় কালিৰাম মেধি ডাঙৰীয়াই 'প্ৰহ্লাদ-চৰিত্ৰ'ৰ পাতনিত ১২৪৯ খ্ৰীষ্টাব্দ বুলি কৈছে। কনকলাল বৰুৱা ডাঙৰীয়াই মেধিৰ পদ্ধতিৰেই কিন্তু অলপ কঠোৰভাৱে সময়ৰ লেখ কৰি দুৰ্লভনাৰায়ণৰ সময় চতুৰ্দশ শতিকাৰ দ্বিতীয় পাদ (১৩৩০-১৩৫০) বুলি ঠিক কৰিছে। ডক্টৰ বাণীকান্ত কাকতিয়ে আকৌ দুৰ্লভনাৰায়ণৰ সময় নিৰ্ণয় কৰিছে ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ শেষ কিম্বা চতুৰ্দশৰ আগভাগতহে।

আনফালে, 'কথা-গুৰুচৰিত', ৰামচৰণৰ 'শঙ্কৰ-চৰিত'তে ত্ৰয়োদশ-চতুৰ্দশ শতিকাৰ দুৰ্লভনাৰায়ণৰ বাহিৰেও পঞ্চদশ-ষোড়শ শতিকাৰ দোমোজাত কমতা-কামৰূপত দুৰ্লভনাৰায়ণ নামৰ এজন দ্বিতীয় বজাৰ উল্লেখ আছে।

এই দুজন দুৰ্লভনাৰায়ণৰ কোনজনৰ লগত হেম সৰস্বতী, হৰিবৰ বিপ্ৰ আৰু কবিৰত্ন সৰস্বতীৰ সম্পৰ্ক, সেই কথা বিচাৰ কৰিব লগীয়া। কবিৰত্ন সৰস্বতীয়ে তেওঁৰ কাব্যত দুৰ্লভনাৰায়ণৰ পুত্ৰ ইন্দ্ৰনাৰায়ণ বজাৰ স্পষ্ট উল্লেখ কৰিছে। নগেন্দ্ৰনাথ বসুৰ 'Social History of

Kamarupa'-ত দিয়া কবিবত্নৰ বংশলতাৰপৰাও, কবিবত্ন সৰস্বতী শঙ্কৰদেৱৰ উপৰি পুৰুষ চণ্ডীবৰৰ আৰু প্ৰথম দুৰ্লভনাৰায়ণৰ সম-সাময়িক হোৱাটো সন্তৰ যেন লাগে। আনপিনে, হেমসৰস্বতী আৰু হৰিবৰ বিপ্ৰৰ লগত প্ৰথম দুৰ্লভনাৰায়ণৰ সময়ৰ সম্পৰ্ক লৈ নিশ্চয়কৈ একো কোৱা টান।

ৰমানন্দ দ্বিজৰ 'শ্ৰীশ্ৰীবংশীগোপালদেৱৰ চৰিত্ৰ'ত এজন পণ্ডিত আৰু কবি হৰিবৰ বিপ্ৰৰ কথা আছে—

কুণ্ডিল গোষ্ঠীত জাত পুৰুষ সুন্দৰ।

ব্ৰাহ্মপিণ্ডা গ্ৰামেশ্বৰ মুখ্য পণ্ডিতৰ ॥

যাৰ গৃহ-দ্বাৰে জলে গজ-বাজীচয়।

বিপ্ৰ হৰিবৰ খ্যাতি যাহাক কহয় ॥ ২০

ভাৰত পুৰাণ পদ কৰিছা বিস্তৰ।

চৰিত খনিত উল্লেখকৰা হৰিবৰ আৰু যুদ্ধ-কাব্য দুখনিৰ কবি হৰিবৰ, দুইকে একে বুলি ধৰিবলৈ যথেষ্ট থল আছে। 'ভাৰত পুৰাণ পদ' কথাটোৱে এই দুখনি-কাব্য পুথিলৈকে আঙুলিয়াই যেন লাগে, আৰু 'লৱ-কুশৰ যুদ্ধ'ৰ হৰিবৰ বিপ্ৰক দ্বিতীয় দুৰ্লভনাৰায়ণৰ সমসাময়িক বুলি ধৰিলে চৰিতৰ হৰিবৰ বিপ্ৰৰ লগত তেওঁক একেজন বুলি নিঃসন্দেহে ধৰিব পৰা হয়। সেইমতে, হৰিবৰ বিপ্ৰৰ সময় পঞ্চদশ শতিকাৰ শেষ ভাগ বুলি ঠাৱৰ কৰিব লাগিব। চৰিতত থকা ব্ৰাহ্ম-পিণ্ডা গাৱঁৰ সঠিক অৱস্থিতি নিৰ্ণয় কৰিব নোৱাৰিলেও চৰিতৰ বৰ্ণনাৰপৰা বৰ্তমান মধ্য অসমৰ কোনো ঠাইতে এই গাওঁ আছিল বুলি অনুমান হয়।

হৰিবৰ বিপ্ৰই জৈমিনিৰ অশ্বমেধপৰ্বৰপৰা ৰাম-কথা পদত ভাঙিছে আৰু 'বক্ৰবাহনৰ যুদ্ধ'ত তেওঁ 'গৌৰীৰ চৰণ' সেৱা কৰিছে যদিও অন্যান্য প্ৰসঙ্গৰপৰা তেওঁ শাক্ত আছিল বুলিও অনুমান কৰিব পাৰি। হৰিবৰ বিপ্ৰ সম্পৰ্কে এতিয়ালৈকে ইয়াতকৈ অধিক কথা একো পোৱা হোৱা নাই।

অসমীয়া ভাষাৰ ক্ৰম-বিবৰ্তনৰ ফালৰপৰাও হৰিবৰ বিপ্ৰৰ ৰচনাৰ মূল্য আছে। মাধৱ কন্দলিৰ 'ৰামায়ণ'ৰ দৰে হৰিবৰ বিপ্ৰৰ ৰচনাতো

বহু অপ্ৰচলিত শব্দ আৰু জতুৰা বাক্য-ৰীতিৰ প্ৰয়োগ দেখা যায়।
তলত তেনে কেইটামান জতুৰা বাক্য আৰু খণ্ডবাক্য ‘বৰুৱাহনৰ
যুদ্ধ’ৰ পৰা উদ্ধৃত কৰা হ’ল।—

কথামাতে, ১৮ ; বনাৰে, ১৮ ; একৈ একৈ, ২৩ ; চলচল কৰে, ২১ ;
টঙ্ক নামে চাণ্ডালক সহিতে নপাৰি, ৪৬ ; হাসিত কন্দল যেন সেহি
পটন্তৰ, ৭৪ ; আতেসে বড় হাৰো, ৮৫ ; আতেসে অধিক মোৰ দহে
পোৰে গাৰ, ৮৬ ; বড় দেখাৰ মুনিষ, ৮৭ ; বুঢ়াৰ হাতৰ চেঙ্গলি সেন্থৰে
নযাস, ৮৭ ; লাভক চাহান্তে জনো মূল হেৰুৱাস, ৮৭ ; গৈলেসে
জানিয় পথ নিয়ৰ কি দূৰ, ৮৮ ; খাইলেসে জানিয় পথ্য তিত কি
মধুৰ, ৮৮ ; যশৰাশি পাইলো বৰ বাপক উপাসি, ৮৪ ; হেন নউ দেখা
তিনি লোকে অপৰাধ, ৯০ ; যৈসানি তৈসানি মৰিবাৰ একবাৰ, ১০০ ;
বোলাস মুনিষ, ১০২ ; কটকটায় ঘাৰ ; ১০২ ; হেন জানো যমে পাত
মলচে তোমাৰ, ১০২ ; সিও মান্য শুৰিবোহা, ১০৮ ; ফুৰিয়া ফুৰি,
১২৫ ১৪৪ ; নলৰে নচৰে যেন মুঢ়া কাষ্ট গোট, ১২৯ ; চিন্তে
মহামাৰ, ১৩১ ; থকবক কৰি, ১৫১ ; দিল ধাৰ, ৫৮ ; নিয়ন্তে যাহন্তে
ভাগৰিল যমদূত, ১৯০ ; সবে শুকো মান, ১৯৩ ; হস্তীৰো পিছলে
পাৰ, সৃজনে বুড়াএ নাৰ, আন্ধো আৰিত হাৰয় জুয়াৰ, ২২০ ;
তথাঞ্চে, ২২০ ; সকলে ভাবনা হৈল চূৰ, ২২২ ; লাজ আসিব সৰাৰে,
২২৬ ; ভালৰেসে ভাল মন্দৰ মন্দবাণী, ৩১২ ; কুলক্ষণে পাইলেক
সুখৰ মুণ্ড খাইলা, ৩১২ ; ছাগে কি কৰিব পাৰে বাঘৰ আগত,
৩১৫ ; এদিনাত কৰি, ৩৩৭ ; চাটু কৰে, ৩৩৯ ; মঙ্গল বঢ়ায় ৩৪২ ;
হৰিষ কালত বিষাদ নুযুৱায়, ৩৬০ ; হেন লন্ত, ৩৯৯ ; নখে যিবা
কাৰ্য্য সিঝে কুঠাৰ লগাস, ৪২৫ ; সাধি পাৰি ৪৫৩ ; দোঙ্গা-দোঙ্গি
পাৰে ৪৯৫ ; শাস কৰা দেখি যেন তেতুলিৰ ফুল, ৫০০ ; হৰিণক
পাইলে শশাক কোনে সোধে, ৫০৮ ; তোমাৰ বিকলে সুধিবাক
নাই ঠাই, ৫৪২।

‘বৰুৱাহনৰ যুদ্ধ’ৰ পৰা বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ বৈয়াকৰণ ৰূপৰ এটি তালিকা
সন্নিৱিষ্ট কৰা হ’ল—

ধৰিত, ৯৯ ; পৰিবাৰ, ১২৬ ; সবেহন্তে ২০৪ ; মাৰিলাক, ২৩৪ ; নিমাব্যক, ৩০৪ ; পাসৰিবৰ, ৩০৮ ; মাৰিএৰো, ৩১৩ ; কাটিলাক, ৩৫০ ; কহিত, ৩৯৭ ; কাটিলাক, ৪৬৩ ; কৰিএৰো, ৪৭৮ ; দেখাএৰো, ৪৭৯ ; লগাএৰ, ৪৯২ ; সবেহন্তে, ৫০৩ ; চিণ্ডিএৰো, ৫৫০ ; হৰাইবাৰ, ৫৬৪ । ✓

মহাভাৰতৰ আদিপৰ্বত ব্যাস মুনিয়ে স্মৃন্ত, জৈমিনি, পৈল, শুক, আৰু বৈশম্পায়ন নামে তেওঁৰ পাঁচজন শিষ্যক মহাভাৰত শিকায় বুলি উল্লেখ আছে। তেওঁলোক পাঁচোজনে একোখনকৈ সংহিতা ৰচনা কৰে। কিন্তু জৈমিনি ঋষিৰ মহাভাৰতৰ সংহিতাৰ আশ্বমেধিক পৰ্বৰ বাহিৰে আন কোনো পৰ্বৰ সন্ত্ৰুদ পোৱা নাই। এই অশ্বমেধ-পৰ্বৰ মহাভাৰতৰ অংশ হ'লেও ইয়াত পুৰাণসমূহৰ দৰে বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়ৰ মতবাদৰ প্ৰতি আনুগত্য দেখা যায়। এই ৰচনা ডক্টৰ মৰিচ্ উইণ্টাৰ্নিজে পুৰাণসমূহৰ ভিতৰতো শেষৰ কালত ৰচিত পুৰাণ বা পুৰাণৰ অংশসমূহৰ সময়লৈ নিব খোজে। পুথিখনিত এঠাইত (৫৫৮) ষষ্ঠ শতিকাৰ বৰাহমিহিৰৰ উল্লেখ আছে আৰু আনহাতে পুথিখনিত বিষ্ণুপূজাৰ যি ৰূপ পোৱা গৈছে, তাকে বিচাৰ কৰি উইণ্টাৰ্নিজে এনে মত দিছে। ইয়াৰ অন্তৰ্গত চন্দ্ৰহাস আৰু বিষয়াৰ উপাখ্যানৰ শেষত ভাগৱত-পুৰাণৰ উদ্ধৃতিয়ে তাক নৱম শতিকা বা তাৰো পিছৰ কালৰ ৰচনা বুলিহে ইংগিত দিয়ে। (যুধিষ্ঠিৰৰ ৰাজসূয় যজ্ঞৰ উল্লেখ আৰু যজ্ঞ-ঘোৰাৰ লগত যোৱা অৰ্জুন, কৃষ্ণ আদিৰ যুদ্ধৰ বৰ্ণনাও আছে।)

হৰিবৰ বিপ্ৰই 'বক্ৰবাহনৰ যুদ্ধ'ৰ আখ্যান-ভাগৰ অৰ্জুন আৰু চিত্ৰাঙ্গদা-পুত্ৰ বক্ৰবাহনৰ যুদ্ধৰ কাহিনী জৈমিনীয়াশ্বমেধৰ ১২-১৪ আৰু ৩৭-৪০ অধ্যায়ৰপৰা আৰু মাহীশ্মতীপুৰৰ ৰজা নীলধ্বজ আৰু ৰাণী জ্বালাৰ কাহিনী ১৪-১৫ অধ্যায়ৰপৰা গ্ৰহণ কৰিছে। কাব্যৰ প্ৰয়োজন অনুসাৰে হ্ৰস্ব-দীৰ্ঘ কৰাৰ বাহিৰে কবিয়ে মূল কাহিনীৰ বিশেষ সাল-সলনি কৰা নাই। মূলত সপ্ততলৰ বৰ্ণনা আছে (৩৮।১৭৬-৮৭), কিন্তু কাব্যত তাক বাদ দিয়া হৈছে। ভোগৱতী নদীৰ

পাৰৰ হাটকেশ্বৰ শিৰ-লিঙ্গৰ (পাতালে পৰমং লিঙ্গং সংৰীক্ষ্য হাটকেশ্বৰম্) প্ৰসঙ্গই সাধাৰণ পাঠকক অশুবিধাত পেলাব বুলি তাকো এৰিছে। বিভিন্ন পৰিস্থিতিক ঘৰুৱা চিত্ৰকল্প আৰু উপমাৰে সহজ-বোধ্য কৰি তোলা হৈছে। অৰ্জুনে বক্ৰবাহনক কৈছে, বন্ধুভাৱে আহিও তেওঁ শত্ৰুৰ আগত পৰিব লগীয়া হ'ল—

আগে যেন মনুষ্যে লৰৰে খৰতৰি।

ছাগ বুলি বাঘৰ গলত আছে ধৰি ॥ ৭৬

মনুষ্যে এড়ন্তে গলৰ নেৰে বাঘে।

বক্ৰবাহনে সমুচিত উত্তৰ দি কৈছে যে ভীষ্ম, কৰ্ণ, দ্ৰোণক মিছা ছা কৰি মৰাত অৰ্জুনৰ গোৰৱেই বা ক'ত!—

কপাস কাতিয়া শশা দিৱয় লৱড়।

লোকত জনাৱে বৃক্ষ পাড়িলোহো বড় ॥

সেহিমতে কুক-সেনা মাৰি তৈলা গহ।

মোৰ পৰাক্ৰম আজি খানিতেক সহ ॥ ৮৯

বৃষকেতুৱে বিচক্ষণ শৰ-নিষ্ক্ষেপৰ দ্বাৰা বক্ৰবাহনক উৰুৱাই নিয়া আ বক্ৰবাহনে ঘূৰি বৃষকেতুৰ ওপৰত পৰিলত বৃষকেতুৰ আত্ম-বক্ষ প্ৰচেষ্টা কৰিয়ে এইদৰে বৰ্ণনা কৰিছে,—

হৃদয়ত পৰি বীৰে দুই হাতে আটে।

বলৱন্ত নাৰী যেন বেসুৱাৰ বাটে ॥ ২৬৪

পানীৰ মাছক যেন হাতে আছে ধৰি।

এড়াইতে হুৱাৰি কৰে ঘৰসা-ঘৰসি ॥

২৮৫ পদত কৰ্ণই ইন্দ্ৰক স্বগাত্ৰ-মাংস-দান কৰি পূজা ক উল্লেখ লক্ষণীয় (স্বগাত্ৰং হি সমুৎকৃত্য পিতা শত্ৰুয় তে দতে ৩৮.৯।) মূলত একে প্ৰসঙ্গতে বৃষকেতুৰ নৰ-শিৰেৰে সূৰ্য্য পূজা কথা আছে—

ভূয়া শত্ৰুশিৰাংশ্বেৰ পঙ্কজানি কৰেণ চ।

গৃহীত্বা কধিৰাজানি মোক্তিকানি বণাঙ্গণে ॥

পিতামহায় সূৰ্যায় দত্তোহৰ্ষঃ প্ৰত্যহং মুদা। ৩৮।১১-১২

১ ২৯৪ পদত পুনৰ বক্রবাহনে ঠাট্টাত অৰ্জুনক উপদেশ দিছে বৃষকেতুৰ
১ ছিন্ন শিৰেৰে শিৱক পূজিবলৈ,—

বৃষকেতোঃ শিৰশ্চত্ৰং শিৱপূজনলিপ্সকে ।

উত্তিষ্ঠাৰ্পয় দেৱায় শঙ্কৰায় ধনংজয় ॥

তুষ্ঠঃ প্রদাস্ততি হবঃ শস্ত্ৰং পাশপতং চ তে ॥ ৩৮।২৫-২৬

● চিত্ৰাঙ্গদাই বক্রবাহনক পৰশুৰামতকৈও পাপী বুলি ভৎসনা কৰিছে, কিয়নো পৰশুৰাম অকল মাতৃহত্যাহে আছিল, কিন্তু বক্রবাহনে যুদ্ধ কৰি পিতৃকো হত্যা কৰিছে আৰু স্বামী-শোকাগ্নিত পেলাই মাতৃকো পৰোক্ষভাৱে হত্যা কৰিবলৈ ওলাইছে (৩৮৫-৮৬)। যুদ্ধৰ বৰ্ণনাত হৰিবৰ বিপ্ৰই প্ৰায় মূলকে অনুসৰণ কৰিছে। বিভিন্ন অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ সংখ্যাত কিছু হেৰ-ফেৰ আছে যদিও সেইবোৰৰ বাবে কবিতকৈ লিপিকাৰসকলহে যেন অধিক দায়ী। প্ৰদ্যুম্নৰ কাম-শৰ প্ৰয়োগৰ ভয়ঙ্কৰ বৰ্ণনা হৰিবৰ বিপ্ৰই কিছু মৃদুভাৱে দিছে। জৈমিনীয়াশ্বমেধৰ অজস্ৰ ডাকিনী-যোগিনীৰ, পিশাচ, যক্ষ, ব্ৰহ্মগ্ৰহ, আদিৰ ঠাইত হৰিবৰ বিপ্ৰই মাত্ৰ এবাৰহে ডাকিনী-যোগিনীৰ উল্লেখ কৰিছে।

গোটেই কাব্যখনত মাত্ৰ বক্রবাহন আৰু বৃষকেতুৰ মাজত হোৱা যুদ্ধৰ বৰ্ণনাতহে কবি মূলৰপৰা কিছু দূৰ আঁতৰি আহিছে। অৰ্জুনলৈ নিষ্ক্ষেপ কৰা অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ বাণৰ বৰ্ণনা জৈমিনিতকৈ বাহুল্যভাৱে দিছে। ফলত পাঠকৰ মনত এই ভয়লগা ঘটনাৰ কল্পনা আৰু গভীৰতৰ হৈছে।

জৈমিনীয়াশ্বমেধত (৩৭।৩১-৪০) অৰ্জুনে বক্রবাহনৰ হাতত তেওঁৰ মহা মহা বীৰ সৰহভাগকে যেতিয়া নিহত হোৱা দেখিলে তেতিয়া তেওঁ বৃষকেতুৰ আগত শোক কৰি, অশ্বমেধ যজ্ঞৰ আন বাকী থকা কামবোৰ কৰিব নোৱাৰিব, আৰু যজ্ঞ সমাধা হোৱাৰো আশা নাই বুলি আক্ষেপ কৰিছে। কিন্তু হৰিবৰ বিপ্ৰৰ কাব্যত অৰ্জুনে সেই কথা কৈয়ে ক্ষান্ত থকা নাই, তেওঁৰ অতীত কীৰ্ত্তিলৈ উভতি চাই কৰুণভাৱে বিলাপ কৰিছে। অৰ্জুনৰ শোক-গাঁথা ৰচনাত কবি কৃতকাৰ্য্য হৈছে। শোকৰ গভীৰতা চিত্ৰিত কৰিব পৰা ক্ষমতাও যিদৰে কবিয়ে দেখুৱাইছে, সেইদৰে আনন্দ-মুখৰ হাস্য-মধুৰ ভাবৰ ছবিও

তেওঁ ফুটাই তুলিবলৈ সমৰ্থ হৈছে। অৰ্জুনৰ হাতত বক্ৰবাহনৰ
 আত্ম-সমৰ্পণৰ বৰ্ণনাত কবিয়ে আনন্দময় পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰিছে।
 আৰু মূলত নথকা সত্ত্বেও প্ৰচলিত সকলোবোৰ বাতায়ন্ত্ৰ, যেনে,
 তাল, ঢোল, ভেৰী, ভেমছি, ধুমছি, ডগৰ, বাংশী, তেমছি, থিকিছি,
 মাদলী, ৰেমছি, টোকাৰি, কাংসী, বীণা, কৰতাল, ঝাঝাৰি, দুবলৰ
 উল্লেখ কৰি নৃত্যগীত বৰ্ণনা সম্পূৰ্ণ কৰি তুলিছে। (পদ ৫৬-৫৭)
 মণিপুৰত বিজয়োৎসৱৰ বৰ্ণনাও কবিয়ে নিজস্বভাৱে দিছে। জৈমিনীৰ
 মণিপুৰৰ চিত্ৰাঙ্কন হৰিবৰৰ হাতত ব্যাপক আৰু বৰ্ণোজ্জ্বল হৈ উঠিছে।
 মূলৰ কেইটিমান চৰাই

হংসশৈচৱ ময়ূৰাশ্চ শুকাঃ পাৰাৱতাস্থথা।।

সাৰিকাঃ কোকিলাঃ কেকা বত্ৰকাঞ্চননিৰ্মিতাঃ ॥ ২৩-১৪

আৰু পশুৰ ঠাইত জাক-জাক চৰাই, পশুৰ অৱতাৰণা কৰিছে।
 প্ৰাচীৰ-চিত্ৰত দেৱ-দেৱী আৰু নাৰীৰ সংখ্যাও বঢ়াইছে। জৈমিনিয়ে
 অৰ্জুনৰ কুণ্ডল-উজ্জ্বল শিৰ ছিগি মাটিত পৰাৰ কথা কৈছে :

তাৱৎ বাণেন তীৰ্বেণ শিৰো জ্বলিতকুণ্ডলম্।

ছিন্নং পাৰ্শ্বস্থ তৰসা নিপপাত ধৰাতলে ॥ ৩৮।৬১-৬২

হৰিহৰ বিপ্ৰই তাৰ লগতে সেই ছিন্ন শিৰ কেনে বিতোপন আছিল
 তাৰ সবিস্তাৰ বৰ্ণনা দিছে।

বাসুদেৱ কৃষ্ণৰ পূজাৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব প্ৰতিপাদনেই মূল জৈমিনি ভাৱত
 এটি ঘাই উদ্দেশ্য। কৃষ্ণদেৱৰ সৰ্বদলন বীৰত্ব, পাপনাশন শক্তি আৰু
 সৰ্বপ্ৰকাৰে শ্ৰেষ্ঠত্ব অনেক ঠাইত ঘোষণা কৰা হৈছে। হৰিবৰে এনে
 প্ৰসঙ্গৰ শ্লোকসমূহৰ যথানুৰূপ ভাঙনি দি কৃষ্ণ-ধৰ্ম্মৰ গৌৰৱ প্ৰচা
 কৰিছে। কৃষ্ণ-স্মৰণৰ পাপ-পাৰন শক্তিৰ কথা কোৱা হৈছে,—

সৰ্ৱানি যাতি কৃষ্ণস্ত স্মৰণাৎ পাতকানি চ। ৩৮-১২৯

যত যত পাপমানে কৰয় মহন্ত।

মাধৱক স্মৰন্তে সকলে হবে হত ॥ ৪০১

পঞ্চপাতক কৰ্ত্তাঃ কিং নামাস্তু ন তাবিতাঃ ।

তুৰ্যে যুগে চ সংপ্ৰাপ্তে মানৱান্ পাপপুৰিতান্ ॥

পাৰায়ণ্যতি নামাস্তু স্নিগ্ধোৰমিততেজসঃ ।

কুতো দুঃখং কুতো দৈন্তং কুতঃ পাপভয়ো নৃণাং ॥ ৪০-৪১-৪২

যিটো পুন প্ৰাণী পঞ্চপাতক-যুগুত ॥

যেৱেমে হৰিক শ্ৰবে শুদ্ধ চিত মনে ।

সকল পাপক এড়াই তাক দৰশনে ॥ ৫৯১

হৰি হেন বাণী যাৰ জিহ্বাত বসয় ।

কি কৰিব পাৰে তাক মহা পাপচয় ॥

ইয়াত প্ৰায় নৱবৈষ্ণৱ যুগৰ নাম-ধৰ্ম্ম মহিমা প্ৰচাৰৰ উৎসাহ উদ্দীপিত হৈ উঠিছে ।

প্ৰাক-শঙ্কৰী কবি বুলিয়েই যে অসমীয়া সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰত হৰিবৰ বিপ্ৰ বিশেষ উল্লেখযোগ্য তেনে নহয়, বচনাৰ সাধাৰণ সৌষ্ঠৱৰ গুণতো হৰিবৰ বিপ্ৰ প্ৰাচীন অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰসিদ্ধ কবি । জতুৰা খণ্ডবাক্যৰ ব্যৱহাৰত তেওঁক মাধৱ কন্দলিৰ পিছতে ধৰিব পাৰি । ‘জৈমিনীয়াশ্বমেধ’ৰপৰা আখ্যানৰ পদ ডাঙনি কৰা অসমীয়া কবিসকলৰ ভিতৰত হৰিবৰ বিপ্ৰই প্ৰথম আৰু প্ৰধান । হৰিবৰে জৈমিনিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি তেওঁৰ সৰু খণ্ডকাব্য দুখনি লিখিছে । কাহিনী বচক-স্বৰূপে এই দুই কাব্য কবিৰ দক্ষতাৰ সাৰ্থক পৰিচয় ।

প্ৰকাশন বিভাগৰপৰা হৰিবৰৰ ‘বক্ৰবাহনৰ যুদ্ধ’ আৰু ‘তাম্ৰধ্বজৰ যুদ্ধ’ দুয়োখনি একলগে প্ৰকাশ কৰাৰ দায়িত্ব লোৱা বাবে বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ কৰ্ত্তৃপক্ষ ধন্যবাদৰ পাত্ৰ । এইজন কবিৰ আনখনি পুথি ডক্টৰ মহেশ্বৰ নেওগৰ দ্বাৰা আধুনিক পদ্ধতিৰে সম্পাদিত হৈ অসম সাহিত্য সভাৰপৰা ইয়াৰ আগতে প্ৰকাশিত হৈছে । প্ৰকাশন বিভাগৰ শ্ৰীমতী প্ৰীতি বৰুৱা এম্. এ. আৰু শ্ৰীকেশৱ মহন্তই মুদ্ৰণালয়ৰপৰা কিতাপখনি সজাই-পৰাই উলিওৱাত সাহায্য কৰাত দুইবোৰো শলাগ লৈছো ।

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

১৫ই মাৰ্চ, ১৯৬০

বিৰিঞ্চি কুমাৰ বৰুৱা

মহেশ্বৰ নেওগ

॥ বক্রবাহনৰ যুদ্ধ ॥

॥ নমো শ্ৰীকৃষ্ণায় নমঃ ॥

গ্ৰহাৰম্ভ

জয়তি পাণ্ডৱগণ হৰিৰ সৈৱক ।

অশ্বমেধ যজ্ঞ কৰি তুমিলা দেৱক ॥

গোত্ৰ-হত্যা-পাতকত তাৰণ কাৰণে ।

অৰ্জুনৰ মণিপুৰ-

অশ্বমেধ যজ্ঞ আৰম্ভিলা পাণ্ডুগণে ॥ ১

প্ৰৱেশ ;

অনন্তৰে কুন্তী-সুত বীৰ ধনঞ্জয় ।

মণিপুৰৰ বৈভৱ

ঘোৰাৰ লগত সাজি সসৈন্তে চলয় ॥

মণিপুৰ নগৰত প্ৰৱেশিলা পাছে ।

তাত অধিপতি অৰ্জুনৰ পুত্ৰ আছে ॥ ২

শুনা মণিপুৰ নগৰীৰ কেন নয় ।

সাক্ষা ব্যতিৰেকে প্ৰজা মিছা নোবোলয় ॥

স্বামী-সেৱা বিনে নাৰী নিচিন্তয় আন ।

ব্ৰাহ্মণৰ আন নাই পঢ়ন-পঢ়ান ॥ ৩

মণিপুৰ নগৰত যত নাৰী-নৰ ।

হৰি-চৰণত সদা ভক্তি-তত্ত্ব-পৰ ॥

ৰাজাৰ প্ৰাসাদে সদা আন কথা নাই ।

হৰি-কথা চৰ্চি থাকে হৰিক ধিয়াই ॥ ৪

হৰিৰ প্ৰসাদে বক্রবাহ নৰেশ্বৰ ।

জিনিলন্ত ৰাজাগণ চাৰিও দিশৰ ॥

হেন নাহি ৰাজা নখাটয় মণিপুৰে ।

আছোক নৃপতি কাজ মানৈ থাকে দূৰে ॥ ৫

শুনিয়েক বাজাগণ খাটয় যেন কৰি।
 সহস্ৰ সংখ্যাত স্তূৰ্ণক আনে ভৰি ॥
 আন যত ধন দেই লেখা নাহি তাৰ।
 বছৰে বছৰে লৱে সকলে বাজাৰ ॥ ৬
 সুখে য়েৰে নেদিয়ে দুখেও লৱে ধৰি।
 স্তূৰ্ণ সেনাপতি লৱে বিকৰ্ণনা কৰি ॥
 ধন-জন লৈয়া তাক কৰে বণ্ডভণ্ড।
 গজ-বাজী প্ৰজা লৱে অপৰাধ-দণ্ড ॥ ৭
 সেহি ধনে বাজা বক্রবাহ ভৈলা বড়।
 সোণে-ৰূপে বান্ধিলেক গড় চৌপাশৰ ॥
 বহল দীঘল থূলন্তৰ গড়চয়।
 আছোক মনুষ্য দেৱতাৰো লাগে ভয় ॥ ৮
 তাৰ বাৰো গড়খাই সাগৰ-সঙ্ক্ৰাশ।
 আছোক লজ্জিবে তাক দেখন্তে তৰাস ॥
 উছল-পাছল জল মৎস্যৰ প্ৰভাৱ।
 সৰ্বদায়ে খলকে নখণ্ডে আন ভাৱ ॥ ৯
 গড়ৰ ভিতৰে আছে অসংখ্যাত ঘৰ।
 নাহি চিন্তা-চৰ্চা জানা নাৰী-পুৰুষৰ ॥
 নাহি চিন্তা-চৰ্চা মাত্ৰ পিঙ্গনৰ বাৰো।
 মহা সুখে বন্ধে প্ৰজা মণিপুৰ মাৰো ॥ ১০
 //সেহি নগৰীত পাছে প্ৰৱেশিলা হয়।
 কটকে সহিতে খেদি যান্ত ধনঞ্জয় ॥
 নগৰীৰ ঠান দেখি বড়ে ভৈলা ভয়।
 হংসধ্বজ নৃপতিত পুছিলা নিচয় ॥ ১১
 অৰ্জুন বদতি শুনিয়েক নৃপবৰ।
 সমস্তে স্তূৰ্ণময় কাহাৰ নগৰ ॥

কৈত পাইলেক স্তৰ্গৰ এত দাম ।
 কিবা ঠান বাজাৰ কহিয়ো কিবা নাম ॥ ১২
 যৈসানি কৰিলা বাজসূয় ধৰ্ম্মৰাজে ।
 বিস্তৰ ফুৰিলো দিগবিজয়ৰ কাজে ॥
 সিকালতো নেদেখিলো ইখান নগৰ ।
 পৃথিৱীতে স্বৰ্গ-সুখ ভুঞ্জে কোন নৰ ॥ ১৩
 হংসধ্বজ বদতি শুনিয়ে পাণ্ডু-সুত ।
 স্বৰূপ কহিবো কথা যেহেন যুগুত ॥
 বব্ৰবাহ নামে বাজা গণিতাত সাৰ ।
 মণিপুৰ নামে নগৰৰ অলঙ্কাৰ ॥ ১৪
 আছোক বাজাৰ শুন্য কথা স্তবুধিৰ ।
 সাগৰ-গন্তীৰ ধীৰ গুণৰ মন্দিৰ ॥
 পৰ নৃপতিৰ দন্ত খানিকো নসহে ।
 অনুমান কথাক বাজাৰ আগে কহে ॥ ১৫
 তাৰ য়েৰে কটকে আমাৰ ধৰে হয় ।
 মেলাইবাক লাগি তেৰে হুইবেক সংশয় ॥
 দাৰুণ দুৰ্ব্বাৰ বীৰগোট ভয়ঙ্কৰ ।
 আমি কেনমতে তাক কৰিবো সমৰ ॥ ১৬
 হেন জানি আপুনি থাকিয়ো সাৱধানে ।
 যত্ন কৰি কটক থৈয়োক থানে থানে ॥
 আপুনাক ৰাখিয়ো ঘোড়াৰ পাছ কথা ।
 আৰু শুনিয়োক কেন বিপৰীত তথা ॥ ১৭
 হেন কথা-মাতে য়েৰে আছন্ত অৰ্জুন ।
 উপৰত বেঢ়ি বেঢ়ি বনাৰে শগুন ॥
 অৰ্জুনৰ মৃত্যুক দেখাইলা গৃধ্ৰচয় ।
 বিপৰীত দেখি সৰ্বৰ জনে ভৈলা ভয় ॥ ১৮

জৈমুনি বদতি ৰাজা শুনা জন্মিজয় ।

মণিপুৰ নগৰত প্ৰৱেশিলা হয় ॥

তাত পাছে বৃতান্ত মিলিল যতমানে ।

সকলে কহিবো ৰাজা শুনা সাৱধানে ॥ ১৯

বক্ৰবাহনৰ ঘোৰা- বক্ৰবাহ ৰাজা আছে সিংহাসনে বসি ।

নিৰোধৰ আদেশ লৱন্তে কটোৱালে জনাইলেক আসি ॥

প্ৰণামিয়া বোলে প্ৰভু দিয়োক উত্তৰ ।

নাজানো কোথাইৰ ঘোৰা পশিল নগৰ ॥ ২০

চলচল কৰে ঘোৰা সৰ শুক্লবৰ্ণ ।

লাঞ্জতাৰ হালধীয়া কৃষ্ণ দুই কৰ্ণ ॥

সূৰ্যৰ পত্ৰখান আছে কপালত ।

ঘাঘৰ-ঘুণ্ডৰা বাজে সকলে গাৱত ॥ ২১

ৰাজায়ে বোলন্ত চল চল কটোৱাল ।

বিলম্ব নকৰি শীঘ্ৰে ঘোৰা ধৰি আন ॥

বীৰগণ সহশ্ৰেক লগে যাওক সাজি ।

আলজাল এৰি এতিক্ষণে আন বাজী ॥ ২২

ৰাজাৰ আদেশ পালি গৈল তেতিক্ষণে ।

ৰাজাক উপাসি আছে অনেক ৰাজাগণে ॥

মণিপুৰৰ ৰাজসভা- একে একে ৰাজা দেৱৰাজ সমসৰ ।

বৰ্ণনা

তেসম্বে উপাসি আছে ৰাজাৰ উচৰ ॥ ২৩

সাৰি সাৰি জানু পাৰি আছে সেৱা কৰি

লোহিত কামলি বস্ত্ৰ পৰিধান পৰি ॥

বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ সৰে চন্দনে ভূষিত ।

হেনমতে ৰাজাগণ আছয় তহিত ॥ ২৪

বক্ৰবাহা ৰাজাৰ বহল সভাখান ।

সূৰ্যৰ ভিণ্ডি মনুষ্যৰ গলমাল ॥

সোণাৰ মাণ্ডলি দিলা ৰূপাৰ ৰুৱলি ।
 ৰূপাৰ সঙাশ কামী সূৰ্য্যৰ শলি ॥ ২৫
 কাম পিটি পিটি দিল চৌপাশে মেৰুটি ।
 পিতলৰ সাজি সাজি তাতে দিলা জেষ্ঠি ॥
 হেন নউ দেখি কোথানে গৃহাৰন্ত ।
 তাতে দিল অযুতেক সূৰ্য্যৰ তন্ত ॥ ২৬
 অনেক ৰতনে ঘৰ কৰে ৰাতিকাৰ ।
 কিছো কিছো তুলি দিল চৌপাশৰ বাৰ ॥
 চিত্ৰকৰে প্ৰবন্ধে অনেক আছে লেখি ।
 মাতো মাতো কৰে জীৱন্তা হেন দেখি ॥ ২৭
 ইন্দ্ৰ প্ৰতিমুখে দেৱ লিখিল সকল ।
 বাহুকি প্ৰতিমুখে যতেক নাগ-বল ॥
 ৰাম প্ৰতিমুখে ৰাজাগণ সমুদায় ।
 স্বৰ্গ মৰ্ত্ত্য পাতাল দেখিয় এক ঠাই ॥ ২৮
 জানকী দ্ৰৌপদী তাৰা যত মুখ্য নাৰী ।
 সৰাকৈ লেখিলা চিত্ৰকৰে ভাল কৰি ॥
 গাছ মাছ তৰু তৃণ যত সংসাৰত ।
 সৰাকৈ লিখিয়া আছে চৌপাশে বাৰত ॥ ২৯
 হস্তী ঘোৰা মহিষ লেখিলা উট খৰ ।
 মনুষ্যৰ কান্ধে দোলা চড়িত উপৰ ॥
 পুৰুষৰ মাজে নাৰ লিখি আছে বাৰে ।
 উড়ে উড়ে কৰে নাৰ বৈঠাৰ লৈচাৰে ॥ ৩০
 সিংহ বাঘ ঘোঙ্গ নাগ বৰাহ ভালুক ।
 বিড়ালী কুকুৰা ভেক কটলা জম্বুক ॥
 আনো সব যত জন্তু আছে সংসাৰত ।
 সৰাকৈ লিখিয়া আছে চৌপাশে বাৰত ॥ ৩১

হংস পাৰাৱত বক শেন যত পক্ষী ।
 কৈৰ মৈৰা কুকুৰা বালুকি আছে লেখি ॥
 সাৰঙ্গ কুকুৰা ভেৰা কুপতি কুৰুছঁয়া ।
 পানী-কাউৰ ঘোগৰা মাছৰক্ষা দেৱসুয়া ॥ ৩২
 ভদ্রকালি কাম কোণ্টা মসুৰা টিটিৰী ।
 টেপটি শালিকী টুনি কনোৱা-মুছৰি ॥
 দেৱ-চৰাই ঘৰ-চৰাই শগুণ টোকোৰা ।
 বড়য়াল পুণ্ডৰীক গোবৰ-খোচৰা ॥ ৩৩
 গঙ্গা-চিলা ফাকু-চিলা বাৰই পক্ষিলা ।
 কোৰঞ্চ কুকুৰা পেঞ্চা ডিঙ্গৰঙ্গা চিলা ॥
 এহি আদি কৰি পক্ষী লেখি আছে তয় ।
 আউৰ নকহিলো পদ বিস্তৰক ভয় ॥ ৩৪

ঘোৰাৰ কপালৰ
 পত্ৰ পঢ়ি
 বক্রবাহনৰ
 বিষাদ

হেনয় বিচিত্ৰ থানে আছন্ত নৃপতি ।
 ঘোৰা লৈয়া কটোৱাল মিলিলা তহিঁ ।
 প্ৰণামিয়া বোলে প্ৰভু দিয়োক অভয় ।
 তোমাৰ আদেশ পালি আনি দিলো হয় ॥ ৩৫
 ৰাজা বোলে মোহোৰ আগক লাগি আন ।
 কপালৰ কাঢ় সূৰ্ণৰ পত্ৰখান ॥
 পত্ৰখান দিল নিয়া পণ্ডিতৰ হাতে ।
 চায়োক পণ্ডিত তুমি কিবা আছে আতে ॥ ৩৬
 পণ্ডিতে বোলয় শুনিয়েক সৰ্বজন ।
 যুধিষ্ঠিৰ নামে ৰাজা পাণ্ডুৰ নন্দন ॥
 অশ্বমেধ যজ্ঞ মনে মেলিলন্ত হয় ।
 ঘোৰা লগে ৰক্ষা দিলা ভ্ৰাতৃ ধনঞ্জয় ॥ ৩৭
 যাহাৰ শক্তি আছে ঘোৰাক ধৰোক ।
 নোহে সামৰাজে আসি যজ্ঞত বৰোক ॥

পত্ৰ শুনি ৰাজাৰ আশেষ মন-কষ্ট ।
 এৱেসে জানিলো সামৰাজে ভৈলো নষ্ট ॥ ৩৮
 যুধিষ্ঠিৰ ৰাজা মোহোৰ শ্ৰেষ্ঠ তাত ।
 তাহান যজ্ঞৰ মঞি চিন্তিলো বিঘাত ॥
 পূৰ্বাপৰ নজানিয়া ঘোৰা ধৰি আনি ।
 আপুনাৰ যজ্ঞ নষ্ট কৰিলো আপুনি ॥ ৩৯
 দেৱৰ পিতৃৰ আশা খণ্ডালো সকলে ।
 মোৰ মান অধৰ্ম্মী নাহিকে ৰবি-তলে ॥
 চিত্ৰঙ্গদা মাৰে মোত বুলিল নিচয় ।
 পাণ্ডুৰ তনয় তযু পিতৃ ধনঞ্জয় ॥ ৪০

বক্ৰবাহনৰ
 জন্ম-কথা

যেনমতে পিতৃ তোৰ ভৈলন্ত অৰ্জ্জুন ।
 সিসৰ কথাক কহো সাৱধানে শুন ॥
 আৰথা কালত আছো পিতৃৰ ভৱনে ।
 নাচ গীত যোগাইলা অনেক কণ্ঠাগণে ॥ ৪১
 এক দিনা গীত গান্তে তাল ভৈল ভঙ্গ ।
 হেন দেখি বাপৰ আশেষ মন-খঙ্গ ॥
 যেৰে স্বৰূপত মঞি তোৰ হওঁ বাপ ।
 আজি ধৰি দিলো তোক দাক্ষণ সন্তাপ ॥ ৪২
 নিৰ্জ্জান গহন বন বুলিয় যাহাক ।
 নক্ৰী লয়া পাপিষ্ঠী তহিতে পৰি থাক ॥
 বাপৰ শুনিলো হেন কটুৰ বচন ।
 আশেষ কাৰুণ্য কৰি কৰিলো ক্ৰন্দন ॥ ৪৩
 স্বভাৱে চঞ্চল নাৰী আৰু শিশু-মতি ।
 হেনতো কিসক শাপ দিবাক যুগুতি ॥
 পূৰ্ব জন্মে কত মঞি কৰিলোহো পাপ ।
 কি কাৰণে পিতৃ হুই দিলা চণ্ড শাপ ॥ ৪৪

এড়িয়োক দোষ বাপ কৰিয়োক ক্ষেমা ।
 নচেত ই শাপৰ দিয়োক অন্ত-সীমা ॥
 কতো বেলি গুণি পাছে মাতিলেক বাপে ।
 গদগদ কৰি কিছো হৃদয়-সন্তাপে ॥ ৪৫
 টঙ্ক নামে চাণ্ডালক সহিবে নপাৰি ।
 বীৰকো শপিলো মঞি কিনো মন্দকাৰী ॥
 একোকালে বিনথ নযাই মোৰ বাক ।
 নিৰ্জ্ঞান গহনে গৈয়া নক্ৰী ছয়া থাক ॥ ৪৬
 তীৰ্থ-যাত্ৰা নিদানে অৰ্জুনক লাগ পাইবি ।
 পূৰ্বৰ স্বৰূপ ছই শাপক এৰাইবি ॥
 সেহি অনুক্ৰমে অৰ্জুনক লাগ পাইলো ।
 পূৰ্বৰ স্বৰূপ ছই শাপক এৰাইলো ॥ ৪৭
 সেহি ধৰি অৰ্জুনৰ তীৰ্থ ভৈল ভঙ্গ ।
 দৈব-যোগে ভৈল মোত আসঙ্গ-প্ৰসঙ্গ ॥
 অৰ্জুনৰ হন্তে ভৈলা মোহোৰ গৰ্ভত ।
 কতো কালে মানে তেহো আছিল লগত ॥ ৪৮
 মোক এড়ি পাছে গৈলা সেহি বন মাঝ ।
 যিথানত আছন্ত কেশৰ ধৰ্ম্মৰাজ ॥
 হৰিত ভকতি তযু ভৈলা শিশু ধৰি ।
 সি কাৰণে পাইলা তুমি সৰে বসুন্ধৰী ॥ ৪৯
 সিসৰ বচন মোৰ মনত আছয় ।
 নজানি ধৰিলো পিতৃ অৰ্জুনৰ হয় ॥
 শুবুধি যে সেনাপতি বুদ্ধিত গুৰুতৰ ।
 দুৰ্য্যোৰ সাগৰে মঞি কেনি ছইবো পাৰ ॥ ৫০
 শুবুধি বোলন্তু ৰাজা এৰা অসন্তোষ ।
 বাপৰ ঘোৰাক ধৰি কৰি আছা দোষ ॥

শুবুদ্ধিৰ সজ
 উপদেশ

যেনে তেনে পুত্ৰসে বাখিব লাগে হয় ।
 শূনি কোপ নকৰিব বীৰ ধনঞ্জয় ॥ ৫১
 গজ বাজী প্রজা যত যত ধন ধান্য ।
 বাপৰ চৰণে দান দিয়া কৰি মান্য ॥
 আগ বাঢ়ি দিয়োক তাহান নিজ হয় ।
 দেখি কোপ নকৰিব বীৰ ধনঞ্জয় ॥ ৫২
 ব্রাহ্মণ প্রমুখে যত যত নৰ-নাৰী ।
 বহু বিশ্ব বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰে কাছি-পাৰি ॥
 নাচন-গায়নে যাওক বাঢ়-ভণ্ডে সাজি ।
 মান্য কৰি বাপৰ চৰণে দিয়া বাজী ॥ ৫৩

॥ তুলসি ছন্দ ॥

বক্রবাহন	জৈমুনি বদতি	শূনা নৰপতি
অৰ্জুনৰ	পাছে যি কৰিলা বাজা ।	
কাষলৈ যায়	সুবুধি বচনে	সাৰ কৰি মনে
	তেখনে সজাইলা প্রজা ॥	
	গজ বাজী প্রজা	ভালমতে সজা
	সুৰ্গ-মণ্ডিত গারে ।	
	দণ্ড-ছত্ৰ ধৰি	পতাকা উচাই
	সিও যাওক ভাৰে ভাৰে ॥ ৫৪	
	চন্দন কস্তুরী	কুসুম সুগন্ধ
	ধূপ-দীপ হাতে ধৰি ।	
	দুৰ্বাক্ষত লৈয়া	কন্যাজন যাওক
	পিতৃক আশংসা কৰি ॥	

শকটে শকটে সুরণ লৈয়োক
বস্ত্র লৈয়া ভাৰে ভাৰ ।

হীৰা মণি মুক্তা সাগৰ-পৰাল
সিও যাওক বহু ভাৰ ॥ ৫৫

আনো বহু ধন সান্ধী সান্ধী যাওক
বস্ত্র যাওক কাপে কাপ ।

মোৰ ধন-জন আজিসে সাফল
যজ্ঞত বিলাৰে বাপ ॥

ঢাক ঢোল ভেৰি ভেমছি ধুমছি
ডগৰো মাৰোক বাংশী ।

তেমছি থিকিছি মাদলি বেমেছি
টোকাৰি মাৰোক কাংসী ॥ ৫৬

বীণা কৰতাল কাকাৰি দুবল
আনো বাঢ়-ভণ্ড যত ।

পিতৃ আগে যাইবো জন্ম সাফলিবো
সৰেও যাওক লগত ॥

সুবুধি প্রমুখ্যে যত পাত্ৰ মিত্ৰ
গজ বাজী চলি যায় ।

বস্ত্র অলঙ্কাৰে সাজি জাতিকাৰে
উৎসৱৰ ঠাই নাই ॥ ৫৭

যিবা কিছো কিছো খুজি লুৰি পাইলা
ৰাম যেন লক্ষা যান্ত ।

গজ বাজী প্রজা ভাল মতে সজা
কাছতে নুশুনি মাত ॥

সৰ্বদাঙ্গে সুন্দৰ মণিপুৰেশ্বৰ
আৰো অলঙ্কাৰে ধিক ।

যত গুণচয় সকলে আছয়
উপমা কহিবো কিক ॥ ৫৮

জনো শিশু-মুখে কৃত্য বাণী দেখি
অবহেলা করি আর ।
নানা বস কৃত্য মুখে আনি থৈয়া
স্বাদে মধু বুলি তাক ॥
যদি গঙ্গা-পানী ঘটে তুলি আনি
তাকো বুলি গঙ্গা-জল ।
ভাবতব কথা পদ নিবন্ধিল
তাঁতো সেহি সম ফল ॥ ৫৯

॥ पद ॥

বক্র বাহনৰ
পিতৃ-দৰ্শন

সেহি মণিপুৰ নগৰীৰ সমীপত ।
বেলু পাতি ধনঞ্জয় আছয় বথত ॥
হৰি-সুত কামদেৱ সেনা-অধিপতি ।
যুৱনাথ নৰনাথ পুত্ৰ সমন্বিত ॥ ৬০
অনুশাল নীলকেতু নৃপতি তহিতি ।
হৰি-বংশী কৃতবৰ্ম্মা সাত্যকি সহিতি ॥
কৰ্ণৰ তনয় শুভ-নয় বৃষকেতু ।
তেঁহো সাজি-পাৰি আছে সমৰৰ হেতু ॥ ৬১
আনো সৰ বীৰগণ আছে সেহি থানে ।
ৰথে চড়ি আছে অৰ্জুনৰ বিদ্যুতমাণে ॥
আনো সৰ বীৰগণ আছয় আশেষ ।
সেহি থানে বক্ৰবাহ নৃপতি প্ৰৱেশ ॥ ৬২

পিতৃ-চৰণত
বক্রবাহনৰ
আত্ম-নিবেদন

হস্তীকন্ধে যান্ত চিত্ৰঙ্গদাৰ তনয় ।
বিদূৰতে আকলিল বীৰ ধনঞ্জয় ॥
হস্তীকন্ধে নামি ৰাজা ভৈল ভূমি-পাৰ ।
কৰযোড় তুতি কৰি অৱনত ভাৱ ॥ ৬৩
কতো ক্ষণে ৰাজা গৈয়া নমস্কাৰ কৰি ।
পুনৰপি যাই ৰাজা এক পাঞ্চ ভৰি ॥
পুনৰপি নমস্কাৰ কৰি দণ্ডৱতে ।
যত ধন নিলা তাক দিলন্ত আগতে ॥ ৬৪
সেহি থানে যত যত গৈল কন্যা লোক ।
সুগন্ধ সিঞ্চিয়া বোলে যশৰাশি হোক ॥
তাত পাছে বক্রবাহা কটকে সহিতে ।
অৰ্জুনৰ আগতে পৰিলা দণ্ডৱতে ॥ ৬৫
পুনৰপি বক্রবাহ অৰ্জুন-কুমাৰ ।
আপুনাৰ যুগ্মৰ মেলিলা কেশটাৰ ॥
কেশটাৰ মেলিয়া হাতত লৈল তুলি ।
অৰ্জুনৰ ভৰিৰ গুচাইলা সৰে ধূলি ॥ ৬৬
পুনৰপি বক্রবাহ মণিপুৰেশ্বৰ ।
কিছো কিছো কৰি পাশ চাপি অৰ্জুনৰ ॥
চৰণত ধৰি হেন বুলিল বচন ।
এড়িয়োক দোষ পিতৃ হুয়োক প্ৰসন্ন ॥ ৬৭
তীৰ্থ-যাত্ৰা কালত যৈসানি গৈলা বন ।
চিত্ৰঙ্গদা-গৰ্ভত ভৈলোহো উতপন ॥
পুত্ৰৱতে শিশু ধৰি তুলিল উলুপে ।
তোমাৰ ঔৰসে পুত্ৰ জানিয়ো স্বৰূপে ॥ ৬৮
ৰাজ্য-ভাৰ ভণ্ডাৰ যতেক ধন ধান ।
মাগু কৰি বাপৰ চৰণে দিলো দান ॥

অৰ্জুনৰ
কটু প্ৰত্যুক্তি

আগে নজানিয়া মঞি ধৰিলো তুৰঙ্গ ।
 হেন জানি বাপ এড়িয়োক মন-খঙ্গ ॥ ৬৯
 আনো মোৰ ইন্দ্র-সমানকো নাহি ভয় ।
 হেন জানি পিতৃ মোত লয়োক সদয় ॥
 হেন যেৰে তুতি-নতি বুলিলেক ৰাজা ।
 কামদেৱ প্ৰমুখ্যে বোলয় যত প্ৰজা ॥ ৭০
 সৰে বোলে পাণ্ডৱৰ সুপ্ৰসন্ন বিধি ।
 বিনা ৰণে বৰিলেক কাৰ্য্য ভৈল সিধি ॥
 যাক লাগি মহাভয় আছিল সৰাৰ ।
 সিও মহাৰাজা বশ্য ভৈল আপুনাৰ ॥ ৭১
 মাগ্য কৰি বাপ বুলি দিলে ধন ধান ।
 পুত্ৰ বুলি আপুনি নেদন্ত সমিধান ॥
 সাধু সাধু ধনঞ্জয় বীৰ শিৰোমণি ।
 যাহাৰ পুত্ৰৰ হেন শুক বাণী শুনি ॥ ৭২
 সৰ্ববান্ধে সুন্দৰ গুণবন্ত মহামুনি ।
 ইহেন পুত্ৰক নমাতয় কোন গুণি ॥
 জৈমুনি বদতি শুনা ৰাজা জন্মিজয় ।
 কালে এসিলেক আক জানিবা নিচয় ॥ ৭৩
 সি কাৰণে সদবুদ্ধি নোহে অৰ্জুনৰ ।
 হাসিত কন্দল যেন সেহি পটন্তৰ ॥
 অৰ্জুনৰ জাপ্তে ৰাজা ধৰি আছে হাতে ।
 ছুট বুলি লাঠি দিল নৃপতিৰ মাথে ॥ ৭৪
 সিও লাঠি মহাৰাজা থাকি গৈল সই ।
 অনুতৰ বাপ গুরু হেনসে বিলই ॥
 অৰ্জুনে বোলন্ত শুন পাপিষ্ঠ দুৰ্জ্জন ।
 কেনমতে ভৈলি তই ঔৰস নন্দন ॥ ৭৫

কোনবা বৈশ্য জাতি জন্মাইলেক তোক ।
 নিচিনি নজানি কেনে বাপ বোল মোক ॥
 আগে যেন মনুষ্যে লৰড়ে খৰতৰি ।
 ছাগ বুলি বাঘৰ গলত আছে ধৰি ॥ ৭৬
 মনুষ্যে এড়ন্তে গলৰ নেৰে বাঘে ।
 তোৰ মোৰ পটন্তৰ সেহিমতে লাগে ॥
 নতু সমৰত শৰগোট মাৰো গারে ।
 সকল কটক তোৰ আছে সেহি ঠাৱে ॥ ৭৭
 কি কাৰণে ধনে জনে আনি দিলি হয় ।
 নোহে ক্ষেত্ৰি-জাতি বৈশ্য-জাতিৰ তনয় ॥
 সিসে পুত্ৰ মোৰ অভিমন্যু নাম যাৰ ।
 সুভদ্রাৰ গৰ্ভে বাপু ভৈল অৱতাৰ ॥ ৭৮
 হৰিৰ মোহোৰ নৃপতিৰ প্ৰিয়কৰ ।
 অল্লকালে গৈল সিটো যমৰ নগৰ ॥
 দ্ৰোণ প্ৰতিমুখে যত কোঁৱৰক মোহে ।
 যাৰ আগে তৃণৱত ভৈল চক্ৰব্যোহে ॥ ৭৯
 ধৰ্ম্ম-নৃপতিক বক্ষা কৰি সমৰত ।
 শিশু অল্লকালে ভাগ্য-বলে ভৈল হত ॥
 সিসে মোৰ সিংহ-পুত্ৰ আছিল ছৰাল ।
 তাহাক চাহান্তে তঞি অধম শৃকাল ॥ ৮০
 চিত্ৰঙ্গদা নাৰী তেহো গন্ধৰ্বৰ ৰাণী ।
 স্বৰূপত ভাল-মন্দ তঞি জান কি ॥
 চাঞ্চৰী মাহাৰ তোৰ নটৰ আচাৰ ।
 নটৰ ছৰালিৰ কিসৰ ৰাজ্য-ভাৰ ॥ ৮১
 শৰ-ধনু-কৰচক পাছ কৰি থৈয়ো ।
 চান্দি বান্ধি মাদলি গলত তুলি লৈয়ো ॥

বক্রবাহনৰ
প্ৰত্যুত্তৰ

যাৰ ঘৰে উৎসৱ তাহাৰ লগ লৈয়া
নাচ গীত যোগায়ো মাদলিগুটি বায়া ॥ ৮২
বিশেষত নট জাতি জানা কাপে জাপ।
নিচিনি নজানি যাকে তাকে বোলে বাপ ॥
চাটক-চোটক তোৰ মাতখানি চাৰ।
হেন নট জাতিৰ কিসৰ ৰাজ্য-ভাৰ ॥ ৮৩
জৈমুনি বদতি ৰাজা শুনা জন্মিজয়।
হেন য়েৰে নিন্দা মাতিলেক ধনঞ্জয় ॥
মহা কোপে নৰনাথে মাতিলন্ত হাসি।
যশৰাশি পাইলো বৰ বাপক উপাসি ॥ ৮৪
মহা কোপে আটোপে মাতিল নৰনাথে।
আৰ কি সহস্ৰ লাঠি নমাৰিলা মাথে ॥
যতেক বুলিলা মানে সহিবাক পাৰো।
মাৰক নিন্দিলা আতেসে বড় হাৰো ॥ ৮৫
আতেসে অধিক মোৰ দহে-পোৰে গাৰ।
মঞি পুল্ল ভৈলো মোৰ বৈশ্যা ভৈল মাৰ ॥
ধিক ধিক মোহোৰ বীৰত্ব ভুজ-ভাৰ।
ইসৰ বোলৰ যে নকৰো প্ৰতিকাৰ ॥ ৮৬
ওবা ধনঞ্জয় বড় দেখৰা মুনিষ।
পুনৰপি ঘৰ পাইলে কৰিবা হৰিষ ॥
বুঢ়াৰ হাতৰ চেঙ্গলি সেন্থৰে নযাস।
লাভক চাহান্তে জনো মূল হেৰুৱাস ॥ ৮৭
গৈলেসে জানিয় পথ নিয়ৰ কি দূৰ।
খাইলেসে জানিয় পথ্য তিত কি মধুৰ ॥
ছল কৰি মাৰিলাহা ভীষ্ম গুৰু দ্ৰোণ।
তোমাত কৰিয়া বৰ বীৰ আছে কোন ॥ ৮৮

কপাস কাতিয়া শশা দিৱয় লৰড় ।
 লোকত জনাৰে বৃক্ষ পাড়িলোহো বড় ॥
 সেহিমতে কুৰু-সেনা মাৰি ভৈলা গহ ।
 মোৰ পৰাক্ৰম আজি খানিতেক সহ ॥ ৮৯
 নজানি ধৰিয়া ঘোৰা পুনৰ্বাৰ দিলো ।
 মন্দ কৰ্ম কৰিলো মন্দৰ ফল পাইলো ॥
 হৰিষতে হেন আসি মিলিল বিষাদ ।
 হেন নউ দেখা তিনি লোকে অপৰাধ ॥ ৯০
 তোমাৰ আগতে ঘোৰা ধৰিলো সম্প্ৰতি ।
 মেলায়োক ঘোৰা য়েৰে আছয় শকতি ॥
 ভয় সন্তে ঘোৰা কেন দিলোহো তোমাক ।
 ঘোড়া পাছ কথা এৰে আপুনাক ৰাখ ॥ ৯১
 স্তবুধিক সমুধিয়া বুলিলা নৃপতি ।
 ইহান আমাৰ আৰো নাহি মিত্ৰৱতি ॥
 শত্ৰুভাৱে আমি দুয়ো কৰিবো সমৰ ।
 হেন জানি সাৰথি যুদ্ধক সাজ কৰ ॥ ৯২
 কেহো কেহো কটকে ৰাখোক গৈয়া হয় ।
 দেখো কেন মতে মেলাবন্ত ধনঞ্জয় ॥
 শিশু বৃদ্ধ কন্যা জন আসি আছে মানৈ ।
 দিয়োক মেলানি যাও আপুনাৰ থানে ॥ ৯৩
 শিল্পীগণে প্ৰবন্ধে সাজিল যিবা ৰথ ।
 যুদ্ধৰ সম্ভাৰ বস্ত্ৰ থাকোক লগত ॥
 থাইবাৰ বস্ত্ৰও থাকোক যত যত ।
 হেন শত কোটী ৰথ থাকোক লগত ॥ ৯৪
 পদাতি কটক যত কৰিয়ো নিৰ্ম্মাণ ।
 যুদ্ধৰ সম্ভাৰ সেনা থাওক থানে থান ॥

বক্রবাহনৰ যুদ্ধৰ
 আয়োজন

উচৈশৱা সম হস্তী বাহতে সহিত ।
 থাকোক সততে হেন শত কোটী শত ॥ ৯৫
 শুল্ক কৃষ্ণ চামৰ মণ্ডিত যাৰ গাৰে ।
 সূৰ্ণৰ নূপুৰ পিন্ধাইলা যাৰ পাৰে ॥
 সূৰ্ণ বজত মালা যাৰ গলে দিল ।
 চন্দনে সিন্দুৰে যাৰ গণ্ডক মণ্ডিল ॥ ৯৬
 নানা বিধ বাহু-ভণ্ড যাহাৰ লগত ।
 শ্বেত নেত পৰিধান যাহাৰ গাৱত ॥
 হেন সৰ হস্তী অৰ্বুদ অসংখ্য প্ৰমাণ ।
 যুদ্ধক প্ৰবন্ধে সৰে থাওক সাৱধান ॥ ৯৭
 বেগবন্ত যুধত প্ৰমত্ত হয়চয় ।
 তাসম্বাৰ থাকোক যে অৰ্বুদ দুতয় ॥
 পাণ্ডুৰগণক ৰণে যুঝিবো সকল ।
 আজি অৰ্জুনৰ বুজিবোহো বাহু-বল ॥ ৯৮
 চতুৰঙ্গ দলে সাজিয়োক সমুদায় ।
 যাৰ যেন অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ ধৰিত যুৱায় ॥
 ৰাজাৰ শুনিয়া হেন প্ৰচণ্ড আদেশ ।
 জয় জয় শব্দে বাহু বজাইলা আশেষ ॥ ৯৯
 যৈসানি তৈসানি মৰিবাৰ একবাৰ ।
 আজিসে সবাবো ধাৰ শুজিবো ৰাজাৰ ॥
 চিৰকাল প্ৰতিপাল কৰন্তু ভূপালে ।
 যাহাৰ প্ৰসাদে দুখ নাহি একোকালে ॥ ১০০
 হেন লাগ ৰাজাৰ সাধিবো মনোৰথ ।
 জীৱন্তেও যশ মৰিলেও স্বৰ্গ-পথ ॥
 হেন অনোঅনো আলচন্তে ভৈল সাজু ।
 গজ বাজী প্ৰজা অনুক্ৰমে লৈল বাজু ॥ ১০১

চাৰিও দিশৰ প্ৰজা বোলে আসৰিশ।
 ওবা ধনঞ্জয় তুমি বোলাস মুনিষ ॥
 ৰাজাক নিন্দিলি তই কটকটায় ঘাৰ।
 হেন জানো যমে পাত মলচে তোমাৰ ॥ ১০২
 শ্ৰুত্বা নৃপতি য়েৰে আছয় দুতয়।
 জেষ্ঠ বৈশাখৰ যেন সূৰ্য্যৰ উদয় ॥
 সেহি সময়ত বথে চড়িলা নৃপতি।
 একৈ একৈ ঘোড়া উচ্চৈশ্ৰৱা সম গতি ॥ ১০৩
 বহুবিধ অস্ত্ৰক থৈলন্ত উপৰত।
 মুকুতাৰ মালা দিলা ঘোড়াৰ গলত ॥
 (মাঞ্জি মাঞ্জি দৰ্পণ বান্ধিলা কপালৰ।)
 শিৰত কিৰীটি জ্বলে শুক্ল সূৰ্য্যৰ।
 অনেক বতনে বথ কৰে কাতিকাৰ ॥ ১০৪
 হেন বথে চড়ি চিত্ৰঙ্গদাৰ নন্দন।
 বাসুদেৱ-পদে প্ৰণামিলা মনে মন ॥
 মাৰক বাপক মনে কৰিলা প্ৰণাম।
 সমৰত জয় হোক মোৰ এহি কাম ॥ ১০৫

॥ বুমুড়ি ॥

নজানি ঘোৰা ধৰিলো।
 বড় যে দোষ কৰিলো ॥
 ধনে জনে ঘোড়া দিলো।
 বাপ বুলি সাদৰিলো ॥ ১০৬
 চৰণত ধৰিলোহো।
 কাউবাউ কৰিলোহো ॥

মাৰকোযে ভৰচালো ।
 বিপুগণ হস্তৰালো ॥ ১০৭
 সিও মাণ্ড শুৰিবোহো ।
 তুমি আমি যুৰিবোহো ॥
 কেন বল বুৰিবোহো ।
 সমৰত মাৰিবোহো ॥ ১০৮
 যশ ৰাশি সাধিবো ।
 পৃথিৱীত যশ থৈবো ॥

॥ পদ ॥

অজ্জুৰ্ণৰ প্ৰতি
 বক্রবাহনৰ বণ-
 আহ্বান

বক্রবাহা বদতি শুনিয়ে ধনঞ্জয় ।
 মাণ্ড কৰি ধনে জনে আনি দিলো হয় ॥ ১০৯
 সিওমতে তোমাৰ নভৈল ৰুচিকৰ ।
 এৰে কেনমতে দেখো কৰস সমৰ ॥
 আন কাৰ্য্য এড়ি ঝাণ্টে ধৰিয়োক ধনু ।
 তুমি আমি অন্তোঅন্তে ভেদিবোহো তনু ॥ ১১০
 যেহি যাক পাৰে তাক মাৰোক সমৰে ।
 কতুহলে বণ চাহান্তোক সৰে নৰে ॥
 স্বৰ্গ মৰ্ত্য পাতালে নাহিকে ত্ৰিভুবনে ।
 তোমাক মাৰন্তে ৰাখিবন্ত যিৰাজনে ॥ ১১১
 হেন জানিয়োক যম-পুৰে ভৈল ঠাই ।
 বিলম্ব নকৰি ধনু ধৰিয়ো আতাই ॥
 জৈমুনি বদতি ৰাজা শুন্য জন্মিজয় ।
 যুদ্ধক প্ৰবন্ধে পুত্ৰে বাপক মাতয় ॥ ১১২

বক্রবাহন আৰু
 অনুশাল্লব যুদ্ধ ;
 অনুশাল্লব পতন

হেন দেখি দৈত্যৰ নায়ক অনুশালৈ ।
 বক্রবাহা ৰাজাক ধাইলেক সেহি তালে ॥
 আমিসৰ আছন্তে কি যুঝিবে অৰ্জুনে ।
 সজনৰ মিত্ৰৰতি পাতি কোন গুণে ॥ ১১৩
 আপদত ৰাখি সম্পদত দিব দান ।
 সজনৰ মিত্ৰৰতি হোৱে হেন ঠান ॥
 এহি বুলি অনুশাল গৈল আগ বাঢ়ি ।
 নৰপাট শৰ টোন হন্তে লৈলা কাঢ়ি ॥ ১১৪
 নৰ শৰে দৃঢ়তৰে ভেদিল হৃদয় ।
 বৰ ছোট পাইলা বীৰ অৰ্জুন-তনয় ॥
 অনন্তৰে শত শৰে অৰ্জুন-কুমাৰে ।
 অনুশাল বীৰক ভেদিলা দৃঢ়তৰে ॥ ১১৫
 শৰে হানি বাটতে কাঢ়িলা দৈত্য-ৰাজ ।
 শৰ হত দেখি বক্রবাহা ভৈলা লাজ ॥
 কোপে-অপমানে বক্রবাহা নৰেশ্বৰ ।
 কোটি এক শৰ বাছি লৈল দৃঢ়তৰ ॥ ১১৬
 অভিনৱ শৰ কঙ্ক-পত্ৰে আছৈ ছাই ।
 মেৰুক ভেদিবে পাৰে অগ্ৰভাগে পাই ॥
 হেন কোটি এক শৰ ফুটি দৈত্য-ৰাজ ।
 সকলে শৰীৰ ঢাকি তেজ ভৈলা বাৰ ॥ ১১৭
 দুইহান শৰীৰ ক্ষত ভৈল শৰ-ঘাৱে ।
 ফুলিল পলাশ যেন অধিক সুহাৱে ॥
 দুই বল-বিপুল তৰুণ স্কুমাৰ ।
 দুয়ো মহা যুঝাৰে ৰণত অনিৰ্বাৰ ॥ ১১৮
 দুইহান বধক দুয়ো চিন্তন্তু প্ৰবন্ধে ।
 অন্তোঅন্তে ছিদ্ৰক চাহান্ত ঘোৰ দন্দে ॥

সেহি সময়ত পাছে অৰ্জুন-তনয় ।
 চাৰি শৰ হানি মাৰিলন্ত চাৰি হয় ॥ ১১৯
 আৰো কাটিলন্ত তাৰ সাৰথিবো শিৰ ।
 ষষ্ঠ শৰে ধ্বজক কাটিল মহাবীৰ ॥
 সাত শৰে তাৰ কাটিলন্ত ধনুখান ।
 শৰীৰতো ভেদিলন্ত অপৰ দশ বাণ ॥ ১২০
 দূত বথ সাৰথি খৰ্গ চন্দ্ৰ ধনু ।
 শৰে জৰ্জৰিত ভৈল অনুশাল্ল তনু ॥
 হেন দেখি আন ধনু ধৰি অনুশাল্লৈ ।
 লড় দিয়া আন বথে চড়ি সেহি তালে ॥ ১২১
 বক্রবাহা বজাৰ বিচিত্র বথখান ।
 তাক কাটি সাৰথিৰ লৈলন্ত পৰাণ ॥
 হেন দেখি আন ধনু ধৰি ততকালে ।
 অনুশাল্ল বীৰৰ বথ কাটিল সকাৰে ॥ ১২২
 ভগা বথখান ছাড়ি ক্ৰোধে দৈত্যনাথে ।
 ঘোৰতৰ গদাগোট ধৰিলেক হাতে ॥
 মাৰোঁ বক্রবাহা আজি জীৱন্তে নযাস ।
 গদা হানি অনুশাল্লৈ তেজিল আটাস ॥ ১২৩
 সিও গদা কাটিলন্ত অৰ্জুনৰ সূতে ।
 কোটি এক শৰ বাছি লৈলা মহাদ্রুতে ॥
 মহা কোপে আটোপে মাৰিলা নৰেশ্বৰে ।
 অনুশাল্ল-হৃদিত ভেদিলা দৃঢ়তৰে ॥ ১২৪
 সেহি কোটি এক শৰে ভৈলন্ত মূৰ্চ্ছিত ।
 বথত ফুৰিয়া ফুৰি পৰিলা ভূমিত ॥
 সৰে চাহি আছন্ত পড়িল দৈত্য-ৰাজ ।
 কিম ভৈলা সৰে প্রজা পাণ্ডৱী সমাজ ॥ ১২৫

বক্রবাহনৰ লগত অনুশাল বীৰ পৰিবার হেন দেখি ।
 কামদেৱ আৰু ধাইলা কামদেৱ বীৰ খানিকো নাপেখি ॥
 পাণ্ডৱী সেনাৰ প্ৰহ্মেন্নে বোলয় অৰে খনিতোক বহ ।
 যুদ্ধ : বক্রবাহনৰ অনুশাল বীৰক মাৰিয়া ভৈলা গহ ॥ ১২৬
 বণ-জয় শশাৰ আগতে যেন যুগে কৰে দাপ ।
 সিংহে লাগ পাইলে তাৰ ভাঙ্গে কাপকাপ ॥
 এহি বুলি হৰি-মুতে ধৰিলন্ত ধনু ।
 সূৰ্য্য পুঙ্খৰ শৰে ভেদিলন্ত তনু ॥ ১২৭
 দৃঢ় শৰ-সন্ধানে ব্যোথিত ভৈল যোদ্ধা ।
 কৃষ্ণ-মৃত কামদেৱ কৰিলন্ত যুদ্ধ ॥
 বক্রবাহা মাৰিলেক অযুতেক শৰ ।
 সকলে শৰীৰ ভেদিলেক প্ৰহ্মেন্নৰ ॥ ১২৮
 অযুতেক শৰৰ প্ৰচণ্ড পায়া ছোট ।
 নলৰে নচৰে যেন মুঢ়া কাষ্ট গোট ॥
 চড় পৰা গাছ যেন থাকিলেক থিৰ ।
 বড় ছোটে ভাগ্য বলে নমৰিল জীৱ ॥ ১২৯
 হাত ভৰি হৃদি নলড়য় সমুদায় ।
 নাহিকে চেতন জ্ঞান মৃতক-পৰায় ॥
 হেন দেখি অধৰ্ম্ম উপেখি নৰেশ্বৰ ।
 প্ৰহ্মেন্নক প্ৰতি কিছো নকৰিল শৰ ॥ ১৩০
 প্ৰহ্মেন্নক এৰি কটকক দিলা ধাৰ ।
 পাণ্ডৱী সেনাত পশি চিন্তে মহামাৰ ॥
 যাকে লাগি বক্রবাহা মাৰৈ শৰগোট ।
 সেহি শৰে মৰে আউৰ নসহয় ছোট ॥ ১৩১
 পলাই যাই প্ৰজাগণ নকৰে সমৰ ।
 কালান্তক যম যেন দেখি লাগে ডৰ ॥

সিবেলাত ৰাজ্যক দেখন্তে লাগে ভয় ।
 প্ৰলয়-কালৰ যেন সূৰ্য্যৰ উদয় ॥ ১৩২
 কতো বেলি স্বস্থ ভৈলা হৰিৰ কুমাৰ ।
 দেখন্ত নাহিকে প্ৰজা আছা একেশ্বৰ ॥
 দেখন্ত আগত সেনা পড়িল বহুত ।
 দেখি অগ্নি সম জ্বলি গৈল হৰি-স্মৃত ॥ ১৩৩
 ধিক ধিক মোহোৰ কুয়শ আগি ভৈল ।
 এহি বুলি কামদেৱে শৰ ধনু লৈল ॥
 কৰ্ণ মানে টানিয়া মাৰিল বাণচয় ।
 সেহি শৰে বিমূৰ্চ্ছিত অৰ্জ্জুন-তনয় ॥ ১৩৪
 দেখন্ত সিঠাইত আছে সেনাগণ যত ।
 প্ৰহ্মলব শৰে সৰে ভৈল মৃতৱত ॥
 প্ৰমত্ত মাতঙ্গ সম যত সেনাগণ ।
 তাক কামদেৱে হেন কৰিলেক ছন্ন ॥ ১৩৫
 আন যত বীৰগণ আছিলেক উঠি ।
 পৰি পৰি সৰে মৰে কামশৰে ফুটি ॥
 বথ এড়ি কামদেৱ যান্ত ভূমি-পাৰে ।
 কতো কতো হস্তীক কাটয় অস্ত্ৰ-ঘাৰে ॥ ১৩৬
 মুণ্ডত কাটন্তে দশন লৰে পাড়ি ।
 বজ্ৰ সম সন্ধানত অগ্নি যাই উড়ি ॥
 তাক এড়ি বীৰে ঘোড়াক ধাই যান্ত ।
 আগে পাছে কাটন্ত আগত যত পান্ত ॥ ১৩৭
 হেন মতে কাটি-ছিণ্ডি কামদেৱ বলী ।
 কৰৈ মাংসে শোণিতে কৰ্দম ৰণ-স্থলী ॥
 সেহি মাংস শোণিত ভুঞ্জিবে অভিলাষে ।
 ডাকিনী যোগিনী বেঢ়িলেক চতুৰ্পাশে ॥ ১৩৮

কতো কতো যোগিনী মনুষ্য-মুণ্ড ধৰি ।
 অগ্নি-অগ্নি দলি মাৰে বঙ্গ-চঙ্গ কৰি ॥
 সিবেলাত কামক দেখন্তে লাগে ভয় ।
 প্ৰলয়-কালৰ যেন সূৰ্য্যৰ উদয় ॥ ১৩৯
 মাংসেয়ে শোণিতে নদী এক বহি যাই ।
 আছোক যুঝিব প্ৰজা দেখন্তে পলাই ॥
 হস্তীসৰ তল যাই ঘোড়াৰ অন্তৰস্থা ।
 অলমত মনুষ্যৰ কি কহিবো কথা ॥ ১৪০
 গদা মুদগৰ যুথে যুথে তল যাই ।
 কাখৰত পাই শূকালে মাংস খাই ॥
 আঝোড়-পিঝোড় কৰে দান্ত ভাগি যাই ।
 হেন মতে শূকালে শৰক টানি খাই ॥ ১৪১
 মাংসেয়ে শোণিতে কৰ্দমৰ বণ-স্থলী ।
 তাক দেখি বক্রবাহা কোপে গৈল জলি ॥
 আমি বিচুমাৰে কেন অৱস্থা প্ৰজাৰ ।
 কি কৰয় মোৰ ইটো বীৰত্ব কাতৰ ॥ ১৪২
 এহি বুলি কামক দিলেক শৰজাক ।
 চাৰি শৰে মূৰ্ছিত নিলেক ঘোড়াক ॥
 সাৰথিক মৃত কৰিলাক নৱ শৰে ।
 বৃহৎপ ধ্বজক ভেদিল অনন্তৰে ॥ ১৪৩
 পুনৰপি শৰ ধৰি মণিপুৰেশ্বৰ ।
 কামদেৱ বীৰক ভেদিল দৃঢ়তৰ ॥
 সেহি শৰে কামদেৱ ভৈলন্ত মূৰ্ছিত ।
 বথত ফুৰিয়া ফুৰি পড়িল ভূমিত ॥ ১৪৪
 কামদেৱ বীৰক মূৰ্ছিত ভাৱ দেখি ।
 আৰো কুৰি বথে ধাইল খানিক নাপেখি ॥

সৰে মহাবথী অৰ্কবথী নাহি কেৱ।
 হৰি-হৰ যুদ্ধ যেন ধাইলা কামদেৱ ॥ ১৪৫
 সৰে মিলি ধাই গৈলা কুৰি শৰ ধৰি।
 সৱাহানে নাম কহো ভিন্ন ভিন্ন কৰি ॥
 যুৱনাশ্ব ৰাজা যিটো পৃথিৱীতে সাৰ।
 হংসধ্বজ নৃপতিৰ দুগুটি কুমাৰ ॥ ১৪৬
 মেঘবৰ্ণ বীৰ ঘটোকচৰ তনয়।
 এহি আদি কৰি বথ কুড়িখান তয় ॥
 সমবক মনে ধাইলা বথ কুড়িখান।
 সিও কুড়ি বথক কাটিলা কুড়ি বাণ ॥ ১৪৭
 কতো বোলে চেতন লভিলা হৰি-স্মৃত।
 দেখন্ত আগত সেনা পড়িল বহুত ॥
 আৰু কুড়ি বথ পড়ি আছে সেহি ঠাই।
 হেন দেখি কামদেৱে ক্ৰোধে গৈলা ধাই ॥ ১৪৮
 মহা কোপে আটোপে ধাইলন্ত মহাবীৰ।
 অনেক মণ্ডল কৰি ৰণে ভৈল থিৰ ॥
 বক্রবাহা ৰাজাক ধৰিলা আন্ধোৱালি।
 আকাশক লাগিয়া মাৰিলা ছুউ বুলি ॥ ১৪৯
 পুনৰপি ৰাজা বক্রবাহা মহা কোপে।
 কামদেৱ বীৰক যে ধৰিলা আটোপে ॥
 আন্ধোৱালি আছাড়ি পেলাইলা মহী-তলে।
 ধৰণীত ধৰিয়া জাতিলা বাহু-বলে ॥ ১৫০
 কিছো কিছো কৰি স্বস্থ ভৈল কলৈবৰ।
 বৰ ছোটে জীলন্ত নগৈল যম-ঘৰ ॥
 থকবক কৰি বীৰ উঠিলন্ত তদা।
 হৰিস্মৃতে অদভুত ধৰিলন্ত গদা ॥ ১৫১

গদা-পাতে নিপাতিবো তোহোৰ শৰীৰ ।
 হেন বুলি গদা প্ৰহাৰিলা মহাবীৰ ॥
 গদাগোট আসে দেখি অৰ্জুন-কুমৰে ।
 বাটতে কাটিল তাক ভল্ল তিনি শৰে ॥ ১৫২
 গদা ছন্ন ভৈলন্ত দেখিয়া নৰেশ্বৰে ।
 পুনৰপি কামক ভেদিল দৃঢ়তৰে ॥
 দীঘল বহল কাণ্ড দেখন্তে থূলমূল ।
 সম্যক বুলিব পাৰি হৰষ ত্ৰিশূল ॥ ১৫৩
 দুয়ো বল-বিপুল তৰুণ সুকুমাৰ ।
 দুয়ো মহা যোদ্ধা ঘোৰ বগে অনিৰ্বাৰ ॥
 দুয়ো ৰূপবন্ত বলবন্ত গুণবন্ত ।
 দুইকো দুই ছিদ্ৰ চাই প্ৰবন্ধে যুঝন্ত ॥ ১৫৪
 দুইহান বধক দুয়ো চিন্তন্ত প্ৰবন্ধে ।
 অন্তো-অন্তে ছিদ্ৰক চাহান্ত ঘোড় দন্দে ॥
 হেন মতে যুদ্ধত আছন্ত দুয়ো বলী ।
 অনন্তৰে দুইকো দুই ধৰি আক্কেৰালি ॥ ১৫৫
 গাৰে বল আছে মানে আন্দোলক দিল ।
 বথ এড়ি কতো দূৰ উফড়ি পড়িল ॥
 যেন বাজু পাতি মেক-শিখৰ খসিল ।
 সেহিমতে দুয়ো বীৰ ভূমিত পড়িল ॥ ১৫৬
 দুয়ো মহাবলী পড়িলন্ত একে লগে ।
 বক্রবাহা নৃপতি উঠিল সেহি ছেগে ॥
 সেহি সময়ত বথে চড়িলা নৃপতি ।
 দেখে কামদেৱ ভৈল মৃতক-সঙ্গতি ॥ ১৫৭
 এৰে য়েৰে আন্ধ মাৰো অধৰ্ম্ম সমৰ ।
 এহি বুলি পাণ্ডৱী সেনাক দিল ধাৰ ॥

বথী বথ সাৰথি নৃপতি অদভুত ।
 আন বীৰগণ তথা মাৰিলা বহুত ॥ ১৫৮
 হস্তী বীৰ হয় বথ মাৰিলা প্ৰবন্ধে ।
 ঢাকিলেক বণ-স্থলী অনেক কৰন্ধে ॥
 হাত ভৰি কৰ্ণ ভেদি আছে থাৰে থাৰে ।
 কেৱল যে মাথা নাহি উচিত স্বভাৱে ॥ ১৫৯
 হেনয় কৰন্ধে ঢাকিলেক -বণ-স্থলী ।
 ছন্দে বান্ধে মাৰে সৰে হাসে খলখলি ॥
 কোতূহলে দুয়ো দলে কৰিলা সমৰ ।
 শৰৰ পীড়াক নগণয় একো নৰ ॥ ১৬০
 ৰতি-সঙ্গ-কালে যেন তৰুণী নথ-ঘাৰে ।
 নকৰে বেদনা পুনু অধিকে স্তূহাৰে ॥
 বহু বিধ বীৰ মৰি আছে পৃথিৱীত ।
 মৰিলেও খড়্গ চৰ্ম্ম নেৰয় হাতত ॥ ১৬১
 কেহো পৰি আছে ধনু ধৰিয়া হাতৰ ।
 মৰন্তেও পৰি আছে সেহিমতে নৰ ॥
 হস্তীও মালত সমে মৰিয়া আছয় ।
 ঘোৰায়ে ৰাহতে মাৰিলেক এক ঠাই ॥ ১৬২
 পাণ্ডৱী সেনাত বৰ মিলিল প্ৰমাদ ।
 বণ জিনি বক্রবাহে কৰে শঙ্খ-নাদ ॥
 বক্রবাহ ৰাজাৰ বিষম হেন শৰ ।
 কৰচ সহিতে ভেদিলেক কলেৱৰ ॥ ১৬৩
 গজ বাজী প্ৰজা ভেদি বিদূৰক চলে ।
 যহিতে পৰয় তৈতে বহি-কুণ্ড জলে ॥
 হেন য়েৰে কৰ্ম্ম কৰিলেক নৰপতি ।
 পাণ্ডৱী সেনাক মাৰে একৈক বিংশতি ॥ ১৬৪

বক্রবাহনৰ লগত পাণ্ডুলে বোলে মিলি সৰে কৰা শৰ ।
 অনুশাস্ত্ৰ, কামদেৱ, তেবে বা সঙ্কোচ হোৱে মণিপুৰেশ্বৰ ॥
 যুৱনাশ্ব, নীলকেতু, এহি আলোচক সৰে কৰি বীৰগণ ।
 হংসধ্বজ আৰু অনুশাস্ত্ৰ দৈত্য-পতি ধাইলা তেতিক্ষণ ॥ ১৬৫
 মেঘবৰ্ণৰ যুদ্ধ ; কামদেৱো ধাইলা পাণ্ডৱৰ সেনাপতি ।
 বক্রবাহনৰ জয় যুৱনাশ্ব ৰাজা ধাইলা পুল্ল সমন্বিত ॥
 হস্তীকন্ধে প্ৰবন্ধে চড়িলা নীলকেতু ।
 হংসধ্বজো লৰি গৈলা সমৰক হেতু ॥ ১৬৬
 ঘটোৎকচ-সুত মেঘবৰ্ণ বলিয়াৰ ।
 সৰে বেঢ়ি বোলে ধৰ ধৰ মাৰ মাৰ ॥
 তাসম্বাক দেখি ভৈল সঙ্কোচিত কায় ।
 একল বীৰক লাগি বহু বীৰ ধায় ॥ ১৬৭
 সেহি থানে ৰাজাগণ মৃতকৰ বেশ ।
 সুলকিল দশন মুকুত কৰি কেশ ॥
 হৃদয়ত হাত দিয়া শৰ-ধনু এৰি ।
 অধোমুখে বথত থাকিলা জানু পাৰি ॥ ১৬৮
 তথাপিতো কোপ ক্ষেমা নাহিকে ৰাজাৰ ।
 পুনৰপি শৰচয় কৰিলা প্ৰহাৰ ॥
 সেহি শৰে বিৰথী কৰিলা বীৰগণ ।
 কাটিলন্ত ধনু ধ্বজ বথৰ ভূষণ ॥ ১৬৯
 ভয় ছয়া সৱাহাবে কাম্পয় শৰীৰ ।
 শৰ-চোটে সৱাহাবে গাৱ নুহি থিৰ ॥
 তাক বীৰগণে জিজ্ঞাসিয়া কৰে পান ।
 যজ্ঞ বেলা সূৰ্য্যক দিলা বাৰ মান ॥ ১৭০
 সৱাহন্ত যুদ্ধ এৰি পলাই বাৰে বাৰে ।
 লৰিবাক নাপাৰিলা পলাইবাকো ডৰে ॥

কতোহো বিশ্ৰুতি ছয়া সমৰক ধায় ।
 কতো প্ৰাণ ৰাখি ফুৰে সমৰক যায় ॥ ১৭১
 ৰণ এৰি বক্রবাহা চিত্ৰঙ্গদা-সুত ।
 ডাক দিয়া বোলে বীৰগণ আছা কৈত ॥
 যুদ্ধৰ হৰিষ মোৰ নখণ্ডিল আজি ।
 যিথানে অৰ্জুন আছা শীঘ্ৰে আসা সাজি ॥ ১৭২
 বৈশ্ণাৱ তনয় মোক প্ৰথমে বুলিলা ।
 এবে কোন বীৰ বুলি মোক কি চিনিলা ॥
 এভো আগ বাঢ়ি ৰণ দিয়োক আতাই ।
 হেন জানিয়োক তুমি পলাইলে নেড়াই ॥ ১৭৩
 এভো বোল কোপ নভৈল উপশায় ।
 মাৰিলন্ত শৰ সৰে স্তূৰ্ণৰ কাম ॥
 সেহি শৰে বিমোহিত ভৈল বীৰগণ ।
 অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ এৰি সৰে পশিল শৰণ ॥ ১৭৪
 কতো বেলে আদেশিল বক্রবাহা ৰাজা ।
 নগৰীক লাগি নিয়ো সিও সৰে প্ৰজা ॥
 সজীৱন্ত প্ৰজা মানে নিয়োক নগৰে ।
 লড়িতে নাপাৰে ঘিৰা থাকোক সমৰে ॥ ১৭৫
 জৈমুনি বদতি শুনিয়োক জন্মিজয় ।
 ৰাম বাপুতৰ যুদ্ধ ভৈল এহিনয় ॥
 ৰামক জিনিলে য়েৰে লৱ-কুশ শৰে ।
 অৰ্জুনকো জিনিলন্ত মণিপুৰেশ্বৰে ॥ ১৭৬
 জৈমুনি বদতি শুনিয়োক নৰেশ্বৰ ।
 যাৰ যতমান যুদ্ধ কহিলো সমৰ ॥
 অৰ্জুনৰ বাপুতৰ যেন যুদ্ধ ভৈল ।
 যথাবৃত্ত কথা কহিবাক সজ ভৈল ॥ ১৭৭

UGC/Asst/80
891.45041
NEO

বগ জিনি বক্রবাহা আছে সেহি ঠাই।
 হেন দেখি বাজা হংসধ্বজ গৈলা ধাই ॥
 বক্রবাহা বাজাৰ বিচিত্র বথখান।
 প্রথমতে হংসধ্বজে কৰি খান খান ॥ ১৭৮
 পুনৰপি হংসধ্বজে মাৰি এক বাণ।
 বক্রবাহা বাজাৰ কাটিল ধনুখান ॥
 পুনৰপি শৰ ধৰি ভেদিল হৃদয়।
 লালকাল ভৈল বীৰ অৰ্জুন-তনয় ॥ ১৭৯
 বক্রবাহা যত মানে মাৰিলেক শৰ। *angel*
 সকলে নিশ্ফল কৰিলন্ত নৃপবৰ ॥
 পাঞ্চ অক্ষোহিণী সেনা মাৰিল সমৰে।
 সামৰাজে পলায় কেহো সমৰ নকৰে ॥ ১৮০
 হেনয় বীৰত্ব কৰিলন্ত হংসকেতু।
 দুয়ো দিকিৰ প্রজাক দেখাইল বীৰত্ব ॥
 সেহি সময়ত তাৰ পৰিল মনত।
 দুয়ো পুল্ল নষ্ট ভৈল এহি সমৰত ॥ ১৮১
 পুল্ল-শোকে বামক দেখন্ত মহাৰায়।
 ঢলোঁ পৰোঁ কৰে দেহা বিহবল-পৰায় ॥
 হৰি হৰি কি কাৰণে মাৰো সেনাগণ।
 দুই পুল্ল নষ্ট কৰি কি কৰে জীৱন ॥ ১৮২
 সেহি ছিদ্ৰ পায় পাছে অৰ্জুন-তনয়।
 শৰে হানি নৃপতিৰ ভেদিল হৃদয় ॥
 শোক-দুখ পাই বীৰ নসহে শৰীৰ।
 সৰে চাহি আছন্ত পড়িল মহাবীৰ ॥ ১৮৩
 হংসধ্বজ নৃপতিক পৰিবার দেখি।
 ভঙ্গ দিল পাণ্ডুসেনা সমৰ উপেক্ষি ॥

বক্রবাহনৰ লগত
সুরেগৰ যুদ্ধ ;
সুরেগৰ পতন

যৌৱনাস্থৰ তনয় সুরেগ বুলি মোক ॥
খনিতেক সহ ৰাজা পেশো যমলোক ॥ ১৮৪
এহি বুলি সুরেগ যৌৱনাস্থৰ সূতে ।
টোনৰ হন্তে নৱ শৰ তুলি লৈল দ্ৰুতে ॥
নৱ শৰে দৃঢ়তৰে ভেদিল হৃদয় ।
বৰ দুখ পাইলা বীৰ অৰ্জুন-তনয় ॥ ১৮৫
পুনৰপি তিনি শৰ কৰিলা প্ৰহাৰ ।
এক শৰে ধনুখান কাটিলা তাহাৰ ॥
আউৰ শৰে ধনুৰ কাটিলা সৰে সাজ ।
ইক্ষুদণ্ড ভাঙ্গিলন্ত যেন গজৰাজ ॥ ১৮৬
পৰম বৈষ্ণৱ হংসধ্বজ নৰপতি ।
আমি বিচ্যুতানে তান হেন বিসঙ্গতি ॥
তথাপিতো কোপ ক্ষেমা নাহি সুরেগৰ ।
দুনাই মাৰিল বীৰে সহস্ৰেক শৰ ॥ ১৮৭
সেহি শৰে ভেদিলেক অৰ্জুন-সুতক ।
তেৱেসে সুরেগে গৈয়া পশিল কটক ॥
হাতে ধনু ধৰি যেন সিংহৰ আক্ৰান্ত ।
কটকত পশি বীৰে কৰয় নিপাত ॥ ১৮৮
নৱশত শূল হস্তী দেখন্তে শোভন ।
যৌৱনাস্থৰ সূতে তাক কৰিলাক ছন্ন ॥
শূল মুণ্ড কাটি সৰে দৌল বান্ধি থৈল ।
মাংসে যে শোণিতে ৰণ-স্থলী পক্ষ ভৈল ॥ ১৮৯
পদাতিৰ মুণ্ড কাটি পেলাইলা বহুত ।
নিয়ন্তে যাহন্তে ভাগৰিল যমদূত ॥
পদাতিৰ মুণ্ডে ঢাকিল মহী-তল ।
কৌতূহলে সিঞ্চে যেন তাল-তৰু-ফল ॥ ১৯০

ডাঙ্গিনী যোগিনী ভেটি পিশাচ ভৈৰৱ ।
 আৰুৰি-পিবুৰি খাই কটকৰ শৰ ॥
 মনুষ্যৰ তেজ পান কৰে বহু স্বাদে ।
 সুরেগক প্ৰশংসা কৰন্তু ঘোৰ নাদে ॥ ১৯১
 সিবেলাত সুরেগৰ সম নাহিকয় ।
 নিৰ্জ্ঞান বনত যেন জলে দীপচয় ॥
 পুনৰপি সুরেগে জুৰিল এক শৰ ।
 প্ৰলয়ৰ বহিত অধিক সমসৰ ॥ ১৯২
 থাক থাক বক্রবাহা লৈবোঁহো পৰাণ ।
 হংসধ্বজ নৃপতিৰ সৰে শুৰ মান ॥
 এহি বুলি শৰপাট মাৰিলাক ডাটি ।
 শৰ জুড়ি বক্রবাহা পেলাইলন্ত কাটি ॥ ১৯৩
 তাৰ আদখান শৰ থাকি গৈল পড়ি ।
 তাৰ আদখান শৰ আসিল উফড়ি ॥
 হেন দেখি ৰাজা মাৰিল তিনি বাণ ।
 সিও অৰ্দ্ধখানক কৰিল খান খান ॥ ১৯৪
 তাৰ অগ্র-ভাগ আসি পৰিল গাৱত ।
 মূৰ্চ্ছিতক হুয়া ৰাজা পৰিলা বথত ॥
 বথ মাঝে বক্রবাহা থাকি গৈলা পড়ি ।
 কতূহলে বীৰে কৰে লৰড়া-লৰড়ি ॥ ১৯৫
 সিবেলাত সুরেগক সম নাহি কেৰ ।
 নিমাইবাৰ বেলা যেন জলে দীপ ফেৰ ॥
 ফেগেকে চেতনা পাই অৰ্জুন-তনয় ।
 প্ৰলয়কালৰ যেন সূৰ্য্যৰ উদয় ॥ ১৯৬
 কোপে-অপমানে ৰাজা দশন চোবাই ।
 জুৰিলন্ত শৰপাট সুরেগক চাই ॥

সেনা-সেনানীৰ
নিপাত দেখি
অৰ্জুনৰ বিষাদ

অৰে অৰে সুরেগ বিনাশ কৰো তোক ।
কেহো বাৰে হেন ঠান নউ কৰে মোক ॥ ১৯৭
হেন বুলি শৰপাট মাৰিলন্তু ডাটি ।
শৰে পাই সুরেগৰ গলতে নিল কাটি ॥
চম্বু বণে পৰিল সুরেগ মহামতি ।
গিৰ গিৰ শব্দে লৰিলা বহুমতী ॥ ১৯৮
চন্দ্র সম মুখগোট দেখিতে শোভন ।
সুরেগৰ ৰূপ গুণ অতি বিতোপন ॥
পাছে ৰাজা পশিলন্তু পাণ্ডৱী সেনাত ।
সহস্ৰে অযুতে লক্ষ্যে কৰয় নিপাত ॥ ১৯৯
সকলে কটক হত ভৈল ৰণ মাঝে ।
কৰ্ণ-সুত বৃহকেতু অৰ্জুনত বাঝে ॥
কতো বীৰগণ পৰি আছে মৰি মৰি ।
কতো নগৰক লাগি নিলা বন্দী কৰি ॥ ২০০
কামদেৱ আদি কৰি নিলা বন্দী যাক ।
উলুপী ঔষধ দিয়া জীয়াইলা সৱাক ॥
হেন দেখি অৰ্জুনৰ বিস্ময় মনত ।
মোৰ দিকি সেনামানে সৰে ভৈল হত ॥ ২০১
খোড়ত ভাতিজ আমি আছে কি কাৰণে ।
বৃহকেতু সম্বুৰিয়া মাতন্তু অৰ্জুনে ॥
অৰ্জুন বদতি বাপ শুন বৃহকেতু ।
আউৰ নেদেখোহো মই জীৱনৰ হেতু ॥ ২০২
হংসধ্বজ হত ভৈল ইটো ঘোৰ ৰণে ।
আন বীৰগণ কোনে গণিতাত গণে ॥ ২০৩
হৰিস্মৃত কামদেৱ বীৰ মহামতি ।
সৰেহন্তে মিলিয়া পাতিলো সেনাপতি ॥

সৰাৰ আগৰ পৰা নিল বন্দী কৰি।
 আউৰ কেন জীৱন হুইবেক হৰি হৰি ॥ ২০৪
 হিড়িম্বাৰ হন্তে ভৈল ভীমৰ তনয়।
 ঘটোৎকচ নাম তান কিছো নাহি ভয় ॥
 তাহান তনয় মেঘবৰ্ণ ভৈল হত।
 আউৰ কেনমতে জয় কৰিবো মনত ॥ ২০৫
 মোক ঢাকি প্ৰথমে যুঝিল অন্বশালে।
 সিও ৰাজা হত-মোৰ ভৈল অগ্নিকালে ॥
 এহি সমৰত হত ভৈল নীলকেতু।
 আউৰ কেনমতে মোৰ জীৱনৰ হেতু ॥ ২০৬
 যোৱনাশ্ব নৰপতি পৃথিৱীত সাৰ।
 যাহাৰ ঘোটকে যজ্ঞ সিঞ্চিল আমাৰ ॥
 সিও যোৱনাশ্বৰ স্মৃত সমৰত হত।
 আউৰ কেনে জয়-আশা কৰিবো মনত ॥ ২০৭
 খোড়ত ভাতিজ আমি আছো সমুদায়।
 দুইহান প্ৰাণ য়েৰে একেলগে যাই ॥
 যুধিষ্ঠিৰ ৰাজা আছন্ত মহাসুখে।
 ইসৰ কথা ক শুনিবন্ত কাৰ মুখে ॥ ২০৮
 মহাদাতা কৰ্ণৰ তনয় শুভ-নয়।
 তোমাতেসে আশা মোৰ সকলে আছয় ॥
 যিথানত আছন্ত কেশৱ যুধিষ্ঠিৰ।
 যথাবৃত কথা কহিয়োক মহাবীৰ ॥ ২০৯
 ছুনিমিত্ত-দৰ্শন হেন কথা-মাতে য়েৰে আছন্ত দুইহন্তে।
 আসিল শগুন গোট আকাশৰ হন্তে ॥
 অৰ্জুনৰ কিৰীটিত পড়ি দিল ৰাৱ।
 মৃত্যু-ভয় দেখাই পাছে দিলাক উৰাৱ ॥ ২১০

আৰো বিমঙ্গল দেখাই অৰ্জুনক প্ৰতি ।
 ধ্বজৰ উপৰে আসি যুৰে কপৰতী ॥
 মুণ্ড নাহি গাণ্ডীগোট আপুনাৰ ছাঁয়া ।
 তাক দেখি অৰ্জুনৰ থিৰ নোহে কায়া ॥ ২১১
 অৰ্জুনে জানিলা আজি মৃত্যু হৈব মোৰ ।
 বৃষক বোলয় বাপু যায়োক সত্ৰৰ ॥
 মোহোৰ মৰণে বৰ হৈবেক অকাৰ্য্য ।
 যজ্ঞ সিদ্ধ হৈব কেনমতে ধৰ্ম্মৰাজ ॥ ২১২
 তুমি আজি মৰ যদি সমৰ ভূমিত ।
 শূনি কুন্তী মাৰে শোক কৰিব বলত ॥
 ভাৰত পয়াৰ শুনিয়োক মন কৰি ।
 সকল সমাজে ডাকি বোলা হৰি হৰি ॥ ২১৩

॥ ছবি ॥

মৰণ নিশ্চিত	অৰ্জুন বদতি বাপ	শুনিয়োক বৃহকেতু
দেখি অৰ্জুনৰ	জীৱনক নাহি মোৰ আশ ।	
কাতৰ বচন	ধৰ্ম্ম ভীম বাহুদেৱ	মাদ্ৰীৰ তনয় যত
	চলি যাউ তাসম্বাৰ পাশ ॥	
	তাসম্বাত প্ৰবন্ধে যে	হেন কথা কহিবাহা
	ধনঞ্জয় গৈল যমলোক ।	
	একোৱে প্ৰকাৰে য়েৰে	প্ৰাণ ৰক্ষা নপৰয়
	তেৰে দূত পঠাইলন্ত মোক ॥ ২১৪	
	সংসাৰৰ যত ভোগ	সৰে ভৈল উপযোগ
	নাৰায়ণ-চৰণ-প্ৰসাদে ।	

দেৱাস্থৰ মনুষ্যক সৰাকো জিনিলো ৰণে
নাপাইলেক খানিক প্ৰমাদে ॥

আজি এহি সমৰত নিশ্চয় মৰণ হৈব
আকলিলো বিমঙ্গল দেখি ।

হৰি হৰি দৈৱ বিধি মৰিবাৰ বেলা মঞি
নেদেখিলো বাহুদেৱ সখি ॥ ২১৫

যুধিষ্ঠিৰ আগে তঞি হেন বাৰ্তা কহিবাহা
মোক লাগি চিন্তা এৰন্তোক ।

চাৰি ভাই আলচিয়া বাহুদেৱ সখা কৰি
যেন যুৱাই তাকে কবন্তোক ॥

তোমাৰে শৰীৰে যত ঘাৰ দুখ-বেথা গৈল
সৰ্ববক্ষণে বহে তেজধাৰ ।

এবে যেষে ভৈল নষ্ট ঘোৰাৰ নিমিতে কষ্ট
যজ্ঞ কেনে সিদ্ধিৰ ৰাজাৰ ॥ ২১৬

কুন্তী মাৰ-চৰণত প্ৰণতি কৰিয়া আগে
এহি কথা কহিবাহা বাপ ।

পাঞ্চ পুত্ৰ মध्ये মঞি একগুটি নষ্ট ভৈলো
মোক লাগি নকৰোক তাপ ॥

গান্ধাৰীৰ শত পুত্ৰ সমৰত মাৰিলোহো
তেসম্বেনো কেনে ধৰে চিত্ত ।

ইহানযে চাৰি পুত্ৰ ইন্দু-সম বলিয়াৰ
মহাবড়া জগতে বিদিত ॥ ২১৭

মোত গহে ধৰ্ম্মৰাজ আলচিলে যত কাজ
এবে মিছা ভৈল সমুদা ।

শত্ৰুত বীৰত্ব কথা মিত্ৰত অৱস্থা-ব্যথা
তোমাতেসে কহিবে যুৱাই ॥

আগে মোৰ হেন চিন্তা যত পাওঁ ধন-বিত্ত
বিপ্রক কৰিবো সৰে দান ।

যজ্ঞ সমাপতি ভৈলে যুধিষ্ঠিৰ নৃপতিক
অৰভূথ কৰাইবোহো স্নান ॥ ২১৮

বহুবিধ নৃত্যগীত যাৰ যেন মনোনীত
বাঢ়-ভণ্ড সকল বৰাইবো ।

হাতে পুষ্প-মাল ধৰি অনেক সধৱা নাৰী
সুমঙ্গল সকল কৰাইবো ॥

শ্ৰৱ শ্ৰৱ বুলি যাক সূৰণে মণ্ডিবো তাক
কনকে ৰচিবো যজ্ঞ-স্থান ।

তৰিবৰি কাপৰি দুখী-ভিখী দেশান্তৰী
সবাহাকে দিবো ধন-ধান্য ॥ ২১৯

ভীমত প্ৰৱন্ধে গৈয়া হেন কথা কহিবাহা
এবেসে তাহান মুনিষাই ।

এদিনাত ধৰ্ম্মৰাজ আলচিল যত কাজ
সিকালত আমিও সহায় ॥

এদিনাৰ চিন আৰু গৰ্বভাৱে বোলন্তোক
যেৰে হাক শুনন্তু আমাৰ ।

হস্তীৰো পিছলে পাৰ সূজনে বুড়াএ নাৰ
আক্লে আৰিত হাবয় জুয়াৰ ॥ ২২০

দ্রোপদীত প্ৰৱন্ধেযে গৈয়া হেন কহিবাহা
মোক লাগি চিন্তা জানো কৰৈ ।

ব্ৰাহ্মণৰ বিধৱায়ে পৃথিৱীত নিমাখিতী
তেসম্বেনো কেনে চিত ধৰৈ ॥

ইহানযে চাৰি পতি যেন দুতী সূৰপতি
অৱশ্যে কৰিব প্ৰতিপাল ।

ইহাতেসে আতি দুখ নেদেখিলো প্ৰিয়া-মুখ
 অন্তকালে কি মোৰ কপাল ॥ ২২১
 দেৱাসুৰ মনুষ্যক সৰাকো জিনিলো বণে
 বিশেষে বোলাইলো সৰাসাটী ।
 তথাঞ্চে মাখি ভৈলো গো-খোজত তল গৈলো
 কচুত ভাঙ্গিলো বড় কাছি ॥
 ভীষ্ম কৰ্ণ গুৰু দ্ৰোণ বৃস্ষেণ জয়দ্রথ
 সৰাকে নিলোহো যম-পুৰ ।
 কোনবা পাপৰ ফলে বক্রবাহ নৃপতিত
 সকলে ভাবনা হৈল চূৰ ॥ ২২২
 জয় জয় নৰপতি দুৰ্লভনাৰায়ণ ৰাজা
 কামপুৰে ভৈল বীৰবৰ ।
 সপুত্ৰ-বান্ধৱে য়েবে সূখে ৰাজ কৰন্তোক
 জীৱন্তোক সহস্ৰ বৎসৰ ॥
 তাহান ৰাজ্যতে থিত সাধু-জন মনোনীত
 অশ্বমেধ বিৰচিত সাৰ ।
 বিপ্ৰ হৰিবৰ কই গোঁৰীৰ চৰণ সেই
 পদবন্ধে কৰিলো প্ৰচাৰ ॥ ২২৩

॥ পদ ॥

বৃষকেতুৰ বীৰত্ব- বৃষকেতু বোলে খুৰা ই বৰ ভৈলা ভয় ।
 সূচক বাণী ত্ৰিভুৱন খ্যাত তুমি বীৰ ধনঞ্জয় ॥
 তোমাক নাটিলে ভীষ্ম কৰ্ণ গুৰু দ্ৰোণে ।
 তোমাৰ ৰণ-ভঙ্গ খুড়াই পতিয়াইব কোনে ॥ ১২৪

মই সমৰত য়েৰে মৰো এহি ঠাই।
 তথাপি তোমাক এড়ি নযাইবো খুড়াই ॥
 সমৰক ডৰে ঘৰে যাইবো কি কাৰণে।
 নৃপতিত কথা তুমি কহিবা আপুনে ॥ ২২৫
 জগত-প্ৰখ্যাত সূৰ্য্য প্ৰচণ্ড-প্ৰতাপ।
 তাহান তনয় কৰ্ণ মোৰ হন্ত বাপ ॥
 বিশেষত ভাতিজ মই পাক্ষ পাণ্ডৱৰে।
 মোৰ বণ-ভঙ্গে লাজ আসিব সৰাৰে ॥ ২২৬
 একে-গুটি ভাৰ্য্যা মোৰ সৰ্ব্বাঙ্গে সুন্দৰী।
 যাত্ৰা-কালে মোহোক সি কইলা হেন কৰি ॥
 ক্ষেত্ৰিয়-জাতিৰ বিজয়ে মৰণে সুশোভন।
 বণ-ভঙ্গে পলাইলে নিন্দয় সৰ্ববজন ॥ ২২৭
 সত্যভমা লক্ষণা কক্লিণী সৰ সাথী।
 তেমনে তোমাৰ যশ সাধিবাক আসি ॥
 বিশেষত সহায় তুমি আছা ধনঞ্জয়।
 থাকিয়োক খুৰাই মই যুঝিবো নিচয় ॥ ২২৮
 মিত্ৰৰ নিদানে যিবা জনে এৰে প্ৰাণ।
 তাসম্বাৰ শূনি আছো স্বৰ্গলোকে স্থান ॥
 ব্ৰাহ্মণৰ ঘোএ পৰিয়াৰৰ অন্তৰে।
 যিটো প্ৰাণী উচিত্তে বণত গৈয়া মৰে ॥ ২২৯
 তাহাৰ স্থান হোৱে সপ্তম স্বৰ্গত।
 হেন সৰ জানি মই যাইবো কেনমত ॥
 এৰে য়েৰে খুৰাই মই হেন কাৰ্য্য কৰি।
 কেন মতে মোৰ মুখ চাহিব সুন্দৰী ॥ ২৩০
 খানিতেক খুৰা তুমি থাকা বাট চাই।
 সমৰত বুঝা কিছু মোৰ মুনিষাই ॥

সামৰাজে সাজি আছে মণিপূৰেশ্বৰ ।
 চাহি থাকা খুৰা মই যুঝো একেশ্বৰ ॥ ২৩১
 বক্রবাহন আৰু পাচে সুমধুৰ বাণী অৰ্জুনক বুলি ।
 বুধকেতুৰ দুৰ্য্যোৰ নমস্কাৰ কৰি চৰণৰ লৈলা ধূলি ॥
 সংগ্ৰাম; বুধকেতুৰ বিচিত্ৰ পতাকা বথদণ্ড সুশোভন ।
 শিৰশ্ছেদ যাত্ৰা কৰি লড়িলন্তু কৰ্ণৰ নন্দন ॥ ২৩২
 সূৰ্য্য-বচিত গায়ে পিন্ধি অলঙ্কাৰ ।
 পূৰ্ণিমাৰ চন্দ্ৰ যেন কৰে জাতিষ্কাৰ ॥
 পাণ্ডুৰ যত মানে আছে বীৰগণ ।
 মাৰি মাৰি পেশিলন্তু যমৰ কৰণ ॥ ২৩৩
 কতো বন্দী কৰি নিল নগৰীক লাই ।
 কতেক বোলন্তু বক্রবাহ আইল ধাই ॥
 তিনিপাট শৰ টোনৰ লৈল কাঢ়ি ।
 বৰ চোটে বক্রবাহা মাৰিলাক বাঢ়ি ॥ ২৩৪
 হৃদয়ত পৰি বাণ পিঠিত বঝাল ।
 সেহি বেগে পৃথিবীত পৰিয়া লুকাইল ॥
 গৰ্ভ পাই সৰ্প যেন পাতালক গৈল ।
 নৃপতিৰ শৰ জানা সেহিনয় ভৈল ॥ ২৩৫
 কতো বেলে সুষ্প পাই কৰ্ণৰ তনয় ।
 ছয় শৰে নৃপতিৰ ভেদিলে হৃদয় ॥
 হৃদয়ত পৰি শৰ পশিল সমূলে ।
 বথত ফুৰন্তু বাজা হাকুলে ব্যাকুলে ॥ ২৩৬
 কতো বেলে সুষ্প পাইল অৰ্জুন তনয় ।
 বুধকেতু বীৰৰ মাৰিল চাৰি হয় ॥
 বথ-ভঙ্গ ভৈল দেখি মনত আশুখ ।
 গাৱে বল আছে মানে দিল শঙ্খ ফুক ॥ ২৩৭

পুনৰপি শৰ ধৰি মণিপুৰেশ্বৰ ।
 তিনি শৰ কৰি বথ কাটিল বৃহৰ ॥
 সাৰথিক কাটিয়া পেলাইলা তেতিক্ষণে ।
 জয় জয় বাত্ৰ-ভণ্ড বাৰে সৰ্ববজনে ॥ ২৩৮
 কোপে অপমানে বৃহকেতুৰ বিষাদ ।
 হৰি হৰি ভৈল মোৰ হেন সে প্ৰমাদ ॥
 থাক বক্রবাহা আজি সৰে শুকো বণে ।
 এহি বুলি শৰ প্ৰহাৰিল তেতিক্ষণে ॥ ২৩৯
 বক্রবাহা বাজাৰ কাটিলা বথখান ।
 আৰো শৰে সাৰথিৰ লৈলন্ত পৰাণ ॥
 চাৰি শৰে চাৰি ঘোৰা মাৰি বৃহকেতু ।
 সহশ্ৰেক শৰ মাৰি দেখাইলা বীৰত্ব ॥ ২৪০
 কোপে অপমানে বাজা নসহে পৰাণ ।
 তেতিক্ষণে মাৰিলেক অগনিৰ বাণ ॥
 বৃহকেতু আসৈ দেখি অগ্নি ঝাকে ঝাক ।
 বৰুণৰ শৰ হানি নিমাইলন্ত তাক ॥ ২৪১
 বক্রবাহা দেখে মেঘৰ পৰে পানী ।
 তেতিক্ষণে উড়ুৱাইলা বায়ু-বাণ হানি ॥
 কৰ্ণসূত্ৰে দেখে বায়ু কৰয় আন্দোল ।
 হানিল পৰ্বত-বাণ নচাপিল কোল ॥ ২৪২
 ইন্দ্ৰ যম কুব্জৰ বৰুণ শঙ্কৰৰ ।
 অৰ্জুনৰ পুত্ৰে শৰ মাৰিল বিস্তৰ ॥
 আনো দেৱতাৰ সৰে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ হানি ।
 প্ৰলয়-কালত যেন ভৈল দুয়ো প্ৰাণী ॥ ২৪৩
 সিবেলাত কিছো ধিক ভৈল কৰ্ণ-সূত ।
 বথী বথ বাজাগণ মাৰিল বহুত ॥

যুগান্ত কালত যেন ৰুদ্ৰ-ৰূপ ধৰি ।
 প্ৰজাক সংহাৰে যেন বজ্ৰ-বৃষ্টি কৰি ॥ ২৪৪
 আৰো অসংখ্যাত সৰ মাৰি ভাল ভাল ।
 বৃহকেতুৰ শৰে ৰাজা ভৈল লালকাল ॥
 পৰম বৈষ্ণৱ বক্রবাহা নৰেশ্বৰ ।
 বিষ্ণু স্তম্ভন্তে পীড়া গুচিল পাৰৰ ॥ ২৪৫
 কোপে অপমানে পাছে মণিপুৰ-নাথে ।
 প্ৰলয়ৰ বহ্নি-শৰ তুলি লৈল হাতে ॥
 শৰ পাট জুৰি পাছে অৰ্জুন-তনয় ।
 কৰ্ণৰ স্ততক চাহি হাসিয়া মাতয় ॥ ২৪৬
 সাধু সাধু বৃহকেতু কৰ্ণৰ কুমাৰ ।
 পাণ্ডৱী সেনাত তোক বীৰ পাইলো সাৰ ॥
 তইসে মাৰিলি মোৰ কটক বহুত ।
 হেন জানি তোক লাগি বাঢ়ে যম-দূত ॥ ২৪৭
 বৃক্ক মাৰিল যেন দেৱ পুৰন্দৰে ।
 আৰু আজি তোক মাৰি পেশো এহি শৰে ॥
 এহি বুলি প্ৰহাৰিল মণিপুৰ-নাথ ।
 বৃহকেতু বীৰৰ গৈয়া পৰিল হিয়াত ॥ ২৪৮
 হৃদয়ত পৰি তুলি ধৰিলেক শৰে ।
 ফুৰায় দশোদিশ পৰ্বত শিখৰে ॥
 তথাপি তো বৃহকেতু নপৰে মহীত ।
 মন্ত্ৰৰ প্ৰভাৱ দেখা কেন বিপৰীত ॥ ২৪৯
 যি ভিতিক লাগিয়া বৃহক লৈয়া যাই ।
 তলে তলে অৰ্জুনে ফুৰন্ত তাক চাই ॥
 দশোদিশে ফুৰিলন্ত দণ্ড ছয় মানে ।
 পুনৰপি বৃহক খেলন্ত সেহি থানে ॥ ২৫০

কতো বেলা সুস্থ পাই কৰ্ণৰ তনয়।

ছয়শৰে নৃপতিৰ ভেজিল হৃদয় ॥

সেহি ছয় শৰে তেৰে নৃপতিক পাই।

আকাশক লাগি তেৰে নিল উৰুৱাই ॥ ২৫১

বক্রবাহ ৰাজাক নিলন্ত স্বৰ্গপথ।

সূৰ্য্য-ৰশ্মি লাগিয়া দগধ ভৈলা বথ ॥

বিষ্ণু স্তম্বন্তে পীড়া এড়াইলা নৃপতি।

পৰ্বতত পৰন্তে যেন দেখিয় সম্প্রতি ॥ ২৫২

বক্রবাহা পৰে বৃষকেতু আছে দেখি।

হানিলেক তিনি শৰ খানিক নাপেখি ॥

সেহি তিনি শৰে ৰাজাক য়েৰে পাই।

অৰ্জ্জুন পাসক লাগি আনিল উড়ুয়াই ॥ ২৫৩

হেন দেখি হাসি বোলে কৰ্ণৰ দায়াদ

এবেসে মনৰ মোৰ খণ্ডিল বিষাদ ॥

সকল কটক মোৰ মাৰিলি সমৰে।

তাৰ প্ৰতিকাৰ কৰো এহি তিনি শৰে ॥ ২৫৪

হংস-ধ্বজ ৰাজাক মাৰিলি তই কোপে।

সম্প্ৰতিক দুখ তঞি পালি সেহি পাপে ॥

নৰলোকে পাপ-পুণ্য কৰয় যতেক।

মাৰিলেসে ফল তাক দিৱয় প্ৰতেক ॥ ২৫৫

এতেক বোলন্তে ৰাজা পাইলন্ত চেতন।

দেখন্তে গৰ্জন্তে আছে কৰ্ণৰ নন্দন ॥

শৰীৰৰ তিনি শৰ আচাৰি পেলাইল।

ক্ৰোধ কৰি বীৰে য়েৰে তাক প্ৰতি ধাইল ॥ ২৫৬

আকাশৰ পৰা ডেৰ দিলেক দুনাই।

পড়িলন্ত বৃষকেতু মুখে মাটি খাই ॥

হৃদয়ত পড়ি দুই ভিতি জানুকৰি।
 দুই হাতে বান্ধিয়া গলত আছে ধৰি ॥ ২৫৭
 আফাল সিফাল কৰে এড়াইবো নুৰাৰে।
 বাঘে যেন হৰিণক জান্তি জান্তি ধৰে ॥
 খনো কাতি হন্ত খনো হোৱন্ত উবুৰি।
 এৰাইবে নুৰাৰে বক্রবাহা আছে ধৰি ॥ ২৫৮
 কতো বেলা স্তম্ভ ছয়া হাতে হাতে ধৰি।
 হিয়াত তাৰিলা তাৰ অতি শীঘ্ৰ কৰি ॥
 চোটপায়া বক্রবাহ ভৈলন্ত অন্তৰ।
 আপুনাৰ কটকে পশিল নৃপবৰ ॥ ২৫৯
 কতো বেলে স্তম্ভ পাই কৰ্ণৰ তনয়।
 পাঞ্চশৰে নৃপতিৰ ভেদিল হৃদয় ॥
 সেহি পাঞ্চশৰে নৃপতিক লাগ পাই।
 আকাশক লাগি পুনু নিল উড়ুৱাই ॥ ২৬০
 আকাশত ৰাজাক ফুৰাৰে শত পাক।
 কোঁতুহলে ধনঞ্জয় চাহি আছে তাক ॥
 হাসি হাসি বোলে কৰ্ণ-সুত মহাবল।
 বক্রবাহন ৰাজাৰ খুড়াই দেখা কোঁতুহল ॥ ২৬১
 ৰাজাৰ প্ৰহাৰ সহিবাক পাৰে কোনে।
 ধন্য ধন্য বৃহকেতু বোলন্ত অৰ্জুনে ॥
 যৈখানে বথক পৃথিৱী ধৰি শাপে।
 ক্ষেণেকো নভৈল তুলিলন্ত তযু বাপে ॥ ২৬২
 দেখা দেখা খুড়াই হৰিষ কেন মান।
 নাহিকে সাসিক বীৰ ইহাৰ সমান ॥
 ইসৰ বচন ৰাজা শুনি আছে কাণে।
 নসহে শৰীৰ তাৰ কোপে অপমানে ॥ ২৬৩

আকাশৰ পৰা ডেৰ দিলন্তু দুনাই ।
 পৰিলন্তু বুধকেতু মুখে মাটি খাই ॥
 হৃদয়ত পৰি বীৰে দুই হাতে আটে ।
 বলন্তু নাৰী যেন বেসুৱাৰ বাটে ॥ ২৬৪
 পানীৰ মাছক যেন হাতে আছে ধৰি ।
 এড়াইতে নুৱাৰি কৰে ঘৰসা-ঘৰসি ॥
 সেহি ক্ষণে বক্রবাহা ভৈলন্তু আন্তৰ ।
 ধূলা-মাটি ঝাৰি উঠিল বীৰবৰ ॥ ২৬৫
 দুয়ো মহাবলী উঠিলন্তু তেতিক্ষণে ।
 অদভুত শৰ-বৃষ্টি কৰিলা সঘনে ॥
 দুয়ো ৰূপন্ত দুয়ো তেজন্ত দুই ।
 দুইকো দুই তুল্যবল বিশ্ৰমিলা দুই ॥ ২৬৬
 খণো কাতি হন্ত খণো হোৱন্ত উবুৰি ।
 এড়াইবে নুৱাৰে বক্রবাহা আছে ধৰি ॥
 খণো খণো দুই হন্তে আকাশক যাই ।
 খণো পৃথিবীত যুঝে একে ঠাই ॥ ২৬৭
 খণো একেঠাই খণো হোৱয় অন্তৰ ।
 হেন মতে যুদ্ধ কৰি ভৈলন্তু ভাগৰ ॥
 কতো কতো ক্ষণ যুঝন্ত ধনু ধৰি ।
 খণোহো চাপৰ মাৰে হাতাহতি কৰি ॥ ২৬৮
 কতোক্ষণে শৰ মাৰে ধনু ভিড়ি ভিড়ি ।
 শৰ চোটে গাৱৰ যে মাংস যাই চিণ্ডি ॥
 শৃগাল, শগুন কাক আৰু যেন পখী ।
 ঝাম্প দিয়া খাই মাংস পৰিবাৰ দেখি ॥ ২৬৯
 হেন মতে দুই বীৰে যুঝে একে-স্থানে ।
 ৰাত্ৰি দিনে সৰ্বক্ষণে দিন পাঞ্চ মানৈ ॥

পাপ্য দিন অৱসানে অৰ্জুন-তনয় ।

অসংখ্যাত কৰি মাৰিলন্ত শৰচয় ॥ ২৭০

শৰ মাৰি বক্রবাহা মাতে কোতূহলে ।

তুমি সম বীৰ নাহিকয় ৰবি-তলে ॥

ধন্য ধন্য বৃষকেতু কৰ্ণৰ তনয় ।

অছাপিও মোহোৰ ৰণক নাই ভয় ॥ ২৭১

এবেয়ে কৰিব পাৰা মোহোৰ বচন ।

সুমৰিয়ো মাধৱ কেশৱ জনাৰ্দ্দন ॥

মোহোৰ বাণে তোৰ গৈলেক পৰাণ ।

অন্তকালে হোক তোৰ সপ্ত স্বৰ্গে স্থান ॥ ২৭২

এহি বুলি ধনুত ধৰিলেক নৃপবৰ ।

প্ৰবন্ধে জুৰিল আনি অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ শৰ ॥

বৃষকেতু দেখে আসৈ অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ বাণ ।

দুই শৰ হানিয়া কৰিল খান খান ॥ ২৭৩

শৰ-ছেদ দেখি ক্ৰোধিলন্ত বীৰবৰ ।

স্বৰ্গে ৰচিত জুৰিলন্ত এক শৰ ॥

স্বৰ্গৰ শৰ স্বৰ্গৰ কাতি কাম ।

হেন বীৰ জুৰি বীৰে কৰিল সন্ধান ॥ ২৭৪

হেন দেখি বৃষকেতু বৰে ভৈল ভয় ।

এবেসে জানিলো মোৰ মৃত্যুৰ নিছয় ॥

কেশৱ মাধৱ গোৱিন্দ নাৰায়ণ ।

মোৰ হৃদয়ৰ নচাড়িবা সৰ্ববক্ষণ ॥ ২৭৫

এতেক বোলন্তে গল পাইল আসি বাণ ।

তেতিক্ষণে গাণ্ডি মুণ্ড কৰিল দুখান ॥

শৰ-চোটে মুণ্ডগোট আকাশে উৰিল ।

বক্রবাহা ৰাজাৰ গৈয়া হিয়াত পৰিল ॥ ২৭৬

বৃষকেতুৰ মূৰ
লৈ অৰ্জুনৰ
বিলাপ

চোট পাই বক্ৰবাহা পৰিল বথ মাঝে ।
বুড়িল বুড়িল বুলি চেঞ্চাই সামৰাজে ॥
দুই হাতে মুণ্ডগোট পেলাইল ৰাজাই ।
অৰ্জুনৰ ভৰিত গৈয়া পৰিল সমুদায় ॥ ২৭৭
কৃষ্ণ কৃষ্ণ বুলি মুণ্ডগোট পাৰে ৰাৱ ।
দেখি অগ্নি জ্বলি গৈল অৰ্জুনৰ গাৱ ॥
হা হা বৃষকেতু তোৰ হেনসে বিলই ।
কান্দন্ত অৰ্জুনে হিয়াত মুণ্ড লই ॥ ২৭৮
এতিক্ষণে হাসি মাতিলি তঞি বাপ ।
এবে কেনে দিয়া গৈলি দাৰুণ সন্তাপ ॥
জ্বলন্ত বহ্নি আছি কেনি ভৈলি জলধাৰ ।
এবে কেনে প্ৰাণ চাৰি নঘাই আমাৰ ॥ ২৭৯
কিৰীটি কুণ্ডল মুখ দেখিতে শোভন ।
বক্ৰবাহা শৰে কেনি ভৈলিহি নিৰ্য্যাণ ॥
হিয়াতেসে মুণ্ডগোট হাতে ধৰি আছে ।
মুণ্ড নাহি গাণ্ডিগোট হাতমেলি নাচে ॥ ২৮০
কেনমতে সন্তাপ হৃদিত দিবো ঠাই ।
যুধিষ্ঠিৰ নৃপতি আৰো কুন্তী আই ॥
হাতে হাতে স্তম্পিয়া শিখালা হেন মতে ।
চেবুণ্ডা ছৰালিক পালিবা ভালমতে ॥ ২৮১
নকুল সহদেৱ আৰো ভীমসেন ।
হাতে হাতে স্তম্পি হেন বুলিল বচন ॥
বাপেককো মাৰিলি তথাপি মোৰ ভিত্তি ।
পুত্ৰৰতে পালিবিহি সমৰ ভূমিতি ॥ ২৮২
এবে কেন কথাক কহিবো তাসম্বাত ।
বীৰৰ মুণ্ডত যেন পৰিল নিঘাত ॥

আগে বন্ধুজন গৈল যমৰ কৰণ।
 তোৰ সুখ দেখি সৰে ভৈলো পাসৰণ ॥ ২৮৩
 গণিজত গণি ঘোৰনাম্ব নৰপতি।
 তাহাক বিৰোধে নাটে আমাৰ শকতি ॥
 তাকো জিনি ঘোড়া আনিলি তঞি বাপ।
 আজি কেনে দিলি মোক হৃদয় সন্তাপ ॥ ২৮৪
 মহাদাতা কৰ্ণ তোৰ আছিলে জনক।
 শৰীৰৰ মাংস কাটি দিলন্ত ইন্দ্রক ॥
 মোহোৰ নিমিত্তে তোৰ গাৰৰ মাংসক।
 কৰিলিহি দান যে শৃগাল শগুনক ॥ ২৮৫
 তোহোৰ মৰণে মোৰ অসুখ মনত।
 আজিসে জানিলো অভিমন্যু ভৈল মৃত ॥
 অসংখ্যাত বিপু-শিৰ কাটিলা উচাই।
 স্বভাৱতে স্কুমাৰ অধিকে শুহাই ॥ ২৮৬
 নাল কটা পদ যেন সৰোবৰে ভাসে।
 তোৰ যশে দিবাকৰ আজিও প্ৰকাশে ॥
 আজিসে জানিলো সেনা পৰিল সকলে।
 এহি বুলি ধনঞ্জয় কান্দন্ত বিকলে ॥ ২৮৭
 আপদৰ ওপৰতে শোকে পাইলে মোক।
 হৰি এৰিলত মই হৰুৱাইলো তোক ॥
 তঞি নাহিকে কোনে কৰিব প্ৰতিকাৰ।
 সূৰ্য্য অবিহনে যেন দিনতে আন্ধাৰ ॥ ২৮৮
 দীপ নাহিকন্তু যেন দেখি তমোময়।
 দেৱ নাহিকন্তু যেন দৌল নৰঞ্জয় ॥
 পূজা নাহি ভিণ্ডি যেন নকৰে শোভন।
 তঞি অবিহনে মোক নিষ্ফল জীৱন ॥ ২৮৯

অৰ্জুনৰ প্ৰতি
বক্ৰবাহনৰ
বক্ৰোক্তি

দুই হাতে হিয়াত আনি মুণ্ডগোট লই ।
নিচালে পৰিল অৰ্জুন মুৰ্ছা গই ॥
অৰ্জুন পৰিল যেনে অচেতন ভাৱে ।
বক্ৰবাহা ৰাজা খেদি গৈল সেহি ঠাৱে ॥ ২৯০
ধনুৰ নোগোকা দিয়া বোলয় নৃপতি ।
হাসি হাসি অৰ্জুনক কৰয় বিগতি ॥
বেশাৰ তনয় মোক প্ৰথমে বুলিলা ।
এবে কোন বীৰ মই তেবে কি চিনিলা ॥ ২৯১
বেশাৰ তনয় যশ থৈলা পৃথিৱীত ।
ক্ষত্ৰিয়ৰ অৱস্থা দেখন্তে ভয় ভীত ॥
আশেষ কপট কৰি নিন্দিলা আতাই ।
এবে কিক আছা দান্ত মুণ্ড নিকটাই ॥ ২৯২
কৌৰৱৰ সমাজে যতোক ভাৰি-ভুৰি ।
মোহোৰ হাতত আজি সবে ভৈল চুৰি ॥
কোন কাৰ্য্যে ভেশ জুৰি আছাহা আতাই ।
সদ বুধি দিওঁ শুনৱা কল্যাণক পাই ॥ ২৯৩
এহি মুণ্ডগোট দিয়া আৰাধিয়ো হৰ ।
তুষ্ট হুৱা শঙ্কৰে দিবন্ত ইফট বৰ ॥
পাশুপত অস্ত্ৰ লৈয়া শঙ্কৰক মাগি ।
তেবেবা কিছো সম হোৱা মোক লাগি ॥ ২৯৪
নোহে তেৰে ভেশ এৰি শৰ-ধনু ধৰা ।
যজ্ঞে লাগি ঘোৰা মেলি মুখৰ দোষে মৰা ॥
এতেকতে চেতন লভিলা ধনঞ্জয় ।
দেখন্তে নৃপতি নিন্দি আশেষ মাতয় ॥ ২৯৫
বৃহকেতুৰ মুণ্ডগোট এক পাশে থৈল ।
যুঝিবাক লাগি তেবে শৰ-ধনু লৈল ॥

বক্রবাহন আৰু
অৰ্জুনৰ যুদ্ধ

অৰ্জুন বদতি আজি সেন্দ্ৰবে ন্যাস ।
শৰে হানি তোক আজি কৰিবো বিনাশ ॥ ২৯৬
আশেষ মাৰিলি মিত্ৰ সজন বান্ধৱ ।
তোৰ প্ৰতিকাৰ কৰো খানিতেক সৱ ॥
পৰ্বতক ভেদিবাক পাৰো মোৰ শৰে ।
মই ভেশ যুৰি আছো নটুৱাক ডৰে ॥ ২৯৭
এহি বুলি শৰচয় কৰিল প্ৰহাৰ ।
বাৰিষাৰ মেঘে যেন গৰ্জ্জয় আপাৰ ॥
সেহি শৰে সেনাগণ মাৰিল বহুত ।
কতৃহলে শঙ্খ-নাদ কৰে কুন্তীমৃত ॥ ২৯৮
বক্রবাহা ৰাজাক মাৰিল বহু শৰে ।
শৰে ফুটি নৰনাথ চেতন নকৰে ॥
অৰ্জুনৰ শৰক চিন্তায়ে কতো ডৰি ।
মৰিবাক ডৰে কতো পশিল নগৰী ॥ ২৯৯
তাসম্বাক দেখি চিত্ৰঙ্গদা ভৈল শ্ৰান্ত ।
উলুপী অশুধি দিয়া সবাক জীয়ান্ত ॥
গ্ৰামে নগৰে পুৰে দেখি শৰময় ।
ঘৰৰ নবঝায় কেহো মৰিবাক ভয় ॥ ৩০০
শুখান পত্ৰক যেন উড়ুৱাইল বাৰে ।
সেহিভাৱে প্ৰজা উড়ুৱাইলা শৰ-ঘাৱে ॥
অৰ্জুনৰ শৰৰ পথাৰ বায়ু লাগি ।
যুদ্ধ এৰি পলাই প্ৰজা দশোদিশে ভাগি ॥ ৩০১
মহাবীৰ অৰ্জুন যুবন্ত ধনু-ধৰি ।
বক্রবাহন ৰাজাক মাৰিল দৃঢ় কৰি ॥
সিংহনাদ কৰন্ত শুনন্তে ভয়ঙ্কৰ ।
ৰণ-ভঙ্গ ভৈল প্ৰজা নকৰে সমৰ ॥ ৩০২

সিবেলাত অৰ্জুনক দেখি লাগে ভয় ।
 দশোদিশে আন নাহি দেখি শৰময় ॥
 মণিপুৰ নগৰত যত নাৰী নৰে ।
 গৃহৰ নবকায় কেহো মৰিবাক ডৰে ॥ ৩০৩
 যি জনী নজানি গৃহৰ বাৰু লুই ।
 শৰ পৰি গাৱৰ কাপৰে লাগে জুই ॥
 থু পেলায় চক্ষুৰ জলে নিমাব্যেক চায় ।
 অধিকে জলয় জুই কিছো নুনুমাই ॥ ৩০৪
 আঝোৰ-পিঝোৰ কৰি পেলায় কাপৰ ।
 উলঙ্গে লৱড়ি কতোজনী পৈশে ঘৰ ॥
 হেন দেখি মহাকোপে ৰাজা বক্রবাহা ।
 যুদ্ধক প্ৰবন্ধে ক্ৰোধে কবন্ত উছাহা ॥ ৩০৫
 চাৰি শৰে চাৰি ঘোড়া ভেদি অৰ্জুনৰ ।
 সাৰথিকো দুনাই ভেদিল তিনি শৰ ॥
 পুনৰপি এক শৰ ধৰি সেহি তালে ।
 ভেদিলে তেখনে অৰ্জুনৰ ছত্ৰানালে ॥ ৩০৬
 সাত শৰে অৰ্জুনক ভেদিল দুনাই ।
 উপহাস অৰ্জুনক মাতিল নিন্দাই ॥
 অবা ধনঞ্জয় মোৰ সদবুধি কৰা ।
 আপদ বেলাত গুৰু দ্ৰোণক স্মৰা ॥ ৩০৭
 গুৰু-স্মৰণে কিছু সদবুধি হোক ।
 পাসৰিবৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ মনত পৰোক ॥
 ইন্দ্ৰক স্মৰা তোমাৰ হন্ত তাত ।
 উপকাৰ কৰন্তোক আপদ বেলাত ॥ ৩০৮
 যিবা অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ কিছো শিখিলা দেৱত ।
 সিসৰ তোমাৰ আসি পৰোক মনত ॥

আৰু এক বঙ্গ কথা নপড়ে মনত ।
 আজি কেনি বাসুদেৱ নাহিকা লগত ॥ ৩০৯
 যিঠাইত সিঠাইত স্তম্ভবাহা হৰি ।
 সেহি ঠাইত বাখন্ত আথে-বেথ কৰি ॥
 কৃষ্ণ নাহিবাব কথা কহিবো প্ৰস্তুত ।
 আকাৰ্য্যত সতী আই কান্দিলা বহুত ॥ ৩১০
 সি কাৰণে অধৰ্ম্মী পাতকী বৰ ভৈলা ।
 প্ৰিয় সখি বাসুদেৱ তোমাক এড়িলা ॥
 মহাসতী পতিব্ৰতা চিত্ৰঙ্গদা আই ।
 মোহোৰ আগতে বেষ্টা বুলিলা আতাই ॥ ৩১১
 আচণ্ডি-আবণ্ডি কৰি মৰিলা আপুনি ।
 ভালৰেসে ভাল মন্দৰ মন্দ বাণী ॥
 কুলক্ষণে পাইলেক স্তম্ভৰ মুণ্ড খাইলা ।
 কৃষ্ণ হেন দেৱক স্মৰিবে পাসৰিলা ॥ ৩১২
 জীৱন্তাৰ মাৰন্তাৰ গতি নাৰায়ণ ।
 খনিক পঠাওঁ কৃষ্ণ কৰা স্তম্ভৰণ ॥
 এবে য়েবে পঠাওঁ মাৰিএৰো শৰ ।
 থাকিবে কুশল যাবে চন্দ্ৰ দিবাকৰ ॥ ৩১৩
 যুদ্ধ এৰি খনিতেক থাকো বাটচাই ।
 কৰিয়োক কাৰ্য্যসৰ যতেক যুৱাই ॥
 সাধু সাধু বীৰ বৃহকেতু নাম যাৰ ।
 তাহাৰ সমৰে মন পূৰিল আমাৰ ॥ ৩১৪
 তোমাৰ যুদ্ধক নগণোহো তৃণবত ।
 ছাগে কি কৰিব পাৰে বাধৰ আগত ॥
 কোন ঠাই গৈলে বৃহকেতু হেন বীৰ ।
 যাৰ শৰে অট্টাপিও বেথিত শৰীৰ ॥ ৩১৫

তাতেসে খনিক শঙ্কা আছিল মনত ।
 তুমি হেন শতেককো দেখো তৃণরত ॥
 আৰো খনিতেক মানে থাকো বাট চাই ।
 দেখায়োক তোমাৰ যতেক মুনিষাই ॥ ৩১৬
 খনিতেক স্বস্থ আৰো লউক বগত ।
 মঞি হেৰা দোষ এড়াওঁ সজন লোকত ॥
 হেনয় বিস্তৰ নিন্দা শুনি ধনঞ্জয় ।
 কোপে অপমানে গাৱ সকলে কাম্পায় ॥ ৩১৭
 স্তব্ধে ৰচিত ভল্ল জুড়িল ধনুত ।
 হাসি হাসি ভেদিলন্ত ৰাজাৰ তনুত ॥
 ৰথত আছন্ত বক্রবাহা নৰেশ্বৰ ।
 অৰ্জুনৰ শৰে পীড়া কৰিল বিস্তৰ ॥ ৩১৮
 তথাপিতো বিমুখ নভৈল বক্রবাহা ।
 অধিকে যুদ্ধক লাগি কৰন্ত উছাহা ॥
 ধনু ধৰি মহাকোপে মণিপুৰেশ্বৰ ।
 গৰুড়-মুখীয়া শৰ মাৰিল বিস্তৰ ॥ ৩১৯
 দশোদিশে অৰ্জুনক ঢাকিল সমুদায় ।
 দেখিয়া অৰ্জুন ভৈল বাতুল পৰায় ॥
 যত যত শৰমানে অৰ্জুনে মাৰন্ত ।
 সৰে খানি বক্রবাহা বাটতে কাটন্ত ॥ ৩২০
 কতোসে মাৰয় কতো জুড়িব নপায় ।
 শৰে হানি বক্রবাহা নিয়ে উফৰাই ॥
 কেনমতে কোন শৰ মাৰিব যুৱায় ।
 সিসৰ অৰ্জুনে পাসৰিল সমুদায় ॥ ৩২১
 গঙ্গা গোসানীয়ে শাপ দিলন্ত পূৰ্বত ।
 অৰ্জুনেয়ো পৰন্তোক পুত্ৰ হাতত ॥

সেহিবেলা শাপৰ সময় আসি ভৈল ।
 বক্রবাহা ৰাজা বাচি অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ লৈল ॥ ৩২২
 জাজ্বল্য সমান শৰ দেখি বহ্নি-সম ।
 প্রজা সংহৰিতে আসিল যেন যম ॥
 ইন্দ্ৰ প্ৰতিমুখ্যে দেৱগণ সমুদায় ।
 শৰ দেখি কম্পে সবে থিৰ নোহে কায় ॥ ৩২৩
 পিতৃলোকে কাম্পন্ত সকলে দেৱগণ ।
 সৰ্বলোকে কাম্পে দেখি অৰ্জ্জুন মৰণ ॥
 শতেক পৰ্য্যন্ত জোণ্ড আকাশত উড়ে ।
 খৰ বাহা বহে খোলা-খাপড়ি 'পড়ে ॥ ৩২৪
 মেঘ সৰ বৰিষে ৰুধিৰ বড় ছাট ।
 ভয় সন্তে বসুমতী মেলিলন্ত ফাট ॥
 নদী নদ সাগৰ পৰ্বত জল স্থল ।
 অৰ্জ্জুনৰ মৃত্যু দেখি কৰে টলবল ॥ ৩২৫
 গন্ধাৰ শাপক কেহো বাধিব নুৰাৰি ।
 তবধে থাকিল সবে থোসমোস কৰি ॥
 অৰ্জ্জুনে দেখন্ত ৰাজা ধৰি আছে শৰ ।
 প্ৰলয়ৰ বহ্নিত অধিক ভয়ঙ্কৰ ॥ ৩২৬
 খুৰতো অধিক অগ্ৰ অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ বাণ ।
 তাক দেখি অৰ্জ্জুনৰ অন্তৰীক্ষ প্ৰাণ ॥
 অনেক প্ৰকাৰে শৰ বাধন নগৈল ।
 অৰ্জ্জুনৰ মৃত্যুৰ সময় আসি ভৈল ॥ ৩২৭
 হেন দেখি ধনঞ্জয় গুণন্ত মনত ।
 নেদেখিলো মাধৱক আপদ কালত ॥
 শয়নে ভোজনে দুয়ো আছিলো প্ৰসঙ্গে ।
 শিশু ধৰি তুমি আমি বাঢ়িলো আসঙ্গে ॥ ৩২৮

কোননো অধৰ্ম্ম-ফলে তাক হৰাইলো।
 অন্ত নাহি যত ভোগ্য একেস্থানে থাইলো ॥
 শয়নে সপনে মনে হৰিক ধিয়াওঁ।
 হেনতো নজানো কিক আপদক পাওঁ ॥ ৩২৯
 কতনো জন্মৰ মোৰ আছিল অভাগ।
 মৰন্ত্যেয়ো মাধৱক নপাইলোহোঁ লাগ ॥
 মাধৱ গোৱিন্দ হৰি বোলন্ত অৰ্জুনে।
 অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ শৰ ৰাজা জুৰিলন্ত গুণে ॥ ৩৩০
 কৰ্ণমানে ধনু টানি মাৰিলন্ত ডাটি।
 অৰ্জুনৰ গলক তেখেনে নিল কাটি ॥
 কমল নয়ন চাক দশন পঙ্কতি।
 দেখিতে শোভন কৰ্ণ কুণ্ডলে যুগুতি ॥ ৩৩১
 কাল আকুঞ্চিত কেশ কুস্মমে সহিত।
 হেন মুণ্ড অৰ্জুনৰ লোটয় মহীত ॥
 যেন মেক শৃঙ্গ খহি পৰিল তহিত।
 আকাশৰ সূৰ্য্য যেন ভূমিত উদিত ॥ ৩৩২
 অনেক ৰতন মালা মুণ্ডতে আছয়।
 হেন মুণ্ড অৰ্জুনৰ ভূমিত লোটয় ॥
 কাৰ্ত্তিক মাসৰ শুক্লা তিথি একাদশী।
 সূৰ্য্য অস্ত জান্ত উদিত হন্ত শশী ॥ ৩৩৩
 উত্তৰা ফাল্গুনী ঋক্ষ মঙ্গল বাসৰে।
 অৰ্জুনক কাটিলন্ত মণিপুৰেশ্বৰে ॥
 পাছেসে পৰিল গাণ্ডি গিৰিসিত কৰি।
 গিৰ গিৰ কৰিল সমস্তে বসুন্ধৰী ॥ ৩৩৪
 বৃহকেতু অৰ্জুন পৰিল একে স্থানে।
 জল-থল টলবল কতোদূৰ মানে ॥

মণিপুৰ নগৰত । বগ জিনি বক্রবাহা নৃপতি প্রচণ্ড ।
 বগ-জয়ৰ উৎসৱ থানে থানে অনেক বৰাইলা বাত-ভণ্ড ॥ ৩৩৫
 নাচ গীত কতৃহলে কৰাইলা বহুত ।
 হেন দেখি নগৰীক চলি যাহা দূত ॥
 বিলম্ব নকৰি চলি যায়ে দূতচয় ।
 নগৰীত কহ মোৰ ভৈল বগ-জয় ॥ ৩৩৬
 মোহোৰ ৰাজ্যত আছে যত নৰ-নাৰী ।
 বঙ্গ-চঙ্গ লাস কৰোক এদিনাত কৰি ॥
 যৈসানি ভূমিত পৰিল বৃহকেতু ধনঞ্জয় ।
 হেন দেখি প্রজা ভৈল কাৰুণ্য-হৃদয় ॥ ৩৩৭
 হাহাকাৰ ঘোৰনাদ শুনি দশো দিশে ।
 ছয়ো গোটা সূৰ্য্য-যেন ভূমিত প্রকাশে ॥
 বক্রবাহা ৰাজাৰ কটক আছে যত ।
 সৰে বোলে উপজিলো সমৰ মাঝত ॥ ৩৩৮
 আমাৰ নৃপতি বিজয় ভৈল বুলি ।
 আথে বেথে নাচৈ প্রজা দণ্ড ছত্ৰ তুলি ॥
 নটে-ভাটে চাটু কৰে পটু যে আশেষ ।
 সাধু সাধু বক্রবাহা নৃপতি বিশেষ ॥ ৩৩৯
 ৰাজা আসিবাৰ শুনি নগৰীৰ জনে ।
 পদূলি পদূলি বাট লিপিল চন্দনে ॥
 কলে জলে ফলে ঘটে খেল পাতি পাতি ।
 থানে থানে দিলন্ত স্নগন্ধ তৈল বাতি ॥ ৩৪০
 শাৰী শাৰী কল কইল পদূলি পদূলি ।
 যুখে যুখে কন্যালোকে পাৰয় উৰলি ॥
 কেহো ঠাইত নাচৈ কেহো ঠাইত গীত গাৰে ।
 যুৱতী নৰ্ত্তকী সৰে নাচে ভঙ্গিভাৰে ॥ ৩৪১

কতো কতো কন্যা আগ বাঢ়িবাক যায়।
 হাতে দূৰ চাউল ধৰি মঙ্গল বঢ়ায় ॥
 পকা চিৰ দণ্ড সবাৰে ঘৰে ঘৰে।
 নানা জাতি ফুল থৈল দুৱাৰে দুৱাৰে ॥ ৩৪২
 অনেক সুন্দৰী আগ বাঢ়িবাক যায়।
 ক্ষীণ মধ্য-দেহা ভাগি পৰিল পৰায় ॥
 কতোজনী ফুল ফল ধৰিবাক যায়।
 কতোজনী দধি-ঘট কাখত বঢ়ায় ॥ ৩৪৩
 কতোজনী কস্তুৰী কুঙ্কুম হাতে হাতে।
 কতোজনী ঘট তাতে দীপ লৈল মাথে ॥
 অনেক সুন্দৰী শত গজৰ গামিনী।
 স্বৰ্গ চাড়ি অপেশ্বৰা আসিলন্ত যেনি ॥ ৩৪৪
 অভিনৱ ৰূপ জলে যোৱনে সম্পন্ন।
 দৰশনে কামে ভোল হৰে মুনিগণ ॥
 অন্তেষপুৰত শূনি হেন গলাবান।
 মুনিপুৰ-নাথে আজি ভৈল ৰণ-জয় ॥ ৩৪৫
 উলুপী চিত্ৰাঙ্গদা শূনি নথাকিল ৰই।
 আগ বাঢ়িবাক যান্ত কন্যাজন লই ॥
 অনেক সুন্দৰী যাই দুইহান লগত।
 শূনিয়া সোলঙ্গ ফল সৰাৰে হাতত ॥ ৩৪৬
 আগ বাঢ়ি কন্যা যুথে যুথে যাই।
 সঘনে উৰলি দি মঙ্গল-গীত গাই ॥
 নগৰীৰ কন্যা জনে লাগ পাইল আসি।
 চিত্ৰাঙ্গদা চাই সবে তুলিলেক হাসি ॥ ৩৪৭
 সাফল পুত্ৰক তুমি উপাৰ্জ্জনা আই।
 ইহেন পুত্ৰ তোমাৰ গৰ্ভে লৈল ঠাই ॥

পুত্ৰৰ হাতত
 স্বামীৰ নিধন শূনি
 উলুপী আৰু
 চিত্ৰাঙ্গদাৰ শোক

কোন পুণ্য স্থানে হৰ-গৌৰী আৰাধিলা ।
 কোন তপ-ধৰ্ম্য কৰি ইহো পুত্ৰ পাইলা ॥ ৩৪৮
 তোমাৰ প্ৰশংসা কৰে আই নিবন্তৰে ।
 কৃষ্ণ অবতাৰ যেন দৈবকীৰ ঘৰে ॥
 যুধিষ্ঠিৰ ৰাজাৰ কনিষ্ঠ ধনঞ্জয় ।
 কুন্তীৰ গৰ্ভৰ জাত পুত্ৰ পাণ্ডুৰ তনয় ॥ ৩৪৯
 স্ৰবাসুৰে নৰে যুদ্ধে নাটিলেক যাক ।
 তয়ু পুত্ৰ বক্রবাহা কাটিলাক তাক ॥
 তাসম্বাৰ বচন শুনিয়া ৰাজমাৰ ।
 হা প্ৰভু বুলিয়া কান্দন্তু সেহি ঠাৱ ॥ ৩৫০
 মোক এৰি প্ৰাণনাথ কোন থানে গৈলা ।
 হৃদয়ত মুঠি হানি ভূমিত পৰিলা ॥
 হৰিষ কালত হেন বিবাদ মিলিল ।
 ধৰ ধৰ বুলি কণ্ঠা জনেয়ো বেঢ়িল ॥ ৩৫১
 কেহো ৰস ঢালে কেহো মূখে ঢালে পানী ।
 আদা-লোণ চেপিয়া মুখত দিয়ে আনি ॥
 কতো জনী শীতল চন্দন ঘসে গাৱে ।
 ধীৰে ধীৰে কৰি বিচে বিচনীৰ বাৱে ॥ ৩৫২
 কেহো হাতে ধৰে কেহো পাৱে আছে ধৰি ।
 কান্দে কণ্ঠা জনে সবে আৰ্ত্তনাদ কৰি ॥
 উলুপীয়ে কান্দন্তু হৃদয়ে মুঠি হানি ।
 হা প্ৰভু বোলন্তে মোৰ যাউক প্ৰাণ ॥ ৩৫৩
 মৰণ-কালত প্ৰভু আমাক এৰিলা ।
 এহিবুলি মূৰ্ছা গৈয়া ভূমিত পৰিলা ॥
 উলুপী চিত্ৰঙ্গদা য়েবে থাকিলেক পৰি ।
 ৰাজাৰ পাশক দাসী গৈলেক লৰডি ॥ ৩৫৪

দাসীমুখে উলুপী
আৰু চিত্ৰাঙ্গদাৰ
শোকৰ বাতৰি
পাঠ বক্ৰবাহনৰ
দ্বাৰা যুদ্ধৰ কাৰণ
বৰ্ণনা আৰু
আশ্বাস দান

কৰযোৰ কৰি আসি নমিলেক মাথ ।
শুনিয়ে স্বৰূপ কথা মণিপুৰ-নাথ ॥
বণ জিনি তুমি সবে আসিবাৰ শূনি ।
আগ বাঢ়িবাক আইল আশেষ তৰুণী ॥ ৩৫৫
দুয়ো মায় তোমাৰ আসিল একে সঙ্গে ।
পুত্ৰ-বণ-জয় বুলি আইল বঙ্গ মনে ॥
হাসি মাতি পথত আসিল দুয়ো আই ।
শৰীৰত আন কিছো বোগ পীড়া নাই ॥ ৩৫৬
অৰ্জুনক মাৰি বণ জিনিবাৰ শূনি ।
মূৰ্ছা গৈয়া তথাত পড়িল দুঃসতিনী ॥
দাসীৰ মুখৰ ৰাজা শূনি হেন বাণী ।
বথ এড়ি তেখনে লৰড় দিল টানি ॥ ৩৫৭
কান্দিয়া নৃপতি জান্ত মলচন্ত লোই ।
দেখন্ত ভূমিত পড়ি আছে মাৰ দুই ॥
কৰ্ণৰ ভূষণ পৰি পৃথিৱীত আছে ।
চিণ্ডি আছে সাতেসৰী দেখিলন্ত পাছে ॥ ৩৫৮
আৰো সৰ অলঙ্কাৰ পৰিছে সেহি ঠাই ।
তাক দেখি ৰাজা বৰ সন্তাপক পাই ॥
আথে-বেথে আক্কেৱালি ধৰিলন্ত গই ।
চক্ষু মুখ মলচন্ত হাতে পানী লই ॥ ৩৫৯
জিয়া জিয়া আই বুলি মলচন্ত লোহো ।
বণ জিনি আইলো মই একুতিৰ পোহো ॥
মধুৰ কোমল কৰি মাতিল ৰাজাই ।
হৰিষ বেলাত বিষাদ নুযুৱায় ॥ ৩৬০
শূনা দুই মাৰ কেন হৰিষৰ হেতু ।
যুধিষ্ঠিৰে কৰিলন্ত অশ্বমেধ ক্ৰতু ॥

সেহি ঘোৰা বাথে ধনঞ্জয় ধনুৰ্দ্ধৰে ।
 সামৰাজে পশিলন্তু আমাৰ নগৰে ॥ ৩৬১
 কামদেৱ আসিল সেনাৰ অধিপতি ।
 কৰ্ণ-সুত বৃহকেতু সূৰ্য্যৰ যে নাতি ॥
 ঘোৰাকো ধৰিলো অৰ্জুনক যুদ্ধ দিলো ।
 সমুখ সমৰে আই সবাকৈ মাৰিলো ॥ ৩৬২
 বৃহকেতু বুলি তাক কৰ্ণৰ তনয় ।
 তাহাৰেসে যুদ্ধে মোৰ মিলিল সংশয় ॥
 বৃহকেতু—বীৰৰ দাক্ষণ শৰ-ঘাৱে ।
 অতাপিও বেদনা নখণ্ডে মোৰ গাৱে ॥ ৩৬৩
 দিন ৰাত্ৰি পাঞ্চ দিন কৰিলো সমৰ ।
 যেনি তেনি নিলো তাক যমৰ নগৰ ॥
 একেশ্বৰে সবাকো মাৰিলো ৰণ-মাঝে ।
 হেন জানি বিষাদ কৰাহা কোন কাৰ্য্যে ॥ ৩৬৪
 উঠা উঠা আই পিন্ধাহা অলঙ্কাৰ ।
 তোমাৰ বিষাদ দেখা সকলে ৰাজাৰ ॥

বক্রবাহনৰ প্ৰতি
 চিত্ৰাঙ্গদাৰ
 তিৰস্কাৰ আৰু
 উলুপীৰ দ্বাৰা
 স্বামীৰ মৃত্যুৰ
 সত্যতা নিৰ্ণয়

চিত্ৰাঙ্গদা বুলিলন্তু পাপিষ্ঠ কুলাঙ্গাৰ ।
 পাপিষ্ঠৰ বোল পিন্ধা অলঙ্কাৰ ॥ ৩৬৫
 যিবা অৰ্জুনক মাৰিলি আমাৰ হন্ত স্বামী ।
 কি কৰিবো অলঙ্কাৰ বিধৱা যে আমি ॥
 এহিবুলি পুত্ৰক মাতিল চিত্ৰাঙ্গদা ।
 সবে অলঙ্কাৰ কাঢ়ি পেলাইলন্তু তদা ॥ ৩৬৬
 অৰ্জুনৰ পাশে লাগি কৰিলা গমন ।
 হেন শুনি উলুপীয়ে বুলিল বচন ॥
 পাসৰিলা বাই তেবে পূৰ্বৰ কাহানি ।
 স্বামী এড়ি যান্তে বুলিলন্তু হেন বাণী ॥ ৩৬৭

আমি সৰে সাধিলো স্বামীৰ পাৰে ধৰি ।
 শুভাশুভ তোমাৰ জানিবো কেন কৰি ॥
 পুনৰপি স্বামী হেন বুলিল উত্তৰ ।
 তেবেসে জানিলা মৃত্যু ভৈল অৰ্জুনৰ ॥ ৩৬৮
 ডালিম্ব পাঞ্চ ফুল চিণ্ডি থৈবা একে স্থানে ।
 য়েবে ফুল ভস্ম উঠি বিনা বহ্নি-দানে ॥
 আসা আসা বাই উৰাৰিক লাগি যাওঁ ।
 জীৱন মৰণ প্ৰভুৰ জিজ্ঞাসিয়া চাওঁ ॥ ৩৬৯
 উলুপীৰ বচনে দুইহন্তো গৈল বাৰী ।
 চাহিল মঙ্গল ফুল পাঞ্চ গুটি পাৰি ॥
 বিনা বহ্নি-দানে পাঞ্চো ফুল ভৈল ছাই ।
 ঘোৰ বাৰে কান্দন্ত দুইহাকো দুই চাই ॥ ৩৭০

স্বামীৰ মৃত্যুত

উলুপী আৰু

চিত্ৰাঙ্গদাৰ বিলাপ

আৰু বক্ৰবাহনক

ভৎসনা

এবেসে জানিলো প্ৰভুৰ মৃত্যু ভৈল ।
 এহিবুলি সূতা আমড়ালি হাতে লৈল ॥
 মুণ্ড মেলি কান্দি-কাটি ছয়ো নাৰী যান্ত ।
 পাছত নৃপতি যান্ত উলটি নচান্ত ॥ ৩৭১
 আনো নাৰীগণ কান্দি-কাটি যাই পাছে ।
 অৰ্জুনৰ শৰ যি থানত পৰি আছে ॥
 অৰ্জুনৰ গাণ্ডি মুণ্ড দেখি দুই নাৰী ।
 হা প্ৰভু বুলি কান্দে লোটা লোটি পৰি ॥ ৩৭২
 কোন দোষ দেখি প্ৰভু নমাতা আমাক ।
 আমাকো লগতে নিয়া বুলি পাৰে ডাক ॥
 কতো বেলি কান্দি-কাটি ভৈল বৰ শ্ৰান্ত ।
 ধূলায়ে মলিন গাৰ গদগদ মাত ॥ ৩৭৩
 অৰ্জুনৰ চৰণ ধৰিয়া দুই হাতে ।
 কান্দি চিত্ৰাঙ্গদা তুলি ধৰিলন্ত মাথে ॥

তোমাৰ চৰণে হেন বৰ মাগো আমি ।
 জন্মে জন্মে আমাৰ তুমিসে হইবা স্বামী ॥ ৩৭৪
 ভাৰ্যা বুলিবাক লাগে পুত্ৰৰ কাৰণে ।
 দাসী ছয়া থাকিবোহো তোমাৰ চৰণে ॥

এৰিয়ো কপট প্ৰভু উঠিয়ো সত্ৰৰে ।
 কুৰু-বলে গৰু নিয়ে বিৰাটৰ ঘৰে ॥ ৩৭৫

চাপ-শৰ ধৰি গৰু পালটায়ো ঝাণ্টে ।
 তেবেসে তোমাক মান্য কৰিব বিৰাটে ॥

দ্রোণৰ নিদানে দ্ৰুপদক দিয়া ধাৰ ।
 তেবেসে বিপুল যশ হুইবেক তোমাৰ ॥ ৩৭৬
 আনো বীৰবৰ্গক সবাকৈ সাক্ষী কৰা ।

গৰুৰ নিদানে দ্ৰুপদক খেদি ধৰা ॥
 দ্ৰৌপদীৰ নিদানে আইল লক্ষ্যক নৃপতি ।

ৰাধাচক্ৰ ভেদিবাক নভৈল শক্তি ॥ ৩৭৭
 লক্ষ্য ভেদি দ্ৰৌপদীক আনিল এখনে ।

লোকত বিৰোধ কিছো নকৰিল ৰণে ॥
 খাণ্ডৱ দহিতে মনে আসিলন্ত বহি ।

আমাকেসে কোপে তাক নমাতাহা কেনি ॥ ৩৭৮
 ছয়োক সহায় চলা যায়োক সত্ৰৰ ।

খাণ্ডৱৰ উপৰে শৰৰ সাজা ঘৰ ॥
 বৰাহেক আসে মুখে পৃথিৱীক ভেদি ।

কিৰাত স্বৰূপে হৰে তাকে জান্তু খেদি ॥ ৩৭৯
 বৰাহৰ নিদানে যুদ্ধে তুষিয়োক হৰ ।

তেবে পাশুপত অস্ত্ৰ দিবন্ত শঙ্কৰ ॥
 এতো য়েবে নুঠা প্ৰভু জানিলো মৰিলা ।

পাপিষ্ঠক লাগি কিনো দায়ালুক ভৈলা ॥ ৩৮০

তোমাৰ সদৃশ বীৰ নাহি হেন শুনি ।
 পুত্ৰক বাখন্তে প্ৰভু মৰিলা আপুনি ॥
 এহিবুলি চিত্ৰাঙ্গদা নাথাকিলা সই ।
 অৰ্জুনৰ মুণ্ডগোট হাতে তুলি লই ॥ ৩৮১
 হিয়াত সাবটি মুণ্ড কান্দে মুখ চুন্নি ।
 এহি মুখগোটে মোক বুলি আছা তুমি ॥
 কৰ্ণৰ পুত্ৰৰ মুণ্ড সেহি ঠানে আছে ।
 তাকো চিত্ৰাঙ্গদা তুলি ধৰিলেক পাছে ॥ ৩৮২
 পিতৃবধী ভৈলো বাপু নভৈল গিয়ান ।
 কিসক আসিলি তই হৰাইল পৰাণ ॥
 তোক দেখি মোৰ শোকানলে দহে গাৱ ।
 কেহি প্ৰাণ ধৰিবে তোমাৰ যিবা মাৰ ॥ ৩৮৩
 কতনো অধৰ্ম্ম হুইব কৰিলো পূৰ্বত ।
 সিংহ হুয়া নষ্ট ভৈলা মৃগৰ হাতত ॥
 পুত্ৰক সম্মুখি পাছে বুলিল উতৰ ।
 শুন বাপ বক্ৰবাহা মোৰ বোল কৰ ॥ ৩৮৪
 উলুপীৰে মোহোৰে দুইৰো মাথা কাট ।
 তেৰে তোক নোকোঙ্কাৰ বুলিব অনাট ॥
 হেন শুনি আছো ৰামে বাপৰ বচনে ।
 বেণুকাৰ মাথা কাটিলন্ত কোপ মনে ॥ ৩৮৫
 তুমি পুনু বাপৰ মাৰৰ মাথা কাটা ।
 ৰামত অধিক হুই পৃথিৱী পৰ্য্যটা ॥
 য়েৰে লাজে নাকাটহ শুন মোৰ বোল ।
 দাক একঠাই কৰি অগ্নিকুণ্ড জাল ॥ ৩৮৬
 স্বামীৰ শৰ মোৰ ওপৰত তোল ।
 স্বামী সঙ্গে মৰো মই স্বামীৰ যে কোল ॥

বৃহকেতুৰ মৰণে অধম ভৈল গুৰু ।
 মাগন্তা জনৰ যেহেন কল্লতৰু ॥ ৩৮৭
 ভাত মাগি আশা ভঙ্গ ভৈলেক যেহেন ।
 এবে কাত মাগিবয়েঁ। বুলিয়ো যেহেন ॥
 মোহোৰ তেনয় ভৈল স্বামীৰ মৰণে ।
 স্বামী নাহিকে মোৰ কি কৰে জীৱনে ॥ ৩৮৮
 আৰো মোৰ আশা হেন আছিল পূৰ্বত ।
 হস্তিনাপুৰক যাইবো যজ্ঞ সময়ত ॥
 স্বামী সঙ্গে বন্ধে ফুৰিবো একে ঠাই ।
 চিৰকালে প্ৰৱন্ধে দেখিবো শাশু আই ॥ ৩৮৯
 কৃষ্ণক দেখিবো স্বামীৰ হন্ত সখি ।
 জন্ম সাফলিবো ধন্য নৃপতিক দেখি ॥
 সতী নাৰী দ্ৰোপদীক দেখিবো তহিত ।
 সত্যভামা দেখিবোহো কক্লিণী সহিত ॥ ৩৯০
 উষা উত্তৰাক গৈয়া তহিত দেখিবো ।
 অনুপাম অলঙ্কাৰ গাৱে গাৱে দিবো ॥
 তেমনে সহিতে ফুৰি চাহিবোহো বঙ্গ ।
 তোহোৰ কাৰণে আজি আশা ভৈল ভঙ্গ ॥ ৩৯১
 শূনি আছে কান্ধৰী তোলৈ দুফট ছাৰ ।
 তাৰো বাপ জীৱয় কেৱলে মৰে মাৰ ॥
 মাৰে বাপেৰক সবাকৈ মাৰি খালি ।
 কান্ধৰীত অধিক যশ কীৰ্ত্তি বৰ পাইলি ॥ ৩৯২
 ভূমিত বসিয়া ৰাজা কান্দি-কাটি আছে ।
 মাৰক সম্মুখি হেন বুলিলন্ত পাছে ॥
 যতেক বুলিলা মিছা নোহে একো বোল ।
 পিতৃ-বধী বুলি পাছে নচাপিব কোল ॥ ৩৯৩

পিতৃ-হত্যাসুৰঁৰি
 বক্রবাহনৰ সন্তাপ
 আৰু বিলাপ

মোহোৰ ৰাজ্যত ঘোড়া পশিল তাহান ।
 নজানি বুলিলো মই ঘোড়া ধৰি আন ॥
 ঘোড়া আনি পত্ৰ দেখি বাপ হেন জানি ।
 স্মৃতিত স্মৃতিলো যত সংশয়-কাহানী ॥ ৩৯৪
 স্মৃতিও ভাল-মন্দ বুলিল শুনিয়া ।
 মান্য কৰি বাপৰ ঘোড়াক দিলো নিয়া ॥
 হেন জানি ধনে-ধানে ঘোড়া দিবে নিলো ।
 আশেষ প্ৰগতি কৰি বাপক বুলিলো ॥ ৩৯৫
 বাপ বুলি চৰণত ধৰি আছো হাতে ।
 গালি পাৰি মোক লাখি মাৰিলন্ত মাথে ॥
 বাপ হেন বোল মোৰ নলয়ন্ত লাজে ।
 আশেষ নিন্দিল মোক নৃপতি-সমাজে ॥ ৩৯৬
 তোমাক যতোক নিন্দা কৰিল তহিত ।
 মোৰ মুখে ভাল নোহে তোমাত কহিত ॥
 নিন্দা-বিকৰ্ণনা য়েৰে সহিতে নপাৰো ।
 তেবে বোলো যুদ্ধ কৰি সৰাহাক্ষে মাৰো ॥ ৩৯৭
 হেন মতে পিতৃক মাৰিলো ৰণ মাঝে ।
 সজনে দুৰ্জনে নিন্দা কৰিব সমাজে ॥
 এবেসে মনত মোৰ দাৰুণ সন্তাপ ।
 কি কৰিবো বাপক মাৰণে ঘোৰ পাপ ॥ ৩৯৮
 হেন লন্ত দেখো তীৰ্থ আছে পৃথিৱীত ।
 পিতৃ হত্যা পাপিষ্ঠক কৰিব পৱিত্ৰ ॥
 হেন নাহি তপ ধৰ্ম্ম যজ্ঞ দান ব্ৰত ।
 তাক কৰি এৰাবোহো অঘোৰ পাতক ॥ ৩৯৯
 বিশেষত পৰম বৈষ্ণৱ মোৰ বাপ ।
 তাহাক মাৰিলো মোৰ ঘোৰতৰ পাপ ॥

সামান্য জনক মাৰি এৰণ নযায়।
 এহি দোষে নিগ্ৰহ কৰিব যমৰায় ॥ ৪০০
 যত যত পাপমানে কৰয় মহন্ত।
 মাধৱক স্মৰন্তে সকলে হৰে হত ॥
 বৈষ্ণৱ প্ৰাণীক যিবা জনে মাৰে ৰণে।
 হৰিক দেখিলে এড়াই আছোক স্মৰণে ॥ ৪০১
 অৰ্জুনৰ মৃত্যু শুনি জগতৰ বাপে।
 মোক ধাৰ কৰিবলু সখিৰ সন্তাপে ॥
 আছোক যুঝিবো মুখ চাহিবে নুৰাৰো।
 তেহে নতু আসন্তে অগ্নি খাই মৰো ॥ ৪০২
 উলুপীক চাই ৰাজা কান্দে হুম হুমি।
 উপাৰ্জ্জ্বলা কিক লাগি নমাৰিলা তুমি ॥
 সতিনীৰ পো বুলি নকৰিলা নফট।
 তেবে কি সৰাৰে এতমান মন-কফট ॥ ৪০৩
 অনেক নৃপতিৰ স্তন্দৰী বৰ নাৰী।
 তাসম্বাক বিধৱা কৰিলো স্বামী মাৰি ॥
 আজি পুনু বিধৱা কৰিলো দুই আই।
 পৰক নপাই ডাক্ষিনী আপুন পো খাই ॥ ৪০৪
 এহি বুলি সেৱকক আদেশিলা ৰাজা।
 দাৰু এক ঠাই কৰি বহ্নি-কুণ্ড সাজা ॥
 নসহে শৰীৰ পিতৃ-বধ হৃদি-শাপে।
 জালিয়োক সত্বেৰে বহ্নিক পড়ো ৰান্ধে ॥ ৪০৫
 মৰিবাক লাগি সাজ ভৈল নৃপবৰ।
 দেখি চিত্ৰঙ্গদা বোলে নমৰ নমৰ ॥
 একো পক্ষে প্ৰভু য়েবে জীয়াই নযাই।
 তেবেসে অগনি খাই মৰিবে যুৰাই ॥ ৪০৬

অৰ্জুনৰ পুনৰ্জীৱন উলুপীয়ে বোলে শুনা চিত্ৰঙ্গদা বাই ।
 সম্বন্ধে উলুপীৰ প্ৰভুক জীয়াইবে মোত কিছু বুদ্ধি পাই ॥
 উপায়-দান পাতালত আছে মৃত্যুসঞ্জয়নী মণি ।
 বৰ বৰ সৰ্প গণে ৰাখই আপুনি ॥ ৪০৭
 কক্কোটক কুলিক বাসুকি মহাবিষ ।
 তক্ষক শঙ্খক দীৰ্ঘবাহু আসৰিশ ॥
 আনো বড়া বড়া সৰ্পমানে মণি ৰাখে ।
 কাহাৰ শক্তি আছে যাইব মণিপাশে ॥ ৪০৮
 কাহাৰো শতক ফেণা কাহাৰো দুই শত ।
 কাহাৰো তিনি চাৰি শত কাহাৰো পঞ্চ শত ॥
 কাৰো ছয় শত কাৰো সাততক্ষ লক্ষ ।
 কাৰো আট নৱ শত কাৰো এক লক্ষ ॥ ৪০৯
 সমাগৰা পৃথিবী সকলে চৰাচৰ ।
 অপ্ৰয়াসে ধৰি আছে ফেণাৰ উপৰ ॥
 হেন সৰ্পৰাজে মণি ৰাখন্তে আপুনি ।
 শেষক বিৰোধে কোনে আনিবেক মণি ॥ ৪১০
 যাহাৰ ফেণাত হৰি শয়ন কৰন্তু ।
 হেন সৰ্পৰাজে মণি আপুনি ৰাখন্তু ॥
 দেখাইলো উপায় মণি আনিবাক টান ।
 হাহা প্ৰাণনাথ এবি হৰাইলা পৰাণ ॥ ৪১১
 উলুপী বোলন্ত বাপু শুনিয়ে নৃপতি ।
 এক বোল বোলো মই যেহেন যুগুতি ॥
 যাৱদেক কুন্তী শাশু নেদেখন্ত শোক ।
 বেথা এৰি স্বামী সঙ্গে ৰাটে পুৰিয়োক ॥ ৪১২
 চিত্ৰঙ্গদাক মোকো পুৰিয়ো সহাতে ।
 শাশুৰ মুখক চাহিবো কোনমতে ॥

পাতালৰপৰা
সঞ্জীৱনী মণি
আনিবলৈ বক্র-
বাহনৰ দাণ্ডিক-
প্ৰতিজ্ঞা

পুত্ৰ ভাৰ্যা ভৈলে কেহো ভুঞ্জে ৰাজভোগ।
আমি পুনু ভৈলো কাল-মৰণক যোগ ॥ ৪১৩
গৰুড়ৰ সৰ্পৰ বিৰোধ সৰ্বকালে।
গৰুড়ক ভয়ে সৰ্প পলায় পাতালে ॥
অনেক প্ৰকাৰে সাগৰত বৰ মাগি।
মণিগোট পাইলো মৰা জীয়াইবাক লাগি ॥ ৪১৪
সেহি মণিগোটক প্ৰবন্ধে ৰাখে সৰ্পে।
কোন প্ৰাণী গৈয়া আনিবেক বলে-দৰ্পে ॥
বুধি এক পাইলো মই সপনৰ ইছা।
মৰণেসে সাৰ জীৱনৰ আশা মিছা ॥ ৪১৫
বক্রবাহা বোলে মাৰ এৰিয়ো সন্তাপ।
যেৰে মণি পাইলেসে জীৱয় মোৰ বাপ ॥
জিনিবো পাতালপুৰ আনিবোহো মণি।
বাপৰ শৰক ছুয়ো ৰাখিয়ো আপুনি ॥ ৪১৬
তুমিসে সৰ্পক দেখি বোলা বলে ছাৰ।
মোহোৰ আগত মুখ জানিবা স্তম্ভাৰ ॥
বৃহকেতুত কৰি একো কালে নোহে ধিক।
তাকো হেলে জিনিলো সাপৰ কথা কিক ॥ ৪১৭
যিটো বাপে হৰক তুমিলা ঘোৰ ৰণে।
যাক ৰণে হাৰিল সকলে দেৱগণে ॥
হেনয় বাপক আজি মাৰিলো সমৰে।
মাতামহ শেষক গণনা কোনে কৰে ॥ ৪১৮
ৰণ কৰিবো যতেক বৰ সাপ।
মণি আনি পাছেসে জীয়াইবো মোৰ বাপ ॥
বৃহকেতু বীৰক জীয়াইবো তাত পৰে।
সৰাকো জীয়াইবো যত সমৰত মৰে ॥ ৪১৯

আনো বীৰগণ তুমি বাধি থাকা শৰ।
 দেখিবা সাপক কেন কৰো পৰাভৱ ॥
 মোৰ বীৰত্বক আজি দেখা সৰ্বজনৈ।
 তেবেসে প্ৰশংসা আই কৰিবা আপুনে ॥ ৪২০
 বিষাদতো উলুপীয়ে তুলিলন্ত হাস।
 বাতুল-চৰিত্ৰ ছয়া কতেক চেষ্টাস ॥
 একো একো সৰ্প আছে বিপুল-শক্তি।
 তাহাকো জিনিবে চাস কিনো দুষ্টিমতি ॥ ৪২১
 পৰম মহন্ত শেষ ৰাজসৰ্প।
 নেদেখি নুশুনি কেনি বৰ কৰি দৰ্প ॥
 ভাল মন্দ নুবুঝস পূৰ্বাপৰ কাজ।
 এহিমতে বাপেৰক মাৰিলি নিলাজ ॥ ৪২২
 বক্ৰবাহা বোলে মাৰ স্তম্ভ কৰা মন।
 মিছা হেন নেদেখিবা আমাৰ বচন ॥
 যদি হৰে সৰ্পক ৰাখন্ত আপুনি।
 তথাপি সৰ্পক মাৰি আনিবোহো মনি ॥ ৪২৩
 ইন্দ্ৰ যম বৰুণ কুব্জৰ বৈশ্বানৰ।
 সৰ্পক ৰাখিয়া আজি কৰন্ত সমৰ ॥
 তাসম্ভাৰ যুদ্ধক মোহোৰ নাহি ভয়।
 সৰ্পক জিনিয়া মনি আনিবো নিচয় ॥ ৪২৪
 উলুপীয়ে বোলে বাপু এৰ মৰসাস।
 নখে ঘিৰা কাৰ্য্য সিৰো কুঠাৰ লগাস ॥
 উপায়ে কাৰ্য্য সিৰন্তে নকৰ কাউ ক্লেশ।
 শূনা মনি আনিবাৰ কহো উপদেশ ॥ ৪২৫
 জৈসানে বাপে অৰ্জুনক দিল দান।
 সখা কৰি পুণ্ডৰীকক মাতিল তৈসান ॥

পাতালৰপৰা মনি
 আনিবলৈ উলুপীৰ
 দ্বাৰা পুণ্ডৰীকৰ
 পাতাল-প্ৰেৰণ

সেহি পুণ্ডৰীক বুধিৰন্ত অদভুত ।
 তেহেসে সিদ্ধাব কাৰ্য্য পঠায়োক দূত ॥ ৪২৬
 হেন বুলি পুণ্ডৰীকক মাতিলন্ত নাৰী ।
 তুমিসে মোহোৰ ইষ্ট পৰ-উপকাৰী ॥
 ইষ্ট দেখি সখা কৰি পিতৃ দিল মোক ।
 দূত ছয়া পিতৃ-পাশে আপুনি যায়োক ॥ ৪২৭
 সময় বুজি কহিবাহা হৰিষৰ বেলা ।
 তেবেসে সিদ্ধাব কাৰ্য্য নকৰিবা হেলা ॥
 যেন মতে বক্রবাহা মাৰিল স্বামীক ।
 সকলে জানাহা আমি কহিবোহোঁ কিক ॥ ৪২৮
 যেনমতে তোমাৰ হাতত দেন্ত মণি ।
 হেন কাৰ্য্য পুণ্ডৰীক কৰিয়ো আপুনি ॥
 কৰ্ণৰ হাতৰ গলৰ সাতেসৰী ।
 বাপৰ আগত নিয়া কৰি যুক্তি কৰি ॥ ৪২৯
 য়েবে তেহো মণি দেন্ত তেবে পাওঁ স্বামী ।
 নোহে তেবে অলঙ্কাৰ কি কৰিবো আমি ॥
 কল্যাণে পথত যাউ পুণ্ডৰীক বাপ ।
 অৰ্জুনেসে জীলে খণ্ডে সৰাৰে সন্তাপ ॥ ৪৩০
 পুণ্ডৰীকে বোলে আই তোমাতে জনাওঁ ।
 মণি আনিবাক লাগি পাতালক যাওঁ ॥
 ৰাজ ভোলে য়েবে কাৰ্য্য সকালে নপাই ।
 অৰ্জুনৰ শৰ জনো খসি খসি যাই ॥ ৪৩১
 অৰ্জুনৰ শৰীৰত যায়ে খোন্ট হানি ।
 মোৰ বিষ পাইলে শৰ নাহিকে গলনি ॥
 হেন মই লড়িলো তোমাৰ প্ৰিয় সখা ।
 তুমি সৰ প্ৰবন্ধে ইঠাতে শৰ ৰাখা ॥ ৪৩২

বক্ৰবাহা বোলে সৰ্প শূনা মোৰ বাণী ।
 বৃহকেতু বীৰক যায়োক খোন্ট হানি ॥
 এহিসে লগালে মোক সমৰত ভয় ।
 মোৰ মান তুল্য বৃহকেতু ধনঞ্জয় ॥ ৪৩৩
 ৰাজাৰ বচনে সৰ্প দুইৰো শৰ দংশি ।
 পাতালপুৰক লাগি লৰিলা হৰিষি ॥

পুণ্ডৰীকৰ পাতাল-
 প্ৰৱেশ আৰু
 পাতালৰ
 ভয়াবহ-ৰূপ

দেখিল পাতালে শুদ্ধ কাঞ্চনে ৰচিত ।
 অমৃত যোজন তাক দেখি ভয়-ভীত ॥ ৪৩৪
 সাতো পাতালক দেখিলন্ত ভাৰে ভাৰ ।
 থানে থানে নাগ-কন্যা নাচে বহু ভাৰ ॥
 নানা বিধ পুষ্প ফল দেখি অসংখ্যাত ।
 যেহি মনোনীত সেহি বস্তু পাই তাত ॥ ৪৩৫
 ভোগৱতী জলে সৰ্প স্নান-দান কৰি ।
 দেখন্ত অমৃত নৱ কুন্ত আছে ভৰি ॥
 শেষ ৰাজ মন্দিৰত প্ৰৱেশিল পাছে ।
 দেখন্ত সহস্ৰ ফেণা দীপ্তি কৰি আছে ॥ ৪৩৬
 সিংহাসনে শেষৰাজ বসি আছে সুখে ।
 বাসুদেৱ হেন বাণী নছাৰন্ত মুখে ॥
 তক্ষক সংকক কৰ্কোটক আদি কৰি ।
 বৰা বৰা সৰ্পগণে আছে সেৱা কৰি ॥ ৪৩৭

পুণ্ডৰীকৰ আত্ম-
 পৰিচয়, পাতাল-
 আগমনৰ উদ্দেশ্য-
 জ্ঞাপন আৰু
 মণি-যাক্ৰা

সেহি বেলা আগবাঢ়ি কৰিলা প্ৰণাম ।
 তোমাৰে সেৱক পুণ্ডৰীক মোৰ নাম ॥
 দূত কৰি পঠাইলন্ত দুহিতা তোমাৰ ।
 চিনিয়োক হোৱে নোহে পূৰ্ব অলঙ্কাৰ ॥ ৪৩৮
 দিয়োক অভয় কথা কহো সমুদায় ।
 পাণ্ডুসুত তোমাৰ জমাই ধনঞ্জয় ॥

সমৰত মাৰিলেক উলুপীৰ স্বামী ।
 সেহি-কাৰ্য্যে তোমাৰ পাশক আইলো আমি ॥ ৪৩৯
 শেষ বদতি কহ পুণ্ডৰীক আৰে ।
 মোৰ জমাই অৰ্জুনক মাৰিল সমৰে ॥
 হৰ সে শকত তাক সমৰ-ভূমিত ।
 আনে কোনে মাৰিলেক সমৰে তহিত ॥ ৪৪০
 তেহেস্তে সে বাহু যুদ্ধে তুষিলন্ত হৰ ।
 দায়া সন্তে শঙ্কবে দিলন্ত ইফট বৰ ॥
 অজয়া পুৰুষ তুমি হোৱা ঘোৰ ৰণে ।
 সিও বোল মিছা ভৈল জমাইৰ মৰণে ॥ ৪৪১
 হেন জানো হৰি অৰ্জুনৰ একে প্ৰাণ ।
 কোন বিধি কপটে মিলিল হেনঠান ॥
 আজি ছইবে বাহুদেৱ নাহিকা লগত ।
 সি কাৰণে ধনঞ্জয় পৰিলা ৰণত ॥ ৪৪২
 তাহাকো সদৃশ জানো নাহি একো ৰাজে ।
 কোনেনো মাৰিলে তাক হৰি হৰ বাৰে ॥
 কোন কাৰ্য্যে তোমাক পঠাইলা মোৰ বী ।
 গুচক সংশয় কাৰ্য্য বুলিলেক কি ॥ ৪৪৩
 পুণ্ডৰীকে বোলে ৰাজা শুনিয়ে সকলে ।
 কুৰু পাণ্ডৱ যুদ্ধ ভৈল মহী-তলে ॥
 ভীষ্ম দ্ৰোণ কৰ্ণ দুৰ্য্যোধন আদি কৰি ।
 সৰাকে পাণ্ডৱে মাৰিল ৰণ কৰি ॥ ৪৪৪
 গোত্র-হত্যা-পাতকক পাণ্ডৱ ভয় ।
 অশ্বমেধ যজ্ঞ হেতু মেলিলন্ত হয় ॥
 সেহি ঘোড়া ৰাখন্ত অৰ্জুন ধনুৰ্দ্ধৰে ।
 ঘোড়া পাই ধৰিলন্ত মণিপুৰেশ্বৰে ॥ ৪৪৫

যি কালত অৰ্জুনে নীলক গৈল ধাৰে ।
 জালা নামে পটেশ্বৰী আছয় তাহাৰে ॥
 নীলধ্বজ বোলে আই লৈয়োক শৰণ ।
 জালা বোলে সামৰাজে বাঢ়ি দিয়া বণ ॥ ৪৪৬
 জালাৰ বচনে বাজা অনাইলা কটক ।
 সাজি-সাৰি পঠাইলাক অনেক পুত্ৰক ॥
 সৰাকে মাৰিল ধনঞ্জয় ঘোৰ বণে ।
 পাছে নীলধ্বজ আসি পশিল শৰণে ॥ ৪৪৭
 ষোষ কৰি গৈল জালা ভায়েকৰ ঠাই ।
 উলুকে বোলয় কোন কাৰ্য্যে আইলি বাই ॥
 পুত্ৰক মাৰিল স্বামীক নিল ধৰি ।
 সেহি অৰ্জুনক মাৰ ঘোৰ বণ কৰি ॥ ৪৪৮
 উলুকে বোলয় বাই সহ এতিক্ষণ ।
 বিনো চলে অৰ্জুনক কোনে দিব বণ ॥
 এহি শুনি জালা নাথাকিল সেহি ঠাই ।
 ষোষ কৰি লৰিলেক পাছক নচাই ॥ ৪৪৯
 গঙ্গাৰ তীৰত জালা ভৈল উপসন ।
 নাৰত উঠিলা গৈয়া পাৰ ছুইব মন ॥
 নাৰৰ পানী লাগি তিতিল গৈয়া ভৰি ।
 ডেৰ দিয়া উঠিলেক আথ-বেথ কৰি ॥ ৪৫০
 বাম পাৰে ছুইলেক গঙ্গাৰ কিছো পানী ।
 কতেক অধৰ্ম্ম ভৈল নিলয় নজানি ॥
 সমীপৰ লোকে বোলে কিনো অগিয়ান ।
 দেখিলে পাতক হৰে তাকো এতমান ॥ ৪৫১
 এহি শুনি গঙ্গাক বুঝাইল তেতিক্ষণে ।
 কণ্ঠা স্বৰূপে সোধে বত্ৰিশ লক্ষণে ॥

কোন কাৰ্য্যে আমাক নিন্দিতা বৰবালা ।
 এৰে কাৰ্য্য সিজিবেক হাসি বোলে জালা ॥ ৪৫২
 শান্তনুৰ হন্তে তোমাৰ ভৈল সুৰেশ্বৰী ।
 সাত পুত্ৰ হুই আগে গৈল মৰি মৰি ॥
 ভীষ্ম হেন পুত্ৰ তুমি পাইলা সাধি পাৰি ।
 নাতি ছয়া অৰ্জুনে পেলাইলা তাক্ষ মাৰি ॥ ৪৫৩
 পিতৃ পিতামহৰ বিস্তৰ নাহি ভেদ ।
 হেলাতো অৰ্জুনে কবিলন্ত কন্ধ-ছেদ ॥
 অপুত্ৰক ভৈলা তুমি জগত-সুন্দৰী ।
 সি কাৰণে তোমাক বুলিলো হেন কৰি ॥ ৪৫৪
 হেন শুনি গন্ধাৰ মনত ভৈল তাপ ।
 ক্ৰোধ কৰি অৰ্জুনক বড়ে দিল শাপ ॥
 ছয় মাস অনন্তৰে মোহৰ শাপত ।
 অৰ্জুনৰ মৃত্যু হোক পুত্ৰৰ হাতত ॥ ৪৫৫
 অৰ্জুনৰ মৃত্যু হেতু মই হুইবো বাণ ।
 এহি বুলি বহি জ্বালি জালা এৰে প্ৰাণ ॥
 বক্রবাহন বাজাৰ গৈয়া পশিল টোলত ।
 সেহি বাণে অৰ্জুন মৰিল সমৰত ॥ ৪৫৬
 ঘোড়াৰ নিদানে বাপুতৰ ভৈল দন্দ ।
 গন্ধাৰ শাপত পুত্ৰে কাটিলেক কন্ধ ॥
 তেহে আবে অৰ্জুনক জীয়াইবাক লাগি ।
 মৃত্যুসঞ্জয়নী মণি পঠাইলন্ত মাগি ॥ ৪৫৭
 অৰ্জুনক জীয়াইলেসে কৃষ্ণে হুইবে বঙ্গ ।
 উলুপীৰো বিধৱা-লক্ষণ হোৱে ভঙ্গ ॥
 বক্রবাহা বাজাৰ সিজোক মনোনীত ।
 সৱাকে জীয়াইলে যশ হুইবে পৃথিৱীত ॥ ৪৫৮

মণি লৈ পাতালত
মতদ্বৈধ আৰু
পুণ্ডৰীকৰ
অভিযান ব্যৰ্থ

বিশেষত জমাই আৰো প্ৰাণে দানে সম ।
বিস্তৰ লোকৰ আৰো সিজিবেক কৰ্ম ॥
সজন জন ধন্য পৰ-উপকাৰক ।
হেন জানি পঠাইলন্ত তোমাৰ পাশক ॥ ৪৫৯
হেন শুনি শেষবাজে মাতিলন্ত গুণি ।
মৰ্ম কৰি আছিল জমাইৰ মৃত্যু শুনি ॥
দিবো সঞ্জয়নী মণি শুনা পুণ্ডৰীক ।
জঁৰাইৰ জীৱনে মোৰ জীৱন অধিক ॥ ৪৬০
শুনা শুনা সৰ্বলোক বচন আমাৰ ।
কি কৰিবো মণি কি কৰিবো ৰাজ্য-ভাৰ ॥
আমাৰ অমৃত আজি পুনু কৰে কি ।
জমাই নিজিলে বিধৱা হৰে কী ॥ ৪৬১
জগত হিতাৰ্থে স্ৰজিলাহা ইটো মণি ।
বিষ্ণুৰ জনক যেবে নেদয়েঁ আপুনি ॥
শুনি বাস্তৱেৰে মোক বুলিবন্ত কি ।
তুমিসৰে কিনো বোলা মণি পঠায়েঁ দি ॥ ৪৬২
অনন্তৰ বাণী শুনিয়া সৰ্পগণে ।
কুকুড়ি নিশ্বাস কাঢ়িলাক দুঃখ মনে ॥
তাসম্বাৰ মध्ये এক ধৃতৰাষ্ট্ৰ নাগ ।
উঠি মাতিলন্ত অনন্তৰ ছয়া আগ ॥ ৪৬৩
শুনা সৰ্পৰাজ প্ৰভু আমাৰ বচন ।
দাতা প্ৰাণী ভৈলে নেদিবাক নাই মন ॥
মনুষ্টক লাগি তুমি নেদিবাহা মণি ।
বিশেষত পিতৃ-বধী অধাৰ্মিক শুনি ॥ ৪৬৪
তোমাক আমাৰা হিত পক্ষ বোলো বুধি ।
অধৰ্মী জনৰ কিছো নফাপে আসুধি ॥

ই কি মণি-লুভীয়া মনুষ্যগণে পাই ।
 পাতালপুৰক লাগি পঠাইব দুনাই ॥ ৪৬৫
 মাতঙ্গ ঋষিৰ শাপৰ পক্ষীবৰ ।
 একোকাৰে নুপুশন্ত পাতাল ভিতৰ ॥
 সিকাৰণে মণি ৰাখি আছোহোঁ পাতালে ।
 গৰুড়েও পায় নিবাক সেহি তালে ॥ ৪৬৬
 মণি পাইলে মনুষ্যৰ নাহি মৃত্যু-ভয় ।
 অমৃতক হৰি নিব জানিলো নিচয় ॥
 ইটো মণি পাইলে আমাক কোনে গণে ।
 ত্ৰীসৰে মাৰিবেক আমাক চৰণে ॥ ৪৬৭
 আনো সৰ নিবেধ কৰিলে ধৃতৰাষ্ট্ৰে ।
 শুনি শেষৰাজে মাতিলন্ত মনকষ্টে ॥
 মূৰ্খে সহিতে বাসা নাহি স্তম্ভ-পদ ।
 দিনে দিনে ধন-হানি বাঢ়িব আপদ ॥ ৪৬৮
 গুণি চাহা মোৰ কেন হুইব যশ-ৰাশি ।
 পৃথিৱীত হন্তে মোত মণি মাগে আসি ॥
 হেন জানা সৰে লোকে হেন অভিপ্ৰায় ।
 কিন্তু মোৰ কথা নথাকিব সমুদায় ॥ ৪৬৯
 হেন কি কাহাৰ মত লৰে সৰ্পলোক ।
 কৃষ্ণৰ আগত কুন্তী নাৰী পাই শোক ॥
 হনবৰ্য্যে হোৱে এক বজ্ৰ তৃণ প্ৰায় ।
 হেন হৰি আগে জমাই মৰিবে যুৱাই ॥ ৪৭০
 সি কাৰণে বোলো মণি দিবাক উচিত ।
 পৰ-উপকাৰ যত সজনৰ বিত ॥
 দধীক্ষি ঋষিৰ হেন কথা আছো শুনি ।
 প্ৰাণ এড়ি অস্তিচয় দিলন্ত আপুনি ॥ ৪৭১

পুনৰপি ধৃতৰাষ্ট্ৰ দিলন্ত সিদ্ধান্ত।
 মণি পাই বিষ্ণু য়েৰে তাহান্ন জীয়ান্ত ॥
 সৰাকে এৰিলা তুমি একক চাহান্তে।
 একবাৰে মৃত্যু হুইব গৰুড়ৰ হাতে ॥ ৪৭২
 অনন্তে বোলন্ত চলি যায়ে পুণ্ডৰীক।
 হৰিপদ এৰি মোত মণি মাগে কিক ॥
 মণি মই দিওঁ তাক বাধে জ্ঞাতি-লোক।
 নাতিত জনাইবা পাছে যেন যুৰাই হোক ॥ ৪৭৩
 বাজাৰ বচনে পুণ্ডৰীক গৈল লড়ি।
 যি থানত অৰ্জুনৰ শৰ আছে পৰি ॥
 বক্রবাহা বাজা আছে কটকে সহিতে।
 দুয়ো নাৰী শৰ পাশে আছন্ত তহিতে ॥ ৪৭৪
 আশা বন্ধ কৰি য়েৰে আছন্ত মণিক।
 সুনী হাতে আসি য়েৰে ভৈল পুণ্ডৰীক ॥
 হা প্ৰাণনাথ বুলি কান্দে দুয়ো নাৰী।
 এৰে সে হৰাইল প্ৰাণ জীয়াইবে নুৰাৰি ॥ ৪৭৫
 পুণ্ডৰীকে বোলে মাৰ শুনী মোৰ বাক।
 শেষবাজ মণি দিব চাহিল আমাক ॥
 সৰে জ্ঞাতি-লোকে বাধিলেক বহু ভাৰ।
 নপাইলোহো মণি যেন যুৰাই কৰা মাৰ ॥ ৪৭৬
 সৰ্পৰ বচন শুনি বক্রবাহা বাজা।
 তেফণে আদেশ কৰিলেক বহু প্ৰজা ॥
 কতো সেনাগণ আজি বাখোক শৰক।
 কতো কতো সেনা লড়ি যায়ে পাতালক ॥ ৪৭৭
 কোপে-অপমানে বাজাৰ বহে লোই।
 ঝাকে ঝাকে অগনিকণিকা বাক হুই ॥

পাতালৰ বিৰুদ্ধে
 বক্রবাহনৰ
 বণসজ্জা।

মহাকোপে নৰনাথে সৰাতে সোধন্ত ।
 কোঠাইতনু আছে সৰ্প কৰিএৰো অন্ত ॥ ৪৭৮
 কুলিক বাসুকি সৰ্প আছে কোন স্থানে !
 অনন্তক দেখাএৰো মণি নাসৈ মানে ॥
 ধৃতৰাষ্ট্ৰ তক্ষককো মাৰিবো তহিত ।
 মণিকো আনিবো আৰো আনিবো অমৃত ॥ ৪৭৯
 মোৰ বাপ ধনঞ্জয় আছয় মৰিয়া ।
 সৰ্প কি থাকিব ভালে মণিক নেদিয়া ॥
 কৃষ্ণৰ সেৱক ধৰ্ম্ম ৰাজাৰ অনুজ ।
 তাহাক্কে জীয়ান্তে মোৰ পৰাক্ৰম বুঝ ॥ ৪৮০
 সূতা হেন কৰিবো যতেক বৰ সাপ ।
 মণি আনি তেৱেসে জীয়াইবো মোৰ বাপ ॥
 সৰাকো জীয়াইবো যত আছে মৰি মৰি ।
 তৃণৰতে বস্কক জীয়াইবো ধৰি ধৰি ॥ ৪৮১
 অনন্তক ঢাকি য়েৰে যুজন্ত শঙ্কৰ ।
 ইফঁদেৰ বুলি তাক্কে কৰিবো কাতৰ ॥
 তথাপিতো হৰে য়েৰে নছাৰন্ত যুঝ ।
 তাহাক্কে যুঝিবো মোৰ পৰাক্ৰম বুঝ ॥ ৪৮২
 এহি বুলি দুই মাৰ শৰ বক্ষা থই ।
 পাতালপুৰক তেৰে ভেটিলন্ত গই ॥
 ঢাক-ঢোল মৰ্দল পটহ কোলহাল ।
 উসমিস লাগি গৈল সকলে পাতাল ॥ ৪৮৩
 অনন্ত শুনিল ৰাজা বাট ভেটি আছে ।
 ধৃতৰাষ্ট্ৰ কুমন্ত্ৰীক নিন্দিলেক পাছে ॥
 তোহোৰ নিদানে ৰাজ্য প্ৰাণ হৰুৱাইলো ।
 মাণ্ড কৰি মণি আমি দিবাক চাহিলোঁ ॥ ৪৮৪

বক্রবাহন আৰু ধৃতৰাষ্ট্ৰ অন্ধ দুৰ্ঘ মনুষ্য-লোকত ।
 নাগসকলৰ মাজত কুবুধিৰ ফলে তান শত পুত্ৰ হত ॥
 তয়াময়া ৰণ আৰু তোৰ বুধি নিদানে কৰিলে সবে নাশ ।
 নাগসকলৰ পৰাজয় এৰে দুৰ্ঘ কিবা চাস যুদ্ধক নযাস ॥ ৪৮৫
 বক্রবাহা ৰাজা মহা বৈষ্ণৱ নৃপতি ।
 তাহান্ধ জিনিব নাটে আমাৰ শক্তি ॥
 মণি দিব নপাইলো যতোক দিল হাক ।
 কটক-পাটন দেয়ো চল যুঝিবাক ॥ ৪৮৬
 অনন্তৰ আদেশ শুনিয়া সৰ্পগণে ।
 যুদ্ধক প্ৰৱন্ধে চলি গৈল তেতিয়গণে ॥
 তক্ষক প্ৰভৃতি সৰ্পগণ ভৈল সাজ ।
 চতুৰঙ্গ দলে পাতালৰ ভৈল বাৰ ॥ ৪৮৭
 দিব্য ৰূপ ধৰিলেক সৰে সৰ্পগণ ।
 নানাবিধ অলঙ্কাৰ কৰি আভৰণ ॥
 হস্তী ঘোড়া পদাতি অজস্ৰ ভৈল আগ ।
 কতো বেলি গৈয়া নৃপতিৰ পাইল লাগ ॥ ৪৮৮
 মানুষৰ কটক দেখিয়া ভৈল সাজু ।
 পাঞ্চ প্ৰহৰৰ পথ জুড়ি লৈল বাজু ॥
 সৰ্পৰ মুখৰ বিষ বকাই ঝাকেঝাক ।
 বিষ লাগি পুড়ি মাৰে ৰাজাৰ প্ৰজাক ॥ ৪৮৯
 দুখান সাগৰ যেন ভৈল একে ঠাই ।
 সৰ্প মনুষ্যৰ সেনা তদন্ত পৰাই ॥
 গদা মুদগৰ যাঠি অসংখ্যাত মাৰে ।
 হাতাহতি কৰে বলে যিটো যাক পাৰে ॥ ৪৯০
 ব্ৰহ্মা আদি কৰিয়া সকলে দেৱগণে ।
 কতুহলে চাহিবাক আসিলন্ত ৰণে ॥

বক্রবাহা জিনন্তোক বোলে কতো ভাগে ।
 কেহো কেহো বোলে বণ জয় হোক নাগে ॥ ৪৯১
 হেন ঘেৰে ঘোৰ নাদ ভৈল ছয়ো দলে ।
 ধৃতৰাষ্ট্ৰ সৰ্পে বাঢ়ি গৈল কতুহলে ॥
 সৰ্পক পাঞ্চিয়া বোলে আৰ চাস কিক ।
 খোট হানি মনুষ্যত লগাএৰ বিষ ॥ ৪৯২
 মন্ত্ৰীৰ বচনে সৰ্প নথাকিল সৈ ।
 বাজাৰ প্রজাত বিষ লগাইলেক গৈ ॥
 ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ সৰ্পে সেনা মাৰিল আপাৰ ।
 সৰে মিলি হত ভৈল একৈশ হাজাৰ ॥ ৪৯৩
 দেখি বক্রবাহা জ্বলি গৈল অতিৰেক ।
 শৰে হানি সৰ্প-সেনা মাৰিল এতেক ॥
 পুনৰপি নৰনাথে হানি তিনি বাণ ।
 ধৃতৰাষ্ট্ৰ মন্ত্ৰীৰ কাটিল বথখান ॥ ৪৯৪
 পাচে বক্রবাহা মন্ত্ৰ পঢ়ি ধূলা মাৰে ।
 দোঙ্গা-দোঙ্গি পাৰে সৰ্প যাইবাক নুৰাৰে ॥
 শৰে হানি ফেণা-মণি কাটিল বিস্তৰ ।
 যেন তাৰাগণে খসি পৰে আকাশৰ ॥ ৪৯৫
 আশেষ সৰ্প সাজু ছয়া যুদ্ধ দিল ।
 মণিপুৰ-নৃপতিৰ চৌপাশে বেঢ়িল ॥
 ফোকাৰন্তে বিষ-বাণি এৰে সৰ্প-প্রজা ।
 বিষ লাগি প্রজা মৰে দেখিলন্তু বাজা ॥ ৪৯৬
 হেন দেখি কোপে বাজা নসহে পৰাণ ।
 তিতিখনে মাৰিলন্তু মউৰৰ বাণ ॥
 মৈৰা ছই শৰে সৰ্পক খেদি যাই ।
 কতোসে ধৰিবে পাৰে বিস্তৰ পলাই ॥ ৪৯৭

ৰাজা দেখে পলাই যাই বড় বড় নাগ।

দেখন্তু ময়ূৰে তাক নপাৱন্ত লাগ ॥

মন্ত্ৰ পঢ়ি শৰপাত ধনুত জুৰিল।

সৰ্পৰ উপৰে ঢাকি মধু বৰষিল ॥ ৪৯৮

গাৱে মধু লাগি সৰ্প যাইবাক নুৰাৰে।

তেৱেসে মউৰে খেদি খোট হানি মাৰে ॥

বহুতৰ সৰ্প-সেনা মউৰ তাকৰ।

তেৱেসে মাৰিল ৰাজা পিন্ধাৰ শৰ ॥ ৪৯৯

খোট হানি মৈৰা যাই পিন্ধাৰ লাগ পাই।

ছাল থৈ মাংস খাই ভিতৰ সোমাই ॥

ভিতৰে ভিতৰে যাই যাই কতো দূৰ।

শাস কৰা দেখি যেন তেতুলিৰ ফুল ॥ ৫০০

দেখন্তু পিন্ধাৰ খাইবে সকলে নুৰাৰে।

আধা মৰা সৰ্পমানে লোটা-লোটি পাৰে ॥

নকুল শৰ হানিলন্তু সেহি তালে।

দেখি ৰণভঙ্গ ভৈল পশিল পাতালে ॥ ৫০১

ৰণভঙ্গে পলাৱে সকলে সৰ্পগণ।

অনন্ত ৰাজাত গৈয়া পশিল শৰণ ॥

অনন্তে দেখন্তু সৰ্প-ভৈল লালকাল।

মাংস শোণিত নাহি কেৱলে আছে ছাল ॥ ৫০২

হাসি হাসি উপহাস কৰন্তু অনন্তে।

কিস লাগি পলাইলাহা সমৰৰ হন্তে ॥

মই মণি দেন্তে সৱেহন্তে দিলি হাক।

এৱে ৰণভঙ্গে যোগ্য নোহে পলাইবাক ॥ ৫০৩

পূৰ্বতে বুলিলো তাক বুঝিব নুৰাৰি।

তথাপিতো তুমিসৰ গৈলা সাজি-পাৰি ॥

এবে কিক পলায়াহা বড় বড় সাপ।

আনো মনুষ্যক লাগি গৈল ভাগি কাপ ॥ ৫০৪

যাৰদেকে বক্রবাহা অন্ত নউ কৰে।

বাট ভেটি অগ্নি জালি ধূম বিচি মাৰে ॥

যাৰে নতু পাতালপুৰক লৰে কাটি।

তাৰে গৈয়া বাজাত শৰণ লৰা বাঢ়ি ॥ ৫০৫

এহি বুলি অনন্তে পাঞ্চিল তেতিক্ষণ।

অনন্ত নাগৰ দ্বাৰা মৃত্যু সঞ্জয়নী মনি লৈয়া সৰ্পগণ ॥

বক্রবাহনক দিব্য ছত্ৰ লৈয়া শতেক বাজবালা।

মণিদান আৰু নৃপতিক লাগি ভেটি লৰা বত্ন মালা ॥ ৫০৬

ক্ষমা-প্রার্থনা অনেক বাখৰ চিত্ৰ লৈউক কুণ্ডল।

তেৰেবা নৃপতি পাইলে হোৱৈ কতুহল ॥

আনো সৰ যতেক দুৰ্লভ মনুষ্যৰ।

সিও ধন বাছি লৰা বাজাৰ ভণ্ডাৰ ॥ ৫০৭

কল্পতৰু কামধেনু সঞ্জয়নী মনি।

কৃষ্ণক লাগ নপাৰন্তে তাসম্বাক গনি ॥

হৰিণক পাইলে শশাক কোনে সোধে।

বিস্তৰ আন্তৰ খীৰ ছাগলক বান্ধে ॥ ৫০৮

আজিসে সাফল মোৰ হুইবে জীৱন।

গৰুড়ৰ কন্ধে কৃষ্ণ পাইবো দৰিশন ॥

আৱশ্যে আসিব হৰি অৰ্জুন নিদানে।

বক্রবাহা নাতিক দেখিবো সেহি থানে ॥ ৫০৯

এহি বুলি সৰ্প লৈয়া লৰিল শেষৰাজ।

বহুধন লৈয়া পাতালৰ ভৈল বাৰ ॥

বক্রবাহনক গৈয়া পাইল দৰিশন।

নাতি বুলি দিলন্ত যতেক নিল ধন ॥ ৫১০

পূৰ্বৰত তোমাক মণি দিবাক চাহিলো।
জ্ঞাতি-লোকে বাধে মণি দিবাক নপাইলো ॥
যতেক বাধিল মানে তাৰ ফল পাইলে।
কতো কতো জীয়ে কতো প্ৰাণক শুকাইলে ॥ ৫১১
অনন্তে বোলন্ত দোষ ক্ষমা কৰা নাতি।
বিশেষত চঞ্চল আমৰা সৰ্প জাতি ॥
দুইগোটা জিহ্বা আৰো বহুতৰ শিৰ।
কোনকালে আমাৰ বচনে নোহে থিৰ ॥ ৫১২
হেন শুনি বক্ৰবাহা হৰিষ ভৈল মনে।
অনন্তক আশ্বাসিল মধুৰ বচনে ॥
আসা তুমি আমাৰ দেশক চলি যায়ে।
সঞ্জয়নী মণি ধৰি বাপক জীয়ায়ে ॥ ৫১৩
এহি শুনি অনন্তে সহিতে গৈল লৰি।
অৰ্জুনৰ শৰ যি ঠাইত আছে পৰি ॥
কথা-মাতে হৰিষে পথত যান্ত দুই।

ধৃতৰাষ্ট্ৰ নাগৰ
ক্ষোভ আৰু
কুবুদ্ধিৰ দ্বাৰা
অৰ্জুনৰ যুগু-হৰণ

সৰ্পে মনুষ্যে বঞ্চে যাই একে ছই ॥ ৫১৭
পাতালতো ধৃতৰাষ্ট্ৰ কুবুধি সাগৰ।
অধোমুখে চিন্তাকৰি আছিল বিস্তৰ ॥
দুষ্কভাৱে কুবুধি দুতয় পুল্ল আছে।
অসন্তোষে ধৃতৰাষ্ট্ৰে মাতিলেক পাছে ॥ ৫১৫
শুনা শুনা পুল্ল যি কাৰণে কৰো চিন্তা।
পৃথিৱী লোকত মোৰ ধৃতৰাষ্ট্ৰ মিতা ॥
তান শত পুত্ৰক মাৰিল পাণ্ডু-সুত।
সিকাৰণে পাণ্ডৱে বিৰোধী অদভুত ॥ ৫১৬
শত পুত্ৰ মাৰিলেক অন্ধক মিতাৰ।
মিত্ৰৰতি গুণ কিছো নভৈল আমাৰ ॥

কতো কালে বিধি আসি ভৈলন্ত প্রসন্ন ।
 বাপতিয়া সমৰত মৰিল অৰ্জুন ॥ ৫১৭
 তেহে অৰ্জুনক জীয়াইবাক প্রতিবন্ধে ।
 সঞ্জয়নী মণি নিলেক ঘোৰ দন্দে ॥
 একো পক্ষ নুৰাৰিলো মণি বাধিবাক ।
 এৰেসে জানিলো অৰ্জুনক জীয়াইবেক ॥ ৫১৮
 এৰে জানো অৰ্জুনক জীয়াবন্ত কাজ ।
 তেহে জীলে শত্রু হত হৰে ধৰ্ম্মৰাজ ॥
 হতবুধি ভৈলো কাৰ্য্য সাধিব নুৰাৰি ।
 তুমি সবে চাহা কাৰ্য্য কি কৰিতে পাৰি ॥ ৫১৯
 আজি যেরে ভাগ্যবশে অৰ্জুন জীৱন্ত ।
 যুধিষ্ঠিৰ ৰাজা অশ্বমেধ কৰিবন্ত ॥
 পৃথিৱীত যশৰাশি হুইব পাণ্ডৱৰ ।
 বৈৰ পক্ষ বাঢ়ে দেখি সন্তাপ মনৰ ॥ ৫২০
 কুবুধিয়ে বোলে বাপ এবিযোক মৰ্ম্ম ।
 আমি ভালে আছন্তে কি সিবিবেক কৰ্ম্ম ॥
 অৰ্জুনক জীয়াইবেক নোৱাৰয় যেনি ।
 আজি দেখা কেনঠান পাতণ্ড বিধিনি ॥ ৫২১
 যাহাৰ ঘৰত খনিতেক থাকো আমি ।
 নাহিকে কল্যাণ তাৰ হৰে নৰ্ক-গামা ॥
 আমিসৰ আছন্তে কিসক অসন্তোষ ।
 যায়োক অনন্ত পাশে এড়ায়োক দোষ ॥ ৫২২
 গাণ্ডি মুণ্ড পাইলেসে জীয়াইবে পাৰে মণি ।
 চুৰি কৰি মুণ্ড যেরে আনিবো আপুনি ॥
 কেনমতে জীয়াইবে চাহিবা তাৰ বঙ্গ ।
 আজি পাণ্ডৱৰ সৰে আশাক কৰো ভঙ্গ ॥ ৫২৩

চিত্ৰাঙ্গদা আৰু
উলুপীৰ বিলাপ

তেজ্ঞে কুবুধি গৈল চৌৰ-মায়া ধৰি ।
 যিঠাইত অৰ্জুনৰ শৰ আছে পৰি ।
 সৰে বাখি আছন্ত মুণ্ডক হৰি নিলে ॥
 বকদাল্ভ ঋষিৰ আশ্রমে নিয়া থৈলে ॥ ৫২৪
 চিত্ৰাঙ্গদা উলুপী নেদেখি স্বামী-মাথ ।
 হা প্ৰভু বুলি মুঠি হানিলা হিয়াত ॥
 কোনেনো নিলেক হৰি প্ৰভুৰ বদন ।
 হেন বুলি দুয়ো নাৰী কৰন্তু ক্ৰন্দন ॥ ৫২৫
 খনো খনো লুটি পাৰি পৃথিৱীত কান্দে ।
 খনো অৰ্জুনৰ পায় গলত নিয়া বান্ধে ॥
 খনো দীৰ্ঘবাৰে দুয়ো কান্দে ডাক পাৰি ।
 ছাবখাৰ ভৈলন্ত সুন্দৰী হুয়ো নাৰী ॥ ৫২৬
 দুয়ো ৰাজমাতাৰ যতেক সেৱকিনী ।
 উন্মি কৰি কান্দে আকাশত লাগে ধ্বনি ॥
 অনন্তে সহিতে সঞ্জয়নী মণি লই ।
 ৰণস্থলী সমীপ নৃপতি পাইলা গই ॥ ৫২৭
 কলকলি কোলাহলে ক্ৰন্দন-অথিৰ ।
 কোনে হৰি নিল আসি অৰ্জুনৰ শিৰ ॥
 থানে থানে খুজি-লুৰি কান্দে সৰে প্ৰজা ।
 মণি লৈয়া আসি হেন শুনিলন্ত ৰাজা ॥ ৫২৮
 মূৰ্ছা গৈয়া ৰাজা তেৰে পৰিলা তহিতি ।
 নিশবদ ভৈল সৰে অনন্ত প্ৰভৃতি ॥
 শোকাকুলে কাহাৰো মুখৰো নাই মাত ।
 হেন নাহি কেহো কাকো দিবেক সিদ্ধান্ত ॥ ৫২৯
 জৈমুনি বদতি ৰাজা শুনা জন্মিজয় ।
 যেহিদিনা সমৰে পৰিলা ধনঞ্জয় ॥

কুন্তীৰ কুস্বপ্ন

সেহিদিনা কুন্তী নাৰী দেখিল স্বপন ।

চকমকাই উঠি হেন বুলিল বচন ॥ ৫৩০

শুনা বাপু যুধিষ্ঠিৰ শুনা জনাৰ্দন ।

এতিক্ষণে অদভূত দেখিলো স্বপন ॥

অৰ্জুনক যেনঠান দেখিলো স্বপন ।

অনুমাণে জানো বাপু নিজীয়ে পৰাণ ॥ ৫৩১

গায়ে যুগে তৈল ঘহি ওড় ফুল পিন্ধি ।

গোবৰে লিপিল দেহা চন্দনক নিন্দি ॥

মহিষৰ পিঠি চড়ি দক্ষিণক যাই ।

অনুমাণে জানো ভালে নিজীয়ে পুতাই ॥ ৫৩২

গৰুড়ৰ স্বকৃত কৃষ্ণ,

কুন্তীৰ বচনে শোকে বেথিত নাৰায়ণ ।

কুন্তী আৰু ভীমৰ

তেতিক্ষণে গৰুড়ক কৰিলা স্মৰণ ॥

মণিপূৰ-গমন

স্মৰণে গৰুড়ৰ হৃদি কম্পি গৈল ।

আৰু অৰ্জুন-

কৃষ্ণৰ আগত আসি উপস্থিত ভৈল ॥ ৫৩৩

হস্তাৰ সন্ধান

মাধৱে বোলন্ত শুনা পক্ষী বলবন্ত ।

মোৰ সখি ধনঞ্জয় যি ঠাইত আছন্ত ॥

তৈকে লাগি ঝাৰ্ট কৰি নিয়োক আমাক ।

নকুল সহদেৱ ৰাজাৰ লগে থাক ॥ ৫৩৪

মাধৱক কুন্তী আই আৰো বুকোদৰ ।

সৰাকে পিঠিতে লৈয়া যাযোক সত্বৰ ॥

মাধৱৰ বাণী শুনি বিনতা-নন্দন ।

সৰাকে পিঠিত লৈয়া লড়িল তেখন ॥ ৫৩৫

মহাবেগে পক্ষীৰাজে উডাৰেক দিল ।

অৰ্জুনৰ পাশে গৈয়া তেখনে পৰিল ॥

মাধৱে দেখিল মণিপূৰৰ প্ৰাৰম্ভ ।

একে সন্ধে দিয়া আছে অযুতেক তন্ত ॥ ৫৩৬

ৰূপে গুণে সুশোভন অনেক সুন্দৰী ।
 অন্ধকাৰ নিশি আৰো দীপ আছে ধৰি ॥
 স্বভাবে সুন্দৰ হাৰ কুণ্ডলে শোভন ।
 পূৰ্ণিমাৰ চন্দ্ৰ যেন দেখিয়া বদন ॥ ৫৩৭
 মৃগ-মদ চন্দন গাৱত আছে পিন্ধি ।
 নয়ন ললিত বাহু মৃণালক নিন্দি ॥
 সৰাৰে গাৱত অলঙ্কাৰ সুৱৰ্ণৰ ।
 তাক দেখি মনত গুণন্ত দামোদৰ ॥ ৫৩৮
 অৰ্জুনৰ মুখ-পদ্য নাহি সিটো স্থান ।
 কিবা নাৰী-মুখ দেখি গৈল কোন স্থান ॥
 এতেকতে ভীমসেনে মাধৱে সহিতে ।
 গৰুড়ৰ নামি চাহি ফুৰন্ত তহিতে ॥ ৫৩৯
 ভীমে বোলে অৰ্জুন আছন্ত পৃথিৱীত ।
 তাকে দেখি মাধৱৰ চমকিল চিত্ত ॥
 মাধৱে বোলন্ত উঠা উঠা প্ৰাণ সখি ।
 আমিষে আসিলো এভো তোমাক নেদেখি ॥ ৫৪০
 তোমাৰ জননী মাৰ আৰো ভীমসেন ।
 উঠি কিয় নমাতাহা আছা মৰা যেন ॥
 পাশ চাপি দেখন্ত অৰ্জুন মৃতক ।
 কোনেনো মাৰিলে মোৰ সখি অৰ্জুনক ॥ ৫৪১
 হেন শুনি ভীমসেনে মাতিল দুনাই ।
 তোমাৰ বিকলে সুধিবাক নাই ঠাই ॥
 ভীমসেন বদতি এৰিয়োক মন-শোক ।
 কোনে মাৰি গৈল তাক দেখায়োক মোক ॥ ৫৪২
 তোমাৰ প্ৰসাদে অৰ্জুনৰ পাইলো হেতু ।
 ই কি সৰ হুইবে কৰ্ণ-সুত বৃহকেতু ॥

পুত্ৰৰ সন্তাপে কুন্তী কান্দন্ত অহিত ।

কোনেনো মাৰিলে তোক সমৰ-ভূমিত ॥ ৫৪৩

সুৰাসুৰ নৰে তোক নভৈলেক সম ।

আজি কোনে সুখে লই ধাৰ দিল যম ॥

এতেকতে বক্রবাহা লভিল চেতন ।

দেখন্ত পুৰুষ দুই আতি সুশোভন ॥ ৫৪৪

বন্দীৰূপে কামদেৱ সেহি থানে আছে ।

ৰাজাত বিশেষ কৰি চিনাইলন্ত পাছে ॥

চিত্ৰঙ্গদা উলুপীও চেতন লভিল ।

সচকিত মন ভৈল কুন্তীক দেখিল ॥ ৫৪৫

তাসম্বাকো কামদেৱে দেখান্ত দুনাই ।

সমকৃত থাক যেন লৈবাক যুৱাই ॥

বক্রবাহনৰ বিষম
অহুতাপ

বক্রবাহা বোলে শুনিয়োক শ্ৰেষ্ঠতাত ।

দুষ্ট পুত্ৰে বাপৰ চিন্তিলো বিঘাত ॥ ৫৪৬

মঞিসে পাপিষ্ঠে সেনা মাৰিলো বহুত ।

মঞিসে মাৰিলো বৃহকেতু কৰ্ণ-সুত ॥

মই পাপিষ্ঠক চাই আছা কি কাৰণে ।

নিৰ্দয় হুই শিব মোৰ ভাঙ্গিয়ো চৰণে ॥ ৫৪৭

গদাৰ প্ৰহাৰে ঝাণ্টে মাৰিয়োক মোক ।

ভাই ভাতিজৰ সবে সন্তাপ খণ্ডোক ॥

মাধৱক দেখি পাছে কৰিল প্ৰণাম ।

পিতৃবধী পাপী মোৰ বক্রবাহা নাম ॥ ৫৪৮

তোমাৰ চৰণে মোক কৰিয়ো প্ৰহাৰ ।

চক্ৰে হানি কাটি শুদ্ধ কৰা কলেবৰ ॥

ৰাহুৰ কণ্ঠক যেন কাটিলা পৰ্বত ।

মোহোৰ গলক আজি কৰা সেহিমত ॥ ৫৪৯

তোমাৰ চক্ৰত য়েৰে চিঙিএৰো গল ।
 তেৰেসে পাতক আমি এড়ায়েঁ সকল ॥
 ইফট বন্ধু মিত্ৰ যাহাৰ নাহি মাৰ বাপ ।
 সিওজনে কৰে ঘোৰ ঘোৰ পাপ ॥ ৫৫০
 তোমাক স্মৰিলে পাপ সকলে এৰাই ।
 মই পুনু তোমাক প্ৰত্যেকে আছো পাই ॥
 ইহাতেসে অধিক মোৰ সন্তাপ মনৰ ।
 প্ৰিয় সখি তোমাৰ বৈষ্ণৱ গুৰুতৰ ॥ ৫৫১
 তাহাকো মাৰিলো মোক মাৰিয়ো সমূলে ।
 নচেত পঠাই মাৰা হৰৰ ত্ৰিশূলে ॥
 ইহাত অধিক মোৰ কোন আছে শোক ।
 পিতামহী কুন্তী আসি নমাতয় মোক ॥ ৫৫২
 দুয়ো মাৰ চৰণে যেন মিল আপুনি ।
 জীউ মৰ নুবুলিল পুত্ৰৰ মৃত্যু শুনি ॥
 এতেকে দুনাই নাগ ৰাজাৰ জীয়াৰী ।
 শাশু বুলি কুন্তীক নমিল জানু পাৰি ॥ ৫৫৩
 বিষ-মুখী চৰি মই থাপা কিস মোকা ।
 শাপি ভস্ম কৰিয়ো এৰাওঁ স্বামী-শোক ॥
 উলুপীৰ বচনক সৰে নাৰী শুনি ।
 অৰ্জুনক লাগি সৰে কান্দে মুঠি হানি ॥ ৫৫৪
 কুন্তীও ভূমিত পৰি কান্দিল বহুত ।
 মোক এৰি কহি গৈল হা প্ৰাণ-পুত ॥
 এতেকতে শেষৰাজা পাতালৰ নাথ ।
 বাঢ়ি মাধৱৰ পাৰে নমিলন্ত মাথ ॥ ৫৫৫
 ত্ৰিজগত-নাথ তুমি অৰ্জুনৰ সখি ।
 ইনো দুখ-সন্তাপ কিসক আছা দেখি ॥

অনন্তৰ বচনত

শ্রীকৃষ্ণৰ দ্বাৰা

মৃতসকলৰ

প্ৰাণ-দান

ধৰ্ম্য নৃপতিত আশা আছিলেক যত ।
 সৰে কথা চুৰ ভৈল জমাইৰ লগত ॥ ৫৫৬
 উদ্ধৰিয়ো সৰাৰে বুকৰ শোক-শাল ।
 মণি ধৰি অৰ্জুনক জীয়ায়ো সকাল ॥
 যত যত অধৰ্ম্য ডাঙ্গৰ বুলি লেখি ।
 তেতিক্ষণে বিনাশে তোমাৰ মুখ দেখি ॥ ৫৫৭
 ইটো কোন বিষয় জীয়াইবে উছুক ।
 হেন মই জানো তুমি চাহিছা কৌতুক ॥
 আনিলোহো অমৃত পাতালৰ মণি ।
 তোমাৰ আগত এসম্বাক কোনে গণি ॥ ৫৫৮
 সৰ্ববক্ষণে পাতালক বাখিলা আপুনে ।
 অৰ্জুনক আজি নিজীয়াবা কি কাৰণে ॥
 অৰ্জুনক লাগি সৰে কান্দন্ত বিকলে ।
 সৰাহাৰে চক্ষু ঢাকিলেক শোকাকুলে ॥ ৫৫৯
 সেহিবেলা অৰ্জুনৰ মুণ্ড ভৈলা চুৰি ।
 একে স্থানে তাক নপালন্ত খুজি-লুৰি ॥
 হেন জানি যেন যুৰাই কৰিয়ো মাধৱ ।
 তোমাৰ পালন জানো সকলে পাণ্ডৱ ॥ ৫৬০
 তযু গৃহে যজ্ঞ আৰম্ভিল ধৰ্ম্মৰাজ ।
 এৰে নিসিঞ্চিলে হাসিবেক সামৰাজ ॥
 অজন্তা পালন্তা সংহাৰন্তা নাৰায়ণ ।
 হেন জানি অৰ্জুনক দিয়া প্ৰাণ দান ॥ ৫৬১
 শেষৰ বচনে তুষ্ট ভৈল নাৰায়ণ ।
 সৰাকে বুলিলা মিত্ৰ-সহিত বচন ॥
 যেবে ব্ৰহ্মচৰ্য্যক বাখিয়া আছো মোৰ ।
 এতিক্ষণে সখি-শিৰ আসোক সত্ৰৰ ॥ ৫৬২

যিবা পাপিষ্ঠে মুণ্ড নিলে চুৰি কৰি।
 মোৰ আগে এতিক্ষণে সিও যাউক মৰি ॥
 হৃদয় সন্তাপে শাপ দিল নাৰায়ণে।
 দুষ্টিভাৱ কুবুধি মৰিল তেতিক্ষণে ॥ ৫৬৩
 অৰ্জুনৰ মুণ্ড আসি ভৈল তেতিক্ষণে।
 আছে আছে মুণ্ড বুলি টেটাই সৰ্বজননে ॥
 হৰাইবাৰ মুণ্ড গোট আসিবাৰ দেখি।
 মাধৱে বোলন্ত এৰে পালো প্ৰাণ-সখি ॥ ৫৬৪
 শেষৰ বচনে সঞ্জয়নী মণি লই।
 অৰ্জুনৰ পাশ কৃষ্ণে চাপিলন্ত গই ॥
 হৰৰ প্ৰসাদে সঞ্জয়নী মণি-দানে।
 ধনঞ্জয় সখি মোৰ জীৱন্তো পৰাণে ॥ ৫৬৫
 অনন্তে বোলন্ত শূনা জীয়াইবাৰ হেতু।
 প্ৰথমে জীয়ায়ো কৰ্ণ-স্মৃত বৃহকেতু ॥
 পাছে অৰ্জুনক জীয়ায়োক মণি ধৰি।
 অনন্তৰ বোল মানে সাদৰিল হৰি ॥ ৫৬৬
 বৃহকেতুৰ গাণ্ডি-মুণ্ড একস্থান কৰি।
 হৃদয়ত মণি গোট থৈলন্ত শ্ৰীহৰি ॥
 মণি পাই উঠি বসিলন্ত কৰ্ণ-স্মৃত।
 কৃষ্ণ কৃষ্ণ বাণী হেন টেটান্ত বহুত ॥ ৫৬৭
 থাক বক্ৰবাহা বুলি টেটান্ত বৃষ।
 শূনি মাধৱৰ মনে পৰম হৰিষ ॥
 মাধৱক দেখি পাছে নমিলন্ত মাথ।
 দোষ এৰি তুষ্ট হোৱা জগতৰ নাথ ॥ ৫৬৮
 কৰ্ণস্মৃত বৃহকেতু জীয়াইলন্ত য়েৰে।
 অৰ্জুনৰ হৃদয়ত মণি থৈল তেৰে ॥

মণি পাই ধনঞ্জয় বসিলন্ত উঠি ।
 দেখি সৰ্বজনৰ পৰম ভৈল তুষ্টি ॥ ৫৬৯
 শেষৰাজ ভীমসেন দেৱ বনমালী ।
 সৰে মিলি অৰ্জুনক ধৰি আক্কেৱালি ॥
 তিনি বীৰে আশ্বাসিল মধুৰ বচনে ।
 সৰাৰে কল্যাণ ভৈল তোমাৰ জীৱনে ॥ ৫৭০
 অৰ্জুনৰ জীৱন ভৈল হৰিৰ প্ৰসাদে ।
 দেৱলোকে আকাশ পূৰিল শঙ্খনাদে ॥
 দেৱতা লোকৰ সৰে ভৈলা মনতুষ্টি ।
 অৰ্জুনৰ মাথাত কৰিল পুষ্প-বৃষ্টি ॥ ৫৭১
 অৰ্জুনৰ সেনা যত আছিলেক মৰি ।
 মণি ধৰি সৰাকৈ জীয়াইলা শ্ৰীহৰি ॥
 চেতন লভিয়া সবে পাণ্ডৱী কটক ।
 প্ৰাণ-দাতা বাপ বুলি নমিল কৃষ্ণক ॥ ৫৭২
 স্তম্ভ হুই ধনঞ্জয় মাধৱক দেখি ।
 বোলন্ত কৰি প্ৰণাম ভালে আছা সখি ॥
 কুন্তীক দেখিল দৈৱকী যশোদাক ।
 প্ৰণামিয়া লাজে নুৰাৰিলা মাতিবাক ॥ ৫৭৩
 কৰ্ণস্থতে নমস্কাৰ কৰিল কুন্তীক ।
 কৃষ্ণক ভীমক যশোদাক দৈৱকীক ॥
 অৰ্জুনক প্ৰণামিলা কৰ্ণৰ তনয় ।
 বোলে হৰি-প্ৰসাদত এবালোহো ভয় ॥ ৫৭৪
 বক্রবাহা সৰাকে সাদৰি মাগু কৰি ।
 নিজ বাসৰক নিল হৰি আদি কৰি ॥
 অৰ্ঘ্য-দানে মাগু কৰি হৰিৰ চৰণে ।
 দিব্য সিংহাসন আনি দিল সেহিষ্কণে ॥ ৫৭৫

বক্রবাহনৰ

দ্বাৰা সকলোৰে

অভ্যর্থনা

ভীম ধনঞ্জয় শেষ প্ৰহ্মাঙ্গ সহিতে ।
 চাৰি সিংহাসনে চাৰি বসিল তহিতে ॥
 আনো যত ৰাজাগণ গৈল সেহি ঠাৱে ।
 সূৰ্য্যৰ আসন দিলন্ত গাৱে গাৱে ॥ ৫৭৬
 পাণ্ডৱ কৃষ্ণৰ শেষৰ সেনা যত ।
 দ্বাৰ মেলি দিল সৰে পশিল ৰাজ্যত ॥
 বক্ৰবাহা ৰাজাৰ হেনসে সুখ-থান ।
 কোননো কোঠাত থাকে তাৰো নাই স্থান ॥ ৫৭৭
 সমাজত যত লোক আছিলেক মানে ।
 সৰাক তুষিল ৰাজা অনেক আছাদনে ॥
 চন্দন বসন বস্ত্ৰ দিল নৰনাথ ।
 তেভো অৰ্জুনত লাজে নোতোলন্ত মাথ ॥ ৫৭৮
 হেন জানি ৰাজাগণ কেশৱ প্ৰভৃতি ।
 অৰ্জুনক সাধু সাধু বুলিল তহিতি ॥
 ধন্য ধন্য ধনঞ্জয় তোমাৰ তনয় ।
 পুলক বিভৱ হেন ভৈল আতিশয় ॥ ৫৭৯
 পুলক জিনিলেক বুলি জানো কৰা লাজ ।
 গজাৰ শাপত মিলিল হেন কায ॥
 শাস্ত্ৰে পুৰাণে হেন বচন সশিৰে ।
 সৰাতে জয় বাঞ্জিলাহা পুলক বাহিৰে ॥ ৫৮০
 আৰো জানো মন কৃষ্ণ কৰা বীৰ-নাদ ।
 তোমাৰ বিষাদে সৰ কুটুম্ব বিষাদ ॥
 চিত্ৰঙ্গদা উলুপীকো মাতিয়ো সাদৰে ।
 লজ্জিত পুলক আশ্বাসিয়োক সত্বেৰে ॥ ৫৮১
 অনন্তে কৃষ্ণক চাহি বুলিল দুনাই ।
 পাণ্ডৱক প্ৰবোধিব তোমাৰ যুৱাই ॥

অৰ্জুনৰ বিবাদ
 আৰু সকলোৰে
 দ্বাৰা অৰ্জুনৰ
 প্ৰশংসা

বক্রবাহনৰ
বৈবাগ্যভাৱ
আৰু ভীমৰ দ্বাৰা
প্ৰবোধ-দান

ভীমক কুন্তীক প্ৰবোধিব যোগ্য হোৱে ।
লজ্জা কৰি নমাতি আছন্ত বাপে পোৱে ॥ ৫৮২
বিশেষতঃ বক্রবাহা পিতৃ-বধ কৰি ।
লাজে মাথা নোতোলন্ত নাচাৰা ওৱাৰি ॥
পিতৃ-বধ পাতক অঘোৰ ঘোৰ দেখি ।
প্ৰাণত্যাগ কৰিব খোজে সৱাকৈ উপেখি ॥ ৫৮৩
এতেকতে আগ বাঢ়ি মণিপুৰ-নাথ ।
কৃষ্ণ-অৰ্জুনক গৈয়া নমিলেক মাথ ॥
কৃতাজ্ঞলি কৰি হেন বুলিল বচন ।
হেমবন্ত পৰ্বতক যাইবে মোৰ মন ॥ ৫৮৪
হেমালয় গিৰিৰ শিখৰ সনিধানৈ ।
কায়া-কৰ্মে প্ৰাণ এড়িবো সেহি থানে ॥
তেৱেসে পাতক মোৰ এবিবেক গাৱে ।
নাহি সুখ-শান্তি মোৰ প্ৰাণ থাকে যাৱে ॥ ৫৮৫
বিশেষত গুৰু পিতৃ কৃষ্ণত ভকত ।
আৰো ধৰ্ম্য কাৰ্য্যে আসি ভৈলন্ত বেগত ॥
হেন পিতৃ-বধ পাপ কৰিলো অঘোৰ ।
মৰণত বাৰো কিছো স্বস্থ নাহি মোৰ ॥ ৫৮৬
ভীমসেন বুলিলন্ত বক্রবাহা বাপ ।
বাপক মাৰিলো বুলি নকৰা সন্তাপ ॥
তেৱেসে বাপক লাগি কৰিবাহা ভয় ।
যেৰে লগে নথাকন্ত দৈৱকী-তনয় ॥ ৫৮৭
আমিও মাৰিলো পিতৃ শূৰদ নচাই ।
ভীম পিতামহ গুৰু দ্ৰোণ কৰ্ণ ভাই ॥
ভাই ভাতিজক সৰে কৰিলো নিশ্চূৰল ।
নচাহিলো ইষ্ট-মিত্ৰ বান্ধৱ মাতুল ॥ ৫৮৮

সৰাকে মাৰিলো পাপ ভৈল গুৰুতৰ ।
 হৰিৰ প্ৰসাদে দুনাই শুদ্ধ কলৈবৰ ॥
 তুমি পুনু মাৰি দুনাই দিলা প্ৰাণ দান ।
 হৰিক স্মৰণে এৰাইলাহু বিচ্যমান ॥ ৫৮৯
 পিতৃ-বধ-নিদানক এড়িএড়া শোক ।
 এৰে ধৰ্ম্ম নৃপতিৰ ঘোড়া এৰিয়োক ॥
 সৰে ৰাখিয়োক ধৰ্ম্মৰাজাৰ ঘোটক ।
 তেহে অব্যাহতে পান্তু যজ্ঞ কৰিবাক ॥ ৫৯০
 তুমি কোন পাতকক কৰিলা অদ্ভুত ।
 যিটো পুনু প্ৰাণী পঞ্চ-পাতক যুগুত ॥
 য়েৰেসে হৰিক স্মৰে শুদ্ধ চিত-মনে ।
 সকল পাপক এড়াই তাক্কে দৰশনে ॥ ৫৯১
 হৰি হেন বাণী যাৰ জিহ্বাত বসয় ।
 কি কৰিব পাৰে তাক মহাপাপচয় ॥
 তুমি পুনু বৈষ্ণৱ বিষ্ণুক আছা দেখি ।
 তোমাৰ পাতেক কোন গণনাক লেখি ॥ ৫৯২
 জৈমুনি বদতি ৰাজা শুনা জন্মিজয় ।
 আশ্বাসি মধুৰ বোলে দৈৱকী-তনয় ॥
 বোলন্তু সৰাবে গুচিলেক মন-দুখ ।
 হৰিষ বদনে অন্তোঅন্তে চাৰে মুখ ॥ ৫৯৩
 অনেক দেশৰ বাঢ়-ভণ্ড আছে মানে ।
 নাচ-গীত কতুহল বাৰে থানে থানে ॥
 অনেক আছাদনে সৰে তুষ্ট ভৈল প্ৰজা ।
 ধন্য ধন্য মণিপুৰ ধন্য ধন্য ৰাজা ॥ ৫৯৪
 কুন্তীও আছিল পাঞ্চ দিনা সেহি ঠাই ।
 অব্যাহতে পুত্ৰ নাতি বহাৰীক চাই ॥

শ্রীকৃষ্ণ আদিৰ
 বিদায়-গ্ৰহণ

কুন্তীয়ে বোলন্ত কিনো দেখা অদভুত
 ধন্য ধনঞ্জয় ধন্য ধন্য তান স্মৃত ॥ ৫৯৫
 পুত্ৰ সমন্বিতে পাশত আছে বসি।
 অৰ্জুনক চাহি কৃষ্ণে নাতিলা হৰিবি ॥
 দেখিয়ো বিভৱ কেন পুত্ৰৰ আচাৰ।
 পাক্ৰদিন আল লৈল সকলে প্রজাৰ ॥ ৫৯৬
 আউৰ যতদিন আমি থাকওঁ ৰাজ্যত।
 অপ্ৰয়াসে আল লৈব হৰন্ত শকত ॥
 আমি সৰে আছো ভালে সুখ-ভোগ বাই।
 তহিত চিন্তায়ে জানা মৰে ধৰ্ম্মৰায় ॥ ৫৯৭
 যত্ন কৰিয়োক নুহে ইঠাত জঞ্জাল।
 ৰাজ্যৰ পাশক ভীম যায়োক সকাল ॥
 মাতৃ দুই যায়োক কুন্তীৰ সখা হুই।
 চিত্ৰঙ্গদা উলুপীও বাহন্তোক দুই ॥ ৫৯৮
 ইহাত থাকিবে এসম্বাৰ নাহি কাজ।
 সাজোক সিঠাত যজ্ঞৰ সব সাজ ॥
 আমিসৰ ইঠাত থাকিবে কোন কাজ।
 ঘোড়া মেলি দিয়োক ভ্রমোক ৰাজে ৰাজ ॥ ৫৯৯
 তুমি আমি বক্রবাহা কাম বৃহকেতু।
 সবে ফুৰিবোহা ঘোড়া ৰাখিবাব হেতু ॥
 হংসধ্বজ প্ৰতিমুখে যত ৰাজাগণ।
 আমাৰ লগত ঘোড়া কৰোক বন্ধন ॥ ৬০০
 কেশৱৰ বাণী শুনি অৰ্জুনৰ স্মৃত।
 কুন্তীক সাদৰ বাণী বুলিল বহুত ॥
 পিতামহী বুলি নমি ধৰিলেক পাৰে।
 দুখ যেন নপাৰন্ত মোৰ দুই মাৰে ॥ ৬০১

ভীমক সদৃশ দান দিল নবনাথে ।
 প্ৰণাম কৰি পাৰব ধূলা লৈলা মাথে ॥
 আশেষ মধুৰ বাণী বুলিল প্ৰস্তুত ।
 ভীমসেন বদতি শুনিয়ো ভাতৃ-সুত ॥ ৬০২
 তোমাৰ বচন সত্য বুলিলা উতৰ ।
 কিন্তু মঞি তোমাকষে নেদেখো আন্তৰ ॥
 চিন্তিয়োক যেনে যজ্ঞ সিৰো পৃথিৱীত ।
 এহি বুলি ভীম গৈলা নথাকি তহিত ॥ ৬০৩
 কুন্তীও লড়িলা আপোনাৰ মনোনীত ।
 যশোদাও গৈলা কুন্তী দৈৱকী সহিত ॥
 পুত্ৰক অনেক শিখা দিয়া ভালমতে ।
 উলুপী চিত্ৰঙ্গদা গৈলা কুন্তীৰ লগতে ॥ ৬০৪
 তাসম্বাক সম্বুধিয়ে পঠাইলা নৃপতি ।
 মাতামহ শেষক গৈয়া মাতিল তহিতি ॥
 তোমাৰ প্ৰসাদে পাপ এড়াইলোহো ঘোৰ ।
 তুমি সম সুহৃদ আন নাহি মোৰ ॥ ৬০৫
 অনেক প্ৰসাদ সন্দেশক দিল আনি ।
 আশেষ বুলিল প্ৰিয় মধুৰস বাণী ॥
 মোক লাগি সূৰা যেন থাকে সৰ্বকালে ।
 দিলোহো মেলানি অজাই যাকোক পাতালে ॥ ৬০৬
 ৰাজাৰ মেলানি পাই লৰিলা অনন্ত ।
 কৃষ্ণ ধনঞ্জয় দুই যিঠাইত আছন্ত ॥
 কৃষ্ণক কৃতাজলি কৰি বুলিলা অনন্ত ।
 আপুনাৰ থানক লড়িলো ভগৱন্ত ॥ ৬০৭
 এহি বুলি পাছে যেৰে লড়িল অনন্ত ।
 সৰ্পলোক পাছত লড়িল অপৰ্য্যন্ত ॥

মাধৱ প্ৰমুখ্যে যতেক বীৰ আছে ।
 সৰেহন্তে লড়িল ঘোড়াৰ পাছে পাছে ॥ ৬০৮
 মণিপুৰ হন্তে উলাইল সেনা-বল ।
 আষাঢ় মাসৰ যেন মেঘদল ॥
 জৈমুনি বদতি ৰাজ্য শুনা জন্মিজয় ।
 অৰ্জুনৰ বাপুতৰ ভৈল যেন নয় ॥ ৬০৯
 সমৰতে মৰিল জীলন্ত যেনমতে ।
 প্ৰপঞ্চে কহিলো কথা তোমাৰ আগতে ॥
 অৰ্জুনৰ বাপুতৰ ভৈল যেনমত ।
 পাতৈও অশ্বমেধ এহিমাণে সমাপত ॥ ৬১০

॥ ১৬৬১ শক ॥ * ॥ * ॥ * ॥ ১৬৬১ শক ॥

যথা দৃষ্টং তথা লিখিতং লেখকে নাস্তি দূষণং ।
 ভীমশ্ৰীপাৰ্শ্ব ৰণে ভঙ্গো মুনৈৰপি মতিভ্ৰমঃ ।
 দৈত্যকুলে ৰমানন্দদাসে লিখিতং ॥
 সকলো বৈষ্ণৱক নমস্কাৰ ॥
 ৰবিবাৰে তিনি প্ৰহৰত পুস্তক সমাপতং ॥
 শ্ৰাৱণ মাস... ॥

॥ তাম্ৰধ্বজৰ যুদ্ধ ॥

॥ শ্ৰীকৃষ্ণায় নমঃ ॥

গ্ৰন্থাৰম্ভ

জয়তি পাণ্ডৱগণ হৰিত ভকত ।
অশ্বমেধ যজ্ঞ কৰি তুমিলা কৃষ্ণক ॥
গোব্ৰহ্মতা পাতেকৰ তাহাৰ কাৰণে ।
অশ্বমেধ পদ বিপ্ৰ হৰিদাসে ভণে ॥ ১ ॥
জন্মিজয় বদতি শুনিয়ে মুনিবৰ ।
শুনিলো অমৃত কথা তোমাৰ মুখৰ ॥
আৰু মাধৱৰ গুণ-গণে অলঙ্কৃত ।
তাক শুনিবাক দিলে শুনিবা ৰুচিত ॥ ২ ॥
মণিপুৰ হন্তে য়েবে ঘোৰা ভৈলা বাজ ।
কহিয়োক ঋষি ঘোৰা গৈল কোন বাজ ॥
হস্তিনাপুৰক লাগি গৈলা ভীমসেন ।
কোন কৰ্ম্ম কৰিলা মাধৱ জনাৰ্দন ॥ ৩ ॥
কোনোবা নৃপতি পাছে ধৰিলন্ত হয় ।
কোন কৰ্ম্ম কৰিলা মাধৱ ধনঞ্জয় ॥
জৈমুনি বদতি তুমি শুনা জন্মিজয় ।
মাধৱৰ গুণ কোনে জানে সমুদায় ॥ ৪ ॥
তথাপি কহিবো কিছু তোমাৰ কাৰণে ।
যেন যেন কৰ্ম্ম কৰিলন্ত নাৰায়ণে ॥

পাণ্ডৱৰ যজ্ঞঘোৰাৰ মণিপুৰ হন্তে য়েবে ঘোৰা বাজ ভৈল ।

বাণপুৰ প্ৰৱেশ বাণপুৰ নামে নগৰক লাগি গৈল ॥ ৫ ॥

ময়ূৰধ্বজৰ যজ্ঞ-
ঘোৰাৰ লগত
সংঘৰ্ষ

গুণ-গণ কথন নযাই সেই নগৰৰ ।
 ময়ূৰধ্বজ নামে তাত ভৈলা নৃপবৰ ॥
 পুণ্যবন্ত গুণবন্ত সদা কৰ্মশালী ।
 দুৰ্ঘটক দণ্ডন্ত মহন্তক প্ৰতিপালি ॥ ৬ ॥
 গুৰু দ্বিজ-দেৱৰ সেৱাত বৰ বতি ।
 স্বপ্নে জ্ঞানে ধ্যানে তাৰ বিমুগ্ধ ভকতি ॥
 তেহু ময়ূৰধ্বজ ৰাজা সেই সময়ত ।
 ছয়গোটা অশ্বমেধ কৰি সমাপত ॥ ৭ ॥
 সপ্তম ক্ৰতুক লাগি কৰি সব সাজ ।
 ঘোৰা মেলি ৰক্ষা দিলা পুত্ৰ তাম্রধ্বজ ॥
 চৈত্ৰৰ পূৰ্ণিমা দিনা ঘোৰাক মেলিলা ।
 বংশধ্বজ মন্ত্ৰীক লগত ৰক্ষা দিলা ॥ ৮ ॥
 দশোদিশে ফুৰি ঘোৰা পশিলেক বন ।
 পাণ্ডৱৰ ঘোৰা সমে ভৈলা দৰিশন ॥
 পাণ্ডৱৰ ঘোৰাক ৰাজৰ ঘোৰা দেখি ।
 থিৰ কৰিল তবধ দুই আখি ॥ ৯ ॥
 দুইকো ক্ৰোধ কৰি দিলেক কামোৰ ।
 এৰাইতে নুৰাৰি কৰে আজোৰ-পিজোৰ ॥
 দুয়ো ঘোৰা ভাগৰি অন্তৰি পাছ ভৰি ।
 চৰণ প্ৰহাৰে দুয়ো অসংখ্যাত কৰি ॥ ১০ ॥
 তথাপিতো নভৈল ঘোৰাৰ ভঙ্গ জয় ।
 কোতূহলে চাই আছে ৰাজাৰ তনয় ॥
 হাসি তাম্রধ্বজে বোলে শুনা মন্ত্ৰীবৰ ।
 দেখি আকলিলো এক ঘোটক যজ্ঞৰ ॥ ১১ ॥
 কপালত আছে সূৰ্য্যৰ পত্ৰখান ।
 চাহিয়ো কাহাৰ ঘোৰা পত্ৰ কাঢ়ি আন ॥

পাণ্ডৱৰ যজ্ঞঘোৰা
ধৰা সম্পৰ্কে
তাম্ৰধ্বজ আৰু
মন্ত্ৰী বংশধ্বজৰ
আলোচনা

ৰাজাৰ বচনে মন্ত্ৰী গৈলা আগ বাঢ়ি।
আনিলেক পত্ৰ ঘোৰাৰ কপালৰ কাঢ়ি ॥ ১২ ॥
ৰাজাৰ বচনে পত্ৰ ধৰি তেতিক্ষণ।
কহিলন্ত যেন তান পত্ৰৰ লক্ষণ ॥
যুধিষ্ঠিৰ নামে ৰাজা পাণ্ডুৰ তনয়।
জ্ঞাতিবৰ্গ মাৰি অধৰ্ম্মত ভৈলা ভয় ॥ ১৩ ॥
অশ্বমেধ যজ্ঞ হেতু মেলিলন্ত হয়।
ঘোৰা মেলি বক্ষা দিলা কৃষ্ণ ধনঞ্জয় ॥
যাহাৰ শক্তি আছে ঘোৰাক ধৰোক।
নুহি সমৰাজে আসি যজ্ঞক বৰোক ॥ ১৪ ॥
পত্ৰ শুনি কপিলন্ত ময়ূৰ্ধ্বজ স্মৃত।
শুনি আছো ধনঞ্জয় স্নেহ অদভুত ॥
অৰ্জ্জুনৰ বচনে অনেক ৰাজাগণ।
তেহে সমে সাজি-পাৰি সবে দিয়া বণ ॥ ১৫ ॥
সুৰাসুৰ নৰে সৰ্ববক্ষণে পূজে যাক।
তেহো পাণ্ডৱৰ লগে আইলা যুধিবাক ॥
হংসধ্বজ আইলা অৰ্জ্জুনৰ সখা হুই।
নীলকেতু অনুশাল্য আসিলন্ত দুই ॥ ১৬ ॥
কৰ্ণৰ তনয় আসিলন্ত বৃহকেতু।
তেহেন্তো আসিলা সমৰক মন হেতু ॥
বক্ৰবাহা নামে যিটো মণিপুৰেশ্বৰ।
তেহো সখা হুয়া আসিলন্ত পাণ্ডৱৰ ॥ ১৭ ॥
আনো অসংখ্যাত বীৰ আসিলন্ত সাজি।
তথাপিতো ঘোৰা ধৰো ভয় এৰি আজি ॥
হেন কথা কহিলন্ত মন্ত্ৰীত বুঝাই।
দুনাই মাতিলা ৰাজা সকলক চাই ॥ ১৮ ॥

দেখিয়োক কটক বাপৰ কেন ভাগ।
 এক ঘোৰা বাখন্তে আউৰ ঘোৰা পালো লাগ ॥
 পিতৃ হয় মেলি আছে সপ্ত যজ্ঞহেতু।
 এহি ঘোৰা ধৰিলে হুইবেক অষ্ট ক্রতু ॥ ১৯ ॥
 যত যত যজ্ঞ কৰি আছয় প্রথমত।
 হাতে হাতে বাপে দণ্ড কৃষ্ণক দিবন্ত ॥
 ইবেলিসে যজ্ঞৰ সকলে হুইবে সিদ্ধি।
 যেন পানী খোজন্তে দধিক দিলা বিধি ॥ ২০ ॥
 তুমি সবে হেলা নকৰিয়োক বীৰগণ।
 কত কত জনায়োক পাইলে ঘোৰা বণ ॥
 যেনমতে বাপুক জিনিবে বলে ছলে।
 তেহু কৰ্ম্ম কৰি আজি থাক সমদলে ॥ ২১ ॥
 অগ্নি ক্ষেত্ৰি নোহে জানো যুদ্ধত বিশেষ।
 যথা ধনঞ্জয় বিপুকেতু ঋষীকেশ ॥
 বংশধ্বজ মন্ত্ৰী বোলে শুনা নৰেশ্বৰ।
 আমাৰ বিস্তৰ সেনা অগ্নি পাণ্ডৱৰ ॥ ২২ ॥
 একক শতেক ধৰি আৰ্তিবাক পাৰো।
 তুমি মহা ভয় কৰা আতেসে মঞি মৰো ॥
 যি বুলিলা বক্রবাহা নৃপতি ডাঙৰ।
 সিও খাটনিয়া ৰাজা তোমাৰ বাপৰ ॥ ২৩ ॥
 আন যত ধন দেই লেখা কোনে কৰে।
 মুক্তাময় কৰিলেক তোমাৰ নগৰে ॥
 মঞি হেন যাওঁ প্রভু তোমাৰ লগত।
 যত ৰাজা আসি আছে সৰে তৃণৱত ॥ ২৪ ॥
 অপ্রয়াসে জানিবা খানিকো নাই শঙ্কা।
 হস্তীৰ আগত যেন কদলীৰ পথা ॥

তাম্রধ্বজ নৃপতি মন্ত্ৰীত অনন্তৰে ।
 আনো সব বীৰক যে কোনে লেখা কৰে ॥ ২৫ ॥
 স্বৰূপে কহিলো মই হৃদয়ৰ বাণী ।
 নাৰদৰ মুখে যেন কথা আছে শুনি ॥
 মোৰ পিতৃ-আগত নাৰদ দেৱ ঋষি ।
 সমাজত যেন কথা কহিলা হৰিষি ॥ ২৬ ॥
 নৰ নাৰায়ণ নামে ত্ৰৈলোক্যে প্ৰখ্যাত ।
 কৃষ্ণ ধনঞ্জয় ৰূপে দুয়ো ভৈলা জাত ॥
 বৰুৱাহা বৃষকেতু ৰাজা দুৰ্য্যোধন ।
 কাম অনিৰুদ্ধ পাছে হুইবেক সমান ॥ ২৭ ॥
 সি কাৰণে যুদ্ধ বৰ হুইবেক ডাঙৰ ।
 অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ বেহুখান পাতা কটকৰ ॥
 পাঞ্চজন্ত শঙ্খগোট বজান্ত মাধৱে ।
 দেৱদত্ত নামে শঙ্খ বজান্ত পাণ্ডৱে ॥ ২৮ ॥
 আনো অসংখ্যাত বাঢ় বজাইলা অনেক ।
 তাসম্বাৰ নাম মণ্ডি কহিবো কতেক ॥
 অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ বেহুক পাতিলা বীৰগণ ।
 সকল সেনাৰ মাজে মাধৱ প্ৰধান ॥ ২৯ ॥
 হেন দেখি নাৰায়ণে অৰ্জুনক চাই ।
 পূৰ্বাপৰ চাই প্ৰভু বুলিলা বুজাই ॥
 সেহিবেলা তাম্রধ্বজে হৰিষ বদনে ।
 মাধৱক মাতিলন্ত মধুৰ বচনে ॥ ৩০ ॥
 পাণ্ডৱৰ ঘোৰা ধৰি আছেহো সম্প্ৰতি ।
 মেলায়োক তাক যদি আছয় শক্তি ॥
 মই ঘোৰা মেলিয়াছো যজ্ঞৰ নিদানে ।
 সম্প্ৰতি আছয় ঘোৰা ত্যু সন্নিধানে ॥ ৩১ ॥

যুদ্ধৰ আয়োজন

তাম্রধ্বজ আৰু
পাণ্ডৱী সেনাৰ
মাজত যুদ্ধাৰম্ভ

যেবে পুনঃ লুয়াছে ঘোৰা ধৰিবাক ।
পাছে কেনে কৰ্ম কৰো তাক দেখিয়োক ॥
আন বীৰ সহিতে যুঁজিলে নাই বস ।
জিনিলেও যশ নাই হাবিলে কুযশ ॥ ৩২ ॥
তুমি আমি যুদ্ধ কৰো কোতুহল মনে ।
উদাসীনৰূপে চাহি থাকে সৰ্ববজনে ॥
সাৰঙ্গ ধৰিয়া নোহে যুজ্জ চক্ৰ ধৰি ।
নুহি আনমতে যুঝা গদা আদি কৰি ॥ ৩৩ ॥
তথাপি তোমাক লাগি নাহি কিছু ভয় ।
তুমি নুহি যুজা যুজন্তোক ধনঞ্জয় ॥
এহি বুলি তাম্রধ্বজে পাণ্ডৱী সেনাক ।
মাৰিলন্ত শৰ অৰ্দ্ধচন্দ্র ঝাকে ঝাক ॥ ৩৪ ॥
আনো অসংখ্যাত শৰ মাৰিলা বিস্তৰ ।
মহামৰ্ম্ম লাগি গৈলা সকলে কটকৰ ॥
তাত পাছে তাম্রধ্বজে ধনুখান টানি ।
ভেদিলন্ত অৰ্জুনক সাত শৰ হানি ॥ ৩৫ ॥
কৃষ্ণৰ হৃদয় ভেদিলেক কুৰি শৰে ।
কোতুহলে শঙ্খনাদ কৰিলা বিস্তৰে ॥
দাৰুকক থাসিলা প্রচণ্ড চাৰি শৰে ।
চাৰি ঘোৰা ভেদিলন্ত তাত অনন্তৰে ॥ ৩৬ ॥
নৱ শৰে সাত্যকিক বিক্ষিলন্ত টানে ।
কৃতবৰ্ম্মা বীৰকো বিক্ষিলা তীক্ষ্ণ বাণে ॥
কামকো মাৰিলা কোপে শৰ সহস্ৰেক ।
অনিৰুদ্ধ বীৰকো মাৰিলা অযুতেক ॥ ৩৭ ॥
আন সৰ বীৰগণ আছিল যতেক ।
কতো শৰে ফুটিলেক কতো মৰিলেক ॥

আগ বাঢ়ি অনিৰুদ্ধে বুলিলা বচন ।
 নোবোলাই শৰ মাৰা বৰ বৰ জন ॥ ৩৮ ॥
 থাক তাম্ৰধ্বজ আজি দেখ পৰাক্ৰম ।
 হেন জানি তোক লাগি বাঢ়ি আছে যম ॥
 স্বৰূপত তই যদি নেবস ঘোটক ।
 কোনে এৰিবেক আজি খুজিএৰো তোক ॥ ৩৯ ॥
 হেন জানি তোৰ থান ভৈলা যমপুৰী ।
 কোনে তোক বাখিবেক নপাওঁ খুজি লুড়ি ॥
 তাম্ৰধ্বজে বোলে অনিৰুদ্ধ অগিয়ান ।
 সম্মুখ সমৰে নিন্দা কৰা এতমান ॥ ৪০ ॥
 শূনি আছে মদনৰ পাঞ্চ পুষ্পবাণ ।
 ফল বন পত্ৰত শৰত কিবা টান ॥
 তিৰীচোৰ পাপিষ্ঠ অধম অনিৰুদ্ধ ।
 খেদি পাই বাণ ৰাজা কৰিলেক যুদ্ধ ॥ ৪১ ॥
 বাণে মাৰিলে হন্তে কৰিলি হন্তে কি ।
 প্ৰাণ নামাৰিলেক বিধৱা হৰে জী ॥
 বাণ শশুৰৰ হানে নৰাখিবো তোক ।
 সমৰত মাৰিবো দেখোক সৰ্বলোক ॥ ৪২ ॥
 কৃষ্ণৰ আগত যমপুৰে দিবো ঠাই ।
 মঞি বুজো তই কতমান ধনুৰাই ॥
 ক্ৰোধে অনিৰুদ্ধে মাৰিলন্ত পাঞ্চশৰ ।
 প্ৰলয় কালৰ বহিকুণ্ড সমসৰ ॥ ৪৩ ॥
 তাম্ৰধ্বজে দেখে খেদি আহে পাঞ্চ বাণ ।
 শৰ হানি বাটতে কৰিলা খান খান ॥
 শূনা নৰলোক এৰিয়োক আন কাম ।
 জন্মৰ সাফল কৰি বোলা ৰাম ৰাম ॥ ৪৪ ॥

তাম্ৰধ্বজ আৰু
 অনিৰুদ্ধৰ যুদ্ধ

সেহিবেলা তাম্রধ্বজে ধনুখান ধৰি ।
 নৰগোটী শৰ প্ৰহাৰিলা দৃঢ় কৰি ॥
 অনিৰুদ্ধে দেখে শৰ আনে আকাশত ।
 পাঞ্চ পাঞ্চ খান কৰি কাটিলা পথত ॥ ৪৫ ॥
 দুনাই অনিৰুদ্ধে শৰ কৰিলা প্ৰহাৰ ।
 চাৰি শৰে চাৰি ঘোৰা মাৰিলা যাহাৰ ॥

... ..

সাৰথিৰ শিৰ ছেদিলন্ত আউৰ শৰে ॥ ৪৬ ॥
 অনিৰুদ্ধ শৰে খেদি কাটে নানাভাৱে ।
 হস্তী ঘোৰা পদাতিক যাকে যৈত পাৰে ॥
 কাহাৰো কাটিলা কেশ কাৰো ললাটত ।
 কাৰো নাক ছেদি ভৈলা কাহাৰো মুণ্ডত ॥ ৪৭ ॥
 কতো কতো বীৰৰয়ে কাটিলেক গল ।
 কাৰো বাহু ছেদ ভৈলা কাৰো বক্ষস্থল ॥
 কাহাৰো কাটিলা গল কাহাৰো আঙ্গুলি ।
 কতো কান্ধ-ভাগে কাটিলেক মহাবলী ॥ ৪৮ ॥
 প্ৰমত্ত দন্তাল হস্তী বিস্তৰ মৰিল ।
 যেন মহাবীৰগণে শিলা বৰষিল ॥
 মহাভয় হুয়া ৰাজা পাছত লৰৰে ।
 দিবিধ বানৰ যেন পৰ্বত উপৰে ॥ ৪৯ ॥
 সিবেলাত কামদেৱ-সূত অনিৰুদ্ধে ।
 তিনি অক্ষৌহিণী সেনা মাৰিলন্ত যুদ্ধে ॥
 আনোসব সেনাগণ মাৰিল বিস্তৰ ।
 উচ্ছিত বহিত যেন জাস পতঙ্গৰ ॥ ৫০ ॥
 তৃণসম কৰি ৰথ কাটিল বিস্তৰ ।
 ভয় হন্তে হস্তী ঘোৰা এৰিলা বিস্তৰ ॥

ৰাহতে মাহতে সমন্বিতে হস্তী হয় ।
 বিস্তৰ কাটিলা কামদেৱৰ তনয় ॥ ৫১ ॥
 হেন দেখি তাম্ৰধ্বজে মাৰিলন্ত বাণ ।
 অনিৰুদ্ধ বীৰৰ কাটিলা বথখান ॥
 শৰীৰত ভেদিলা নিঃশেষ শৰ ঘাৰে ।
 ধনু ধৰি যান্ত অনিৰুদ্ধে ভূমি-পাৰে ॥ ৫২ ॥
 কোপে অনিৰুদ্ধে মাৰিলন্ত বহু বাণ ।
 তাম্ৰধ্বজ ৰজাৰ কাটিলা বথখান ॥
 বথ এৰি দুয়ো বীৰ যাই ভূমি-পাৰে ।
 দুইহানো শৰীৰ খণ্ড ভৈলা শৰ ঘাৰে ॥ ৫৩ ॥
 অনিৰুদ্ধ বীৰ আগে আছন্ত ভাগৰি ।
 তাম্ৰধ্বজে শৰ মাৰিলন্ত দৃঢ় কৰি ॥
 মুৰ্ছা গৈলা অনিৰুদ্ধ ভৈলা অশকত ।
 ৰঙ্গমনে তাম্ৰধ্বজ উঠিলা ৰথত ॥ ৫৪ ॥
 শৰ ছোটে অনিৰুদ্ধ পৰিলন্ত ঢলি ।
 আউৰ শৰ মাৰিলন্ত তাম্ৰধ্বজ বলী ॥
 অনিৰুদ্ধ মুৰ্ছা গৈলা দেখি কাম বলী ।
 পুত্ৰৰ সন্তাপে সমৰক গৈলা চলি ॥ ৫৫ ॥
 পাঞ্চ শৰে বিমুখ কৰাইলা তাম্ৰকেতু ।
 তয়ু পুত্ৰ নাতিক জিনি ৰণ হেতু ॥
 তুমিও যুজিয়োক কেনে মোৰ বল ।
 মই শিখিবাৰ শৰ কৰিবো সাফল ॥ ৫৬ ॥
 হেন শুনি ৰহকেতু ধাইলা তেতিক্ষণ ।
 সেৱক আছন্তে কেনে যুঁজে নাৰায়ণ ॥
 মোক যুজিয়োক বুলি মাৰিলেক বাণ ।
 তাম্ৰধ্বজ ৰজাৰ কাটিলা বথখান ॥ ৫৭ ॥

অনিৰুদ্ধৰ পৰাজয়
 আৰু মুৰ্ছা

ৰহকেতুৰ যুদ্ধ
 আৰু পৰাজয়

আন বথখান যোগাইলা ৰাজাক ।
 ছনাই বৃহকেতু বীৰে কাটিলন্ত তাক ॥
 সিবেলাত যত মান যোগাইলন্ত বথ ।
 সবে বৃহকেতু বীৰে নিলা যম-পথ ॥ ৫৮ ॥
 তিনি শত বথ যোগাইলন্ত সিবেলাত ।
 সবে বৃহকেতু বীৰে কৰিলা নিপাত ॥
 বথ হত ভৈলা দেখি ৰাজা তাম্রধ্বজ ।
 ধনু-শৰ ধৰি যুজিবাক ভৈলা সাজ ॥ ৫৯ ॥
 আকৰ্ণ পূৰিয়া শৰ মাৰিলা নৃপতি ।
 হৃদয়ত পৰি বৃহকেতু ভৈলা অশকতি ॥
 ফুৰি ফুৰি বথত পৰিলা অচেতন ।
 দেখি অনুশাল্য গোট ভৈলা তেতিক্ষণ ॥ ৬০ ॥
 অন্তসৰ বীৰক মাৰিলা তিনি বাণ ।
 মূৰ্ছা গৈয়া পৰিলেক নগৈলা পৰাণ ॥
 হেন দেখি যুৱৰাজ শৰধনু ধৰি ।
 তাহাঙ্ক নৃপতি তাৰিলা দৃঢ় কৰি ॥ ৬১ ॥

সাত্যকিৰ পৰাজয় সাত্যকি দেখন্ত তাম্রধ্বজ ভৈলা ছাৰ ।
 সাত শৰে কাটি ঘোৰা পেলাইলা ৰাজাৰ ॥
 ঘোৰা কাটি শঙ্খনাদ কৰিল সাত্যকি ।
 আনবথে চৰি ধাইল খানিকো নাপৈক্ষি ॥ ৬২ ॥
 সাত্যকিক তিনি শৰে ভূমিত পেলাইলা ।
 দেখি কৃতবৰ্ম্মা তেতিক্ষণে ধাইলা ॥
 কৃতবৰ্ম্মা বীৰকো তাৰিলা সাত শৰ ।
 শৰে ফুটি কৃতবৰ্ম্মা চেতন নকৰ ॥ ৬৩ ॥

কৃতবৰ্ম্মাৰ পতন

তাম্রধ্বজ বীৰে ফুটিলেক যত বীৰ ।
 বথ এৰি পৃথিৱীত তেজিলা শৰীৰ ॥

বক্রবাহনৰ দুৰ্ঘোৰ
ৰণ আৰু বিষম
পৰাজয়

পুণ্যক্ষীণ প্ৰাণী যেন স্বৰ্গ পথ এৰি।
নিবাস্ৰয় ৰূপে ধৰণীত থাকে পৰি ॥ ৬৫ ॥
সেহিবেলা বক্রবাহা শৰ ধনু ধৰি।
যুদ্ধক প্ৰবন্ধে ধাইলা অতি শীঘ্ৰ কৰি ॥
দেখি তাম্ৰধ্বজে বোলে শুনা বক্রবাহ।
তোমাৰ দেখোহো যুদ্ধত বৰ উৎসাহ ॥ ৬৬ ॥
থাক বক্রবাহা আজি কি মিলে তোহোৰ।
গোট চাৰি পাঞ্চ শৰ সহিএৰ মোৰ ॥
নোহো তেবে মোক আগে প্ৰহাৰিয়ো শৰ।
মই বুজো তই কতমান ধনুৰ্কৰ ॥ ৬৭ ॥
হেন শুনি কোপে বক্রবাহা নৰেশ্বৰ।
শৰ হানি পথতে কৰিলা খান খান ॥
দুনাই তাম্ৰধ্বজে শৰ মাৰি বিপৰীত।
বক্রবাহাৰ ৰথক কৰিলা চূৰ্ণাকৃত ॥ ৬৮ ॥
নৃপতিক ভূমিত পেলাইলা সাত শৰে।
মৃতক-সঙ্গতি ভৈল চেতন নকৰে ॥
নৃপতিৰ গাৱৰ ভূষণ যত যত।
ছিণ্ডি ছিণ্ডি পৃথিৱীত পৰিলা সমস্ত ॥ ৬৯ ॥
যেন তাৰাগণ খসি পৰে পৃথিৱীত।
নৃপতিৰ অলঙ্কাৰ শোভে সেহিমত ॥
পাতালক জিনিলেক যিসৰ নৃপতি।
তাম্ৰধ্বজ-শৰে ভৈলা মৃতক-সঙ্গতি ॥ ৭০ ॥
তথাপি তো থাক বোলে তাম্ৰধ্বজ ৰাজা।
শুনি নিশবদ ভৈলা পাণ্ডৱৰ প্ৰজা ॥
তাম্ৰধ্বজ ৰাজাৰ প্ৰচণ্ড ভাব দেখি।
পৃথিৱীত মুণ্ড দিয়া পৰিলন্ত আখি ॥ ৭১ ॥

আছোক যুজিবে নাচাৰন্ত ডৰে ।
 কতো কতো পলাই গৈলা দ্বীপ-দ্বীপান্তৰে ॥
 ৰাহত মাহত পলাই হস্তী ঘোৰা এৰি ।
 ॥ ৭২ ॥

হংসধ্বজৰ পতনত হংসধ্বজ নৃপতিক পৰিবাৰ দেখি ।
 পাণ্ডৱী-সেনাৰ পলায় সেনাগণ সবে সমৰ উপেক্ষি ॥
 ছত্ৰভঙ্গ বিস্তৰে কাটিলা প্রজা খেদি গুৰি পাই ।
 প্রজাৰ শোণিতে নদী এক বহি যায় ॥ ৭৩ ॥
 কেহো কেহো পলাই যায় নদীত পৰন্ত ।
 কেহো কেহো তল যান্ত কেহো উপজন্ত ॥ ৭৪ ॥
 কোহো উটা বুৰা কৰি চাপয় কাখৰ ।
 হেনয় বিপত্তি ভৈলা পাণ্ডৱী সেনাৰ ॥
 কতো বিগ্ৰ পাবি বোলে ওবা ধনঞ্জয় ।
 ॥ ৭৫ ॥

সেনা লৰ দিলা পাছে টানি ।
 আলাগতে লুক্ষি ধৰিলন্ত চক্ৰপাণি ॥
 আলাগতে ধৰি নমাই থৈলন্ত ভূমিত ।
 ৰাজা বোলে ধনঞ্জয় ভৈল চূৰ্ণাকৃত ॥ ১০৪ ॥
 কি মতে আশ্ফালি পেলাইলেক নৰপতি ।
 অৰ্জুনৰ বিপত্তি পৰিলে জীৱাক আছে শক্তি ॥
 নাৰায়ণ দেৱৰ প্ৰসাদে ধনঞ্জয় ।
 ভাগ্যেসে নগৈলা মৰি যমৰ আলয় ॥ ১০৫ ॥
 হেন শুনি হাসি হাসি বোলে তাম্ৰকেতু ।
 তথাপি প্রশংসা যোগ্য আমাৰ বীৰত্ব ॥
 কৃষ্ণে য়েবে নাৰাখন্ত অৰ্জুন বীৰক ।
 অৱশ্যে দেখিল হন্তে যমৰ পুৰক ॥ ১০৬ ॥

তাম্রধ্বজৰ মূৰত
কৃষ্ণৰ গদাঘাত

হেন শুনি নাৰায়ণে গদাগোট ধৰি ।
নৃপতিৰ মুণ্ডত তাড়িলা দৃঢ় কৰি ॥
মুণ্ড কাতি কৰিলন্ত পড়িলা হিয়াত ।
বদ্রত পৰিলা যেন বজ্রৰ নিৰ্ঘাত ॥ ১০৭ ॥
তেতিক্ষণে বথত চড়িলা নৰেশ্বৰ ।

তাম্রধ্বজৰ লগত
কৃষ্ণার্জুনৰ যুদ্ধ

কৃষ্ণক সম্মুখে বণ কৰিলা বিস্তৰ ॥
সেহি সময়ত কৃপাময় চক্ৰপাণি ।
অৰ্জুনক সম্বোধি বুলিলা হেন বাণী ॥ ১০৮ ॥
অবা ধনঞ্জয় তুমি হেলা পৰিহৰা ।
তাম্রধ্বজ বজাক সম্মুখে বণ কৰা ॥
মঞি আজি সারথানে যুঝিবো আপুনি ।
বহিলা কটক অৰ্জুনৰ বাণী শুনি ॥ ১০৯ ॥
মহাসত্যবাদী যে নৃপতি প্ৰাণ সখি ।
জোনো শঙ্কা কৰাহা অন্ঠায় যুদ্ধ দেখি ॥
সবে মিলি হেনবা পাৰিবা জিনিবাক ।
দেখা কেনমতে মাৰে আমাৰ সেনাক ॥ ১১০ ॥
বক্রবাহা প্ৰমুখ্যে যতোক বীৰগণ ।
হেন ৰূপে সবাহাঙ্কে জিনিলেক বণ ॥
তাক লাগি নিয়ম যুদ্ধত কোন কাৰ্য্য ।
সবে মিলি যুজিয়োক হোৱা বাৰ ॥ ১১১ ॥
তুমিয়ো ধনঞ্জয় ।
সাবঙ্গ ধৰিয়া মঞি যুঝিবো নিশ্চয় ॥
এহি বুলি দুয়ো হান্ত ধৰিলন্ত ধনু ।
শৰে হৃদি ভেদিলন্ত নৃপতিৰ তনু ॥ ১১২ ॥
তথাপিতো ভয় ৰাজা নকৰিলা মনে ।
ধনু ধৰি যুজে ৰাজা সমৰে নিপুণ ॥

সাৰথি-কৃষ্ণই যুদ্ধ
কৰাত তাম্রধ্বজৰ
শ্লেষোক্তি

শৰহানি দুইহানো কাটিলা ধনুগুণ ।
গুণকাটি হাসি ৰাজা বুলিলা বচন ॥ ১১৩ ॥
অৰ্জুনক ৰাখিবে তোমাৰ ভৈল মন ।
সাৰথি স্বৰূপ এৰি যুঝা নাৰায়ণ ॥
অৰ্জুনৰ সাৰথি ভৈলা তেতিক্ষণ ।
জগতৰ গুৰু প্ৰভু দেৱ নাৰায়ণ ॥ ১১৪ ॥
কি ভিকনি শব্দ বথ ডাকিলন্ত হৰি ।
বায়ুবেগে চলে বথ কণজুন কৰি ॥
তাম্রধ্বজে দেখে ঘোৰা চলে অতিশয় ।
দশ শৰে মাধৱৰ ভেদিলা হৃদয় ॥ ১১৫ ॥
অৰ্জুনকো ষাঠি শৰে কৰিলা প্ৰহাৰ ।
তথাপিতো কোপ ক্ষমা নভৈল তাহাৰ ॥
অৰ্জুনৰো ছত্ৰকো কাটিলা অনন্তৰে ।
কৃষ্ণক ভেদিলা শগাইবাৰ সাত শৰে ॥ ১১৬ ॥
হেন দেখি অৰ্জুনৰ নসহে পৰাণ ।
শৰ হানি কাটিলা ৰাজাৰ ধনুখান ॥
নোম ছাঞ্চিবাক পাৰি হেন নাগ-শৰে ।
নৃপতিৰ শৰীৰ ভেদিলা অনন্তৰে ॥ ১১৭ ॥
অৰ্জুনৰ শৰে ভেদি নেই বিদূৰক ।
তেতিক্ষণে আনে ৰাজা অৰ্জুন পাশক ॥
হেন দেখি বথৰ নামিয়া জগন্নাথ ।
হেঁ বুলি লাখি দিলা ৰাজাৰ হিয়াত ॥
নাকে মুখে তেজ ধাৰা বহে বোম্বানলে ।
গোৰকটা গাছ যেন পৰিলা নিচালে ॥ ১১৮ ॥
মাধৱৰ চৰণ-প্ৰহাৰ পায় ছোট ।
তেতিক্ষণ মাহতে গোটাইলা হস্তীগোট ॥

তাম্রধ্বজৰ বুকুত
কৃষ্ণৰ পদাঘাত

মাধৱক খঞ্জে ৰাজা যুদ্ধক প্ৰবন্ধে ।
 ডেৰ দিয়া তেখনে চৰিলা হস্তী-স্কন্ধে ॥ ১২০ ॥
 হস্তী-স্কন্ধে ছড়ি ৰাজা মাৰিলন্ত শৰ ।
 শৰীৰত ফুটিল অৰ্জুন মাধৱৰ ॥
 মাৰিলন্ত ৰথকো প্ৰচণ্ড তিনি বাণ ।
 কুমাৰৰ চাক যেন ফুৰে ৰথখান ॥ ১২১ ॥
 বক্ৰবাহা প্ৰমুখ্যে যতোক বীৰমান ।
 মূৰ্ছা গৈয়া পৰি আছিলেক সেহি থান ॥
 সেই বেলা গাৱত চেতন সবে পাইল ।
 শৰ-ধনু ধৰি দুনাই যুঝিবাক আইল ॥ ১২২ ॥
 হেন দেখি তাম্ৰধ্বজে দুইগুণে কিটাইলা ।
 শৰ হানি সবাকো সমৰ পালটাইলা ॥
 মাধৱক লাগি ৰাজা ধাইলা আতিশয় ।
 দেখি মাধৱৰ কোপে নসহে হৃদয় ॥ ১২৩ ॥
 তেতিক্ষণে নাৰায়ণে চক্ৰপাত ধৰি ।
 নৃপতিক খেদি যান্ত থাক থাক কৰি ॥
 অদ্ভুত দেখিয়া শৰীৰ কম্পে ঘনে ।
 মহাভয় প্ৰৱেশিল নৃপতিৰ মনে ॥ ১২৪ ॥
 অনাবাৰে খলকিল সাগৰৰ জল ।
 মুহূৰ্ত্তে কম্পিলা গৈলা সূৰৰ মণ্ডল ॥
 দশোদিশে ফুৰে যেন সবাতো আকলি ।
 ভয়শান্ত সৰ্পগণ ভৈলেক মণ্ডলী ॥ ১২৫ ॥
 ভয় হুয়া সৰ্ববজনে কৰে গলাৰাৱ ।
 আতি বিপৰীত কৰ্ম্ম কৰন্ত মাধৱ ॥
 ৰথী হুয়া চক্ৰ ধৰি যুঝন্ত মুৰাৰি ।
 মহন্তে অকাৰ্য্য কৰে কি বুলিতে পাৰি ॥ ১২৬ ॥

নৃপতিৰ প্ৰতি

কৃষ্ণৰ চক্ৰ-নিষ্ক্ৰেপ

সেহিবেলা তাম্রধ্বজে গজ-কন্ধ এৰি।

কৃষ্ণক সন্মুখে থাকিলন্ত ধনু ধৰি ॥

নৃপতিক এৰি হৰি পশিলা সেনাত।

সহস্ৰ অযুত লক্ষ কৰিলা নিপাত ॥ ১২৭ ॥

অসংখ্যাত কটক মাৰিলা নাৰায়ণ।

হেন নাহি কেহোৱে সন্মুখ লুইবে বণ ॥

অসংখ্যাত সেনা হত দেখি নৰপতি।

মাধৱক চাহি হাসি মাতিলা বিগুতি ॥ ১২৮ ॥

তাম্রধ্বজৰ অনেক ওবা নাৰায়ণ বৰ বণত কুশল।

সেনাক্ষয় আৰু আবেসে জানিলো সবে তযু মায়া-বল ॥

কৃষ্ণক ককৰ্ণনা মোক লাগি চক্ৰ ধৰি আগে আইলা ধাই।

হস্তী এৰি মাখিত কিসৰ মুনিষাই ॥ ১২৯ ॥

সেনাসব মাৰিলা মোহোৰ বৰ ভাগ।

আবেসে তোমাক ঘনে ঘনে পাওঁ লাগ ॥

বথ নিবে নোৱাৰোহো প্ৰজাৰ গিৰত।

আৰো কৃষ্ণ কৈক যাইবা মোহোৰ হাতত ॥ ১৩০ ॥

আজি মঞি তোমাক চিনিবো ভালমতে।

সুদৰ্শন চক্ৰপাত ধৰিয়া হাততে ॥

বাম হাতে ধৰিছা সাবঙ্গ ধনুখান।

ভয়ঙ্কৰ গদাগোট দেখি বিচ্ৰমান ॥ ১৩১ ॥

মোহোৰ বাপৰ খ্যাতি সকলে লোকত।

মোক বাপে এৰি দিলা ঘোৰাৰ আগত ॥

আবে যদি ঘোৰা এৰি মঞি যাওঁ ঘৰ।

আউৰ কোন লাজে মুখ চাহিবো বাপৰ ॥ ১৩২ ॥

আৰু এক কথা শুনি আছোহো তোমাৰ।

যৈসানি সমৰ ভৈলা সুধন্বা অৰ্জুনৰ ॥

অৰ্জুনৰ জয়হেতু তুৰিলাহা ধন্য ।
 আজি শৰীৰক লাগি নকৰিলা মন্য ॥ ১৩৩ ॥
 চক্ৰ সমন্বিতে যিটো তোমাক ধৰিবো ।
 বাপৰ যজ্ঞত নিয়া ভেঙে কৰাই দিবো ॥
 অশ্বমেধ যজ্ঞ বাপে কৰিলা বহুত ।
 আজি যজ্ঞ কৰিবন্তু প্ৰত্যেক যুগৰ ॥ ১৩৪ ॥
 এহি বুলি পাইলা যাই ভৰি পাঞ্চ-সাত ।
 দুই হাতে চপায়া ধৰিলা এক হাত ॥
 বাম হাতে কৃষ্ণৰ চৰণ লাগ পাইল ।
 নিমিষেকো নলাগিল তুলিয়া লগাইল ॥ ১৩৫ ॥
 যুগ্মৰ উপৰে মাধৱক আনি ধৰি ।
 অৰ্জুনক খেদি গৈলা থাক থাক কৰি ॥
 মাধৱক আশ্ফালিবো তোমাৰ শৰীৰে ।
 দুই বীৰ মৰি গৈল যমৰ নগৰে ॥ ১৩৬ ॥
 অৰ্জুনে দেখন্তু মাধৱক আনে ধৰি ।
 গুণত জুৰিলা শৰ অতি শীঘ্ৰ কৰি ॥
 মাধৱে বোলন্তু শৰ সত্বেৰে মাৰা সখি ।
 মাৰিলা অৰ্জুনে শৰ খণেকো নাপেখি ॥ ১৩৭ ॥
 অৰ্জুনৰ শৰক সহিলা হিয়া পাতি ।
 অৰ্জুনকো নৃপতি মাৰিলা এক লাখি ॥
 কৃষ্ণ অৰ্জুনক দুইকো ধৰিলা চপাই ।
 এক পিণ্ড ভৈল যেন চিনন নযাই ॥ ১৩৮ ॥
 মাধৱে বোলন্তু বৰ অকাৰ্য্য মিলিলা ।
 গাৱে বল আছে মানে আন্দোলক দিল ॥
 আন্দোলক পায় বীৰে বিমূৰ্চ্ছিত ভৈল ।
 পৃথিৱীত পৰি পাছে চেতন লভিল ॥ ১৩৯ ॥

তাম্ৰধ্বজৰ হাতত

কৃষ্ণার্জুন বন্দী

তাম্রধ্বজৰ আশ্ৰা- হাতৰ আছাৰ পাই কৃষ্ণ ধনঞ্জয় ।
 লনত কৃষ্ণার্জুনৰ বিমোহিত হুয়া আতি কম্পায় হৃদয় ॥
 মুৰ্ছা আৰু যজ্ঞ সুস্থ হুয়া নৃপতি চাহন্ত তেতিক্ষণ ।
 ঘোৰা ধৃত দেখি কৃষ্ণ অৰ্জুন মোহিত ভৈল মন ॥ ১৪০ ॥

.....বীৰে চকু মেলি চাই ।

যজ্ঞৰ ঘোৰাক মেলি নগৰক যাই ॥
 বৰ বৰ সেনা য়েবে পৰাজিত ভৈলা ।
 তেবেসে নৃপতি নগৰক লাগি গৈলা ॥ ১৪১ ॥
 শুনা সভাসদ পদ ভাৰতৰ কথা ।
 মনুষ্য জন্মক আবে নকৰিয়ো বৃথা ॥
 মৰণ-সময়ে লৰা মাধৱৰ নাম ।
 কায় বাক্য মনে ভজি বোলা বাম বাম ॥ ১৪২ ॥

দিনা কতিপয়ে পাছে পাইলন্ত নগৰ ।
 দুৰাৰত বহি থাকিলন্ত নৃপবৰ ॥
 দুৰবীয়ো তেতিক্ষণে ৰাজাত জনাইলা ।
 ঘোৰা সমন্বিতে ৰাজা পুত্ৰক নিয়াইলা ॥ ১৪৩ ॥
 হাসি ময়ূৰ্ধ্বজ ৰাজা বুলিলা বচন ।
 বৰিষেক নতু হন্তে কিয় আগমন ॥
 আউৰ ঘোৰাগোট দেখো কোনোবা ৰাজাৰ ।
 শুনি তাম্রধ্বজে কৰিলন্ত নমস্কাৰ ॥ ১৪৪ ॥

তাম্রধ্বজে বোলে শুনা ৰাজা তত্ত্ব-বাণী ।
 যুধিষ্ঠিৰ নৃপতিক জানি বা নজানি ॥

ময়ূৰধ্বজৰ আগত তেহেন্তেসে যজ্ঞ কৰি মেলিলন্ত হয় ।
 তাম্রধ্বজৰ দ্বাৰা ঘোৰা মেলি বক্ষা দিলা কৃষ্ণ ধনঞ্জয় ॥ ১৪৫ ॥
 পাণ্ডৱী ঘোৰা আউৰ অসংখ্যাত বীৰ ফুৰন্ত লগত ।
 উপস্থাপন তাসম্বাৰ নাম মঞি কহিবো কতেক ॥

বংশধ্বজৰ দ্বাৰা
ঘোঁৰা ধৰাৰ
বৃত্তান্ত কথন

ঘোঁৰাক ধৰিলো তাসম্বাক যুদ্ধ দিলো।
সন্মুখ সমৰে জিনি ঘোঁৰাক আনিলো ॥ ১৪৬ ॥
তোমাৰ যে মন্ত্ৰী বংশধ্বজ নাম।
তেহেতে সমৰ মোৰ জানন্ত সংগ্রাম ॥
ইহান্তে পুছিয়ো যত কথা যেন ভৈল।
ৰাজাক প্ৰণামি মন্ত্ৰী কহিবাক লৈল ॥ ১৪৭ ॥
বংশধ্বজ মন্ত্ৰী বোলে শুনা নৰেশ্বৰ।
স্বৰূপ কহিবো কথা তোমাৰ চৰণ ॥
ঘোঁৰা বাখিবাক গৈলো তোমাৰ কাৰণে।
দশোদিশে ফুৰি ঘোঁৰা পশিলেক বনে ॥ ১৪৮ ॥
পাণ্ডৱৰ ঘোঁৰাও পশিলা সেহি বন।
আমাৰ ঘোঁৰাক গৈয়া পাইলা দৰিশন ॥
দুয়ো ঘোঁৰা যুঝিলেক চৰণ-প্ৰহাৰে।
পাছে মোক আদেশিলা তোমাৰ কুমাৰে ॥ ১৪৯ ॥
দুয়ো ঘোঁৰাগোট ধৰ নকৰিবা ডৰ।
অষ্টগোট যজ্ঞ আবে সিজিবে বাপৰ ॥
হেন শুনি ঘোঁৰা মঞি ধৰিলোহো বঙ্গে।
পাণ্ডৱৰ সেনাগণে যুদ্ধ দিলা খঙ্গে ॥ ১৫০ ॥
কামদেৱ প্ৰমুখ্যে যতোক বীৰগণ।
তোমাৰ পুত্ৰত সবে হাৰিলেক ৰণ ॥
পাছে কৃষ্ণ ধনঞ্জয় সংগ্রাম কৰিল।
তাম্ৰধ্বজে বাহুবলে দুইহাকো ধৰিল ॥ ১৫১ ॥
পৃথিৱীত পাছে আশ্ফালিলা দৃঢ় কৰি।
দুয়ো বীৰ মূৰ্ছা যাই থাকিলন্ত পৰি ॥
সেহিবেলা আসি আমি পশিলো নগৰ।
নজানোহো পাছে কি কৰিলা দামোদৰ ॥ ১৫২ ॥

কৃষ্ণার্জুনক এৰি
ঘোৰা অনাৰ
কাৰণে তাম্রধ্বজৰ
প্ৰতি ময়ূৰধ্বজৰ
কটু বাক্য বৰ্ষণ

আমি সবে কল্যাণে আসিলো তয়ু সঙ্গে ।
পাণ্ডৱৰ ঘোৰাগোট যোগাবা কমনে ॥
শুনি ময়ূৰধ্বজ বাজা চপৰাইল মাথ ।
সৰল বৃক্ষত যেন পৰিলা নিৰ্ঘাত ॥ ১৫৩ ॥
কতোবেলি সহি পাছে মাতিলন্ত বাজা ।
পাপিষ্ঠ কুপুত্ৰ তই কৰিলি অকাৰ্য্য ॥
ঘোৰাক আনিলি তই মাধৱক এৰি ।
হা বিধি কি কৰি বঞ্চিলা দেৱ হৰি ॥ ১৫৪ ॥
মাধৱত পৰে কোন আছে সংসাৰত ।
মনুষ্যৰ চেষ্ঠা হেন দেখায়া লোকত ॥
ঘোৰা আনি কোন কৰ্ম্ম কৰিলি পাপিষ্ঠ ।
মাধৱক এৰি মোৰ চিন্তিলি অনিষ্ট ॥ ১৫৫ ॥
সুহৃদ নভৈল পুত্ৰ শত্ৰু ভৈলি তই ।
কৃষ্ণ ব্যতিবেকে ঘোৰা কি কৰিবো মই ॥
সকলে জগতে তৰে যাৰ নাম স্মৰি ।
চক্ষু দেখি তাকো এৰিলা কেন কৰি ॥ ১৫৬ ॥
{যেহেন দুৰ্ভগা নাৰী পাইলে স্বামী সঙ্গ ।
আজি কৰ্ম্ম সিন্ধে বুলি কৰে মহাৰঙ্গ ॥
দুইহানো নিদ্ৰাত সকলে নিশা গৈলা ।
কুলাঙ্গাৰ পুত্ৰ তোৰ সেহি নয় ভৈলা ॥ ১৫৭ ॥
দূৰ হোৱা পাপিষ্ঠ মোহোৰ সমাজৰ ।
কুলাঙ্গাৰ পুত্ৰ ভৈলি মোহোৰ বংশৰ ॥
আপোনাৰ চক্ষু হেন দেখিয়ো নুবুঝে ।
তুলসীক এৰি কোনে চোৰাতক পূজে ॥ ১৫৮ ॥
যেন বিমোহিত হুয়া কোনো বসেক ।
বিমল কমল মালা পাৰে পিন্ধিলেক ॥

বন্দুলিৰ মালা আৰি মাথাত পিন্ধয় ।
 হৰি এৰি ঘোৰা মেলি তোৰ সেহি নয় ॥ ১৫৯ ॥
 ৰাজ্য-ভাৰ স্তম্ভভোগ্য সবে পৰিহৰি ।
 কৃষ্ণ অৰ্জুনক গৈয়া থাকো সেৱা কৰি ॥
 কি কৰিলি পুত্ৰ তই মনত অস্তম্ভ ।
 ইহেন কালত নেদেখিলো কৃষ্ণমুখ ॥ ১৬০ ॥
 { লাভক চাহন্তে মোৰ মূলৰ ভৈলা হানি ।
 { সোণা এৰি দিলি তই সনিয়াত গান্ধি ॥
 তোক মোৰ নিন্দা বুলিবাক কোন কাৰ্য্য ।
 স্বৰূপক চাহন্তে মোহোৰ লাগে লাজ ॥ ১৬১ ॥
 তই অবিকলে মাধৱক পাইলি লাগ ।
 মই নেদেখিলো হৰি ইটো সে অভাগ্য ॥
 হেন আলোচন কৰিয়া নৃপবৰ ।
 মাধৱক চিন্তি থাকিলন্ত নিজ ঘৰ ॥ ১৬২ ॥
 অনেক প্ৰকাৰে নিন্দা কৰিলা পুত্ৰক ।
 হাতে পাই এৰি দিলি দেৱ গোৱিন্দক ॥
 জয়মুনি বদতি জন্মিজয় নৃপবৰ ।
 আনো অসন্তোষ ৰাজা কৰিলা বিস্তৰ ॥ ১৬৩ ॥
 নৃপতিৰ অসন্তোষ এহিমাৰ্ণে থওঁ ।
 কৃষ্ণে কি কৰিলা পাচে তাৰ কথা কওঁ ॥
 সেহিবেলা নাৰায়ণে লভিলা চেতন ।
 অৰ্জুনেও চেতন লভিলা তেতিক্ষণ ॥ ১৬৪ ॥
 আনো সব বীৰগণ কৰিল মূৰ্চ্ছিত ।
 চেতন লভিয়া উঠি বসিলা মাটিত ॥
 চেতন লভিয়া উঠি ধনঞ্জয় বীৰ ।
 দশন অধৰ চোৰায় কাম্পায় শৰীৰ ॥ ১৬৫ ॥

কৃষ্ণার্জুন আদিৰ
 চেতনলাভ আৰু
 ঘোৰা নেদেখি
 পুনৰ যুদ্ধোত্ত

থাক তাম্রধ্বজ আজি দেখ পৰাক্ৰম ।
 হেন জান তোক লাগি বাঢ়ি আইল যম ॥
 এহি বুলি ধনঞ্জয়ে দশোদিশে চাইল ।
 সমৰ ভূমিত খুজি বাজাক নপাইল ॥ ১৬৬ ॥
 যজ্ঞৰ ঘোটক দুই তথাত নেদেখি ।
 অৰ্জুনে বোলন্ত হেৰা শুনা প্ৰাণসখি ॥
 আমাসাক পীড়িলে মাৰিল বহু প্ৰজা ।
 প্ৰাণসখি পলাই গৈলা তাম্রধ্বজ বাজা ॥ ১৬৭ ॥
 তাক লাগি বাহিয়োক সকলে মোৰ বথ ।
 নৃপতিক মাৰি আজি পেশো যম-পথ ॥
 তাক নামাৰিলে ঘোৰা পাইবে কোন হেতু ।
 ঘোৰাক নাপাইলে নোহে অশ্বমেধ ক্ৰতু ॥ ১৬৮ ॥
 হেন জানি যেন যুৰাই কৰিয়ো মাধৱ ।
 তোমাৰ পালনীয়া যতেক পাণ্ডৱ ॥
 মাধৱে বোলন্ত শুনিয়োক প্ৰাণসখি ।
 যি কৰিবে পাৰো তাক দেখি বা নেদেখি ॥ ১৬৯ ॥
 তুমি আমি সহিতে যুঝিলে সমদলে ।
 সবাহান্ধে ধনঞ্জয়ে জীৱ যে.....

* * *

.....নে পুত্ৰ জীয়াইবো তোমাৰ ॥ ২৭৮ ॥
 আমি বলি ভৈলোহো তোমাৰ কিবা নাঠি ।
 দোলাত যিজন যায় উজনি কি ভাটী ॥
 বালি যেবে নিশেষে তোমাৰ কাৰ্য্য ।
 যেনে তেনে তুষ্ট মাত্ৰ হোক সিংহৰাজ ॥ ২৭৯ ॥
 যিমতে তোমাৰ পুত্ৰ হৈবেক মেলন ।
 তাহাক চিন্তিয়ো যেবে পৰম কল্যাণ ॥

ব্ৰাহ্মণৰ আগত
তাম্ৰধ্বজৰ প্ৰাণ
দানৰ ইচ্ছা

একে অঙ্গৈ পুৰুষৰ ভাৰ্য্যাৰ গৰ্ভে জাত ।
মোক লাগি নিষাসত ভাৰ্য্যাত প্ৰখ্যাত ॥ ২৮০ ॥
পিতৃৰ কল্যাণ পুত্ৰে কৰে সঙ্কটত ।
সিকাৰণে পুত্ৰ নাম প্ৰসিদ্ধ লোকত ॥
মোক বলি নিয়া কৰি সকলে শৰীৰে ।
দেখিলে পৰম তুষ্ট হুইবে সিটো সিংহে ॥ ২৮১ ॥
নানাবিধ ভোগ্য হৃষ্টপুষ্ট কলৈবৰ ।
বয়সত অল্প আৰু বাজাৰ কুমাৰ ॥
ৰামদেৱ পালিলন্ত পিতৃৰ বচন ।
ৰাজ্য এৰি ভাৰ্য্যাএৰে গৈলা তপোবন ॥ ২৮২ ॥
পিতৃবাক্য পালন্ত সকলে ভৈলা সিদ্ধি ।
অত্ৰাপিও সৰ্ববক্ষণে যশস্তা প্ৰসিদ্ধি ॥
ভীষ্ম বীৰ আছিলন্ত পিতৃত বৎসল ।
পিতৃত ভকতি য়েবে কৰন্ত সকল ॥ ২৮৩ ॥
পিতৃ তুষ্ট ভৈলে তুষ্ট তিনিয়ো জগত ।
সাম্প্ৰতিক গুৰু তুমি দিয়োক সম্মত ॥
যাহাৰ কি ধেনু নোহে দুগ্ধ পাইলে ভাল ।
মৎস্ত মাত্ৰ পাওক ফটা কি নোহে জাল ॥ ২৮৪ ॥
সত্য অঙ্গীকাৰ মোৰ পিতৃ সোণাধন ।
নকৰিবা ক্ৰোধ গুৰু যাৰে জীও মান ॥
তাসম্বাৰ যশৰাশি তুমি নিবন্তৰ ।
মই বলি ভৈলো আজি পিতৃৰ অন্তৰ ॥ ২৮৫ ॥
ধান মাত্ৰ পাউক নুহি কঠীয়া মিসিল ।
পুত্ৰ মাত্ৰ জীয়োক যেহি কি নোহে বলি ॥
দায়ায়ে লোকত এহি সংসাৰ গোচৰ ।
কোনবা অধিক আছে পুত্ৰ ভাৰ্যা পৰ ॥ ২৮৬ ॥

পিতৃ-মাতৃ জীয়েক দিয়োক আপোনাক ।
 এৰিয়ো জঞ্জাল প্ৰভু নিয়োক আমাক ॥
 হেন শুনি মনে গুণি মাতন্তু মাধৱ ।
 তিনিও প্ৰাণী আমাৰ পৰম বান্ধৱ ॥ ২৮৭ ॥
 ইবেলাত যেহি বোলো সেহি কাৰ্য্য পাওঁ ।
 তথাপিতো কিয় আৰ জিজ্ঞাসিয়া চাওঁ ॥
 ব্ৰাহ্মণে বোলন্তু ধন্য ধন্য তাম্রধ্বজ ।
 পিতৃৰ অন্তৰে মৰিবাক ভৈলা সাজ ॥ ২৮৮ ॥
 ধন্য ধন্য ৰাজপুত্ৰ পিতৃত ভকত ।
 প্ৰাণহেন দান দিতে কম্বু নাহি চিত ॥
 যি কথা কহিলা স্বৰূপত এহি হয় ।
 কিন্তু যুগৰাজে কহিলন্তু এহি নয় ॥ ২৮৯ ॥
 যেন কথা কহি সিংহে পঠাইলেক মোক ।
 সেহি কথা কহো বাপে পোৱে শুনিয়েক ॥
 সিংহে বোলে ব্ৰাহ্মণ এৰিয়ো অপমান ।
 শীঘ্ৰে চলিয়েক ময়ূৰধ্বজৰ আথান ॥ ২৯০ ॥
 তানে অৰ্দ্ধ শৰীৰক মাগি দিয়ো আনি ।
 তেবেসে তোমাৰ পুত্ৰ দিবোহো মেলানি ॥
 শুনিয়েক শৰীৰ আনিবা যেনমতে ।
 পুত্ৰ ভাৰ্য্যা দুয়ো ধৰি ফাৰিবে কৰতে ॥ ২৯১ ॥
 বাম অঙ্গ এৰি দক্ষিণ অঙ্গ আনা ।
 তেবেসে পুত্ৰক পাইবা নিষ্ঠ কৰি জানা ॥
 যেন কথা কহি সিংহে পঠাইলেক দূত ।
 সেহি কথা কহিবাক আমাৰ যুগুত ॥ ২৯২ ॥
 এক পুত্ৰ মৰন্তে যদি শত পুত্ৰ যায় ।
 কিন্তু ইটো কিছু আৰ জিজ্ঞাসিয়া চায় ॥

ব্ৰাহ্মণৰ দ্বাৰা
 ময়ূৰধ্বজৰ অৰ্দ্ধ
 শৰীৰ যাচঞা

ব্ৰাহ্মণে বোলন্ত ধন্য ধন্য তাত্মধ্বজ ।
 পিতৃৰ অন্তৰে মাৰিবাক ভৈলা সাজ ॥ ২৯৩ ॥
 ধন্য ৰাজপুত্ৰ ধন্য তোমাৰ ভকত ।
 প্ৰাণ হেন দান দিতে কমট নাহি যাত ॥
 যি কথা কহিলা স্বৰূপত এহি ধৰ্ম্ম ।
 কিন্তু মৃগৰাজে এহি কহিলন্ত কৰ্ম্ম ॥ ২৯৪ ॥
 যেন কথা কহিলাহা সঙ্গে পঠাই মোক ।
 সেহি কথা কহো বাপে পোৱে শুনিয়োক ॥
 সিংহী বোলে ব্ৰাহ্মণ এৰিয়ো অপমান ।
 শীঘ্ৰে চলি যাৱা ময়ূৰধ্বজৰ আখান ॥ ২৯৫ ॥
 তান অৰ্দ্ধ শৰীৰক মাগি দিয়ো আনি ।
 তেবেসে তোমাৰ পুত্ৰ দিবোহো মেলানি ॥
 শুনিয়োক শৰীৰ আনিবা যেনমতে ।
 পুত্ৰ ভাৰ্যা দুয়ো ধৰি ফালিবা কৰতে ॥ ২৯৬ ॥
 বাম অঙ্গ এৰিয়া দক্ষিণ অঙ্গ আনা ।
 তেবেসে পুত্ৰক পাইবা নিষ্ঠ কৰি জানা ॥
 যেন কথা কহি সিংহে পঠাইলেক দূত ।
 সেহি কথা কহিবাক আমাৰ যুগুত ॥ ২৯৭ ॥
 এক পুত্ৰ মৰন্তে যদি শতপুত্ৰ মৰি যায় ।
 তেবে কি আমাৰ মুখে মিছাক নুযুৱায় ॥
 হেন জানি যেন যুৱাই তেনো দিয়ো দান ।
 নুহি তেবে সকলে দিয়োক সমিধান ॥ ২৯৮ ॥
 তুমি হেন ৰাজা হুয়া সত্য কৰি আগে ।
 পাছে যেন যিবা হোক মোৰ কৰ্ম্ম ভাগে ॥
 পুত্ৰ-মৰণত যে অধিক মনকষ্ট ।
 ইহান মুখৰ বাণী কেনে হোৱে নষ্ট ॥ ২৯৯ ॥

সবে বোলে দানপতি সত্যবাদী ৰাজা ।
 আবেসে তোমাক মন্দ বুলিবেক প্ৰজা ॥
 কল্লতৰু বুলি মই মাগি লওঁ দান ।
 পাছে দেখো গই মই পুষ্প মন্দাৰৰ ॥ ৩০০ ॥
 সাগৰ বুলিয়া ৰাম্প দিলো পিয়াসত ।
 সিও শুকাই খালি ভৈলা মোহোৰ ভাগত ॥

অৰ্থলোভে গৈলো যেন লঙ্কাক দৰিদ্ৰ ॥ ৩০১ ॥
 তোমাৰ নোবোলো দোষ মই মন্দ-ভাগী ।
 এন্দূৰ আসিয়া কিয় নেপাইবাক লাগি ॥
 জন্মিজয় বদতি জইমুনি বদতি ।
 ব্ৰাহ্মণৰ মনকষ্ট দেখিয়া নৃপতি ॥ ৩০২ ॥
 ভাৰ্য্যাক পুত্ৰক মাতিবাক দিলা হাক ।
 মই অঙ্গীকাৰ কৰি আছোহো দিবাক ॥
 মাধৱ কেশৱ বাহুদেৱ জনাৰ্দ্দন ।
 মোহোৰ মনৰ নাছাবোক সৰ্ববক্ষণ ॥ ৩০৩ ॥

পুত্ৰ আৰু ভাৰ্য্যাৰ হৰি ৰাম কৃষ্ণ হৰি জিহ্বায়ে চেঞ্চাউক ।
 হাতত কৰত তুলি ৰাম-নাম-স্মৰণে মোৰ প্ৰাণ যাউক ॥
 দি প্ৰাণ দানোত্তম এহি বুলি তুলি পাছে ধৰিয়া কৰত ।
 ময়ূৰধ্বজ আনিয়া দিলন্ত পুত্ৰ ভাৰ্য্যাৰ হাতত ॥ ৩০৪ ॥
 তেবে সবে কৰত তুলি ধৰি হাতে ।
 ত্ৰাহি হৰি বুলি দিলা নৃপতিৰ মাথে ॥
 মাধৱত যেন থান ৰাজাৰ ভকতি ।
 আছে ইন্দু-পদ সাধি পাৰয় মুকুতি ॥ ৩০৫ ॥
 মাধৱৰ কপটক আউৰ নুযুৰায় ।
 বিদিতত সেহি কাৰ্য্য সেহি খুজি পায় ॥

ভাৰ্য্যাৰ দ্বাৰা
ময়ূৰধ্বজৰ
শিৰ-ছেদন

ময়ূৰধ্বজ বাজাৰ কোন আছে ভাগ্যবন্ত ।
তথাপি কিসক কৃষ্ণে কপট কৰন্ত ॥ ৩০৬ ॥
নগৰীয়া লোকে দেখি অদভুত ত্ৰাস ।
মনুষ্য লোকৰ হেন নতু দেখা সাস ॥
আপুনাৰ শৰীৰক কাটয় আপুনি ।
আছোক দেখিবো কৰ্ণে মাত্ৰ নতু শুনি ॥ ৩০৭ ॥
তাহি বাম বুলি কুন্দমতী পটেশ্বৰী ।
ব্ৰাহ্মণক চাই বুলিলন্ত হেন কৰি ॥
ভাৰ্য্যা ছয়া স্বামী মাৰো সত্য ধৰ্ম্ম ৰাখি ।
মোৰ দোষ নাই দেৱ ধৰ্ম্ম হৈবা সাক্ষী ॥ ৩০৮ ॥
হেন শুনি আছো নবসিংহ ৰূপ ছয়া ।
নখে বিদাৰিলা ছিৰি হিৰণ্যাক্ষ-হিয়া ॥
মই সেহিমতে আজি স্বামীৰ শৰীৰ ।
হাতত কৰত ধৰি কৰো দুই ছিৰ ॥ ৩০৯ ॥
বাজা বোলন্ত শুনা শুনা প্ৰিয়া জায়া ।
ছিৰিয়োক দেহা মোৰ নকৰিয়ো দায়া ॥
কৰত টানিয়ো মোৰ শৰীৰ শীতল ।
শিশিৰ কালৰ যেন কোমল কমল ॥ ৩১০ ॥
ৰতি ৰসকালে তৰুণীৰ নখ-ঘাৰে ।
অধিক আনন্দ মোৰ শৰীৰ জুৰাৰে ॥
হেন শুনি বাজাৰ সুন্দৰী কুন্দমতী ।
পুত্ৰ সমন্বিতে কৰতক ধৰি ডাটি ॥ ৩১১ ॥
সেহিমতে মোৰ কৰত ৰটা ঘাৰে ।
নকৰে বেদনা কিছু শৰীৰ জুৰাৰে ॥
উৰ্দ্ধক হেপ্পুছি অধক লাগি টানে ।
হৰিৰ প্ৰভাৱে কিছো দেহাক নজানে ॥ ৩১২ ॥

ময়ূৰধ্বজৰ দান
ব্রাহ্মণৰ দ্বাৰা
প্রত্যাখান

জয়মুনি বদতি শুনা জন্মিজয় বাজা ।
শুনি নিশবদ ভৈলা পাণ্ডৱৰ প্রজা ॥
কেৱলে হৰিষ দেখি হৰি অৰ্জুনৰ ।
হাহাকাৰ বাণী শুনি স্থল পুৰুষৰ ॥ ৩১৩ ॥
শিৰ ছিৰি ললাট পাইলেক কৰতেৰে ।

বহাৰে লোতক ধাৰ নয়নৰ নীৰে ॥
হেন শুনি কফে উঠি লৰিল দ্বিজৰাজ ।
কান্দনীয়া দান লৈবো মোৰ কোন কাৰ্য্য ॥ ৩১৪ ॥
কাল দেখা পাত্ৰ বুঝি যিবা দান লৱে ।
হৰিষতে দিবে দান হেন শান্ত্ৰে কৰে ॥
ইটো পুনু দান দন্তে অতিশয় শোকে ।
কান্দনীয়া দান লৈলে হাসিবেক লোকে ॥ ৩১৫ ॥

... ..

পুত্ৰ মোৰ মৰোক তাক সাধিলে নপাওঁ ॥
যৈকে লাগি সি মোৰ পুত্ৰ নেউক ধৰি ।
তথাপিতো আমি দান লৈবো কেন কৰি ॥ ৩১৬ ॥
প্রথমতে নেদো বোলে তাৰ এক দোষ ।
দিবো বুলি নেদে তাৰ শত শত দোষ ॥
দিবো বুলি প্রথমে কৰিলা অঙ্গীকাৰ ।
এবে যেবে নেদে কেনে বেদ-ব্যৱহাৰ ॥ ৩১৭ ॥
এহি বুলি অসন্তোষে লৰিলা ব্রাহ্মণ ।
পাছত লৰিলা তাৰ ছাত্ৰ যে অৰ্জুন ॥
হেন দেখি কুন্দমতী কৰতক এৰি ।
ৰাজাৰ মুণ্ডক ঝাম্পে দুই হাতে ধৰি ॥ ৩১৮ ॥
কুন্দমতী বোলে প্রভু শুনা প্ৰাণেশ্বৰ ।
ৰোষ কৰি যাই দ্বিজ ভৈলা অথাত্তৰ ॥

ব্রাহ্মণক ওভতাই
আনিবলৈ পত্নী
কুন্দমতীক প্ৰেৰণ

কান্দনীয়া দান বোলে লৈবো কেন কৰি।
এহি বুলি ব্ৰাহ্মণে তোমাক গৈলা এৰি ॥ ৩১৯ ॥
ধীৰ ধীৰ কৰি ৰাজা মাতন্তু ভাৰ্য্যাক।
বোষ কৰিবাক ব্ৰাহ্মণক দিলা হাক ॥
আসিয়ো ব্ৰাহ্মণ গুৰু মোৰ সন্নিধান।
যেহিমতে খোজা সেহিমতে দিবো দান ॥ ৩২০ ॥
যিবা হেতু বাম চক্ষু লোতক বহয়।
আসন্তো ব্ৰাহ্মণ তাৰ কহিবো নিৰ্ণয় ॥
মোহোৰ বচন শুনি দুইহান্তো ব্ৰাহ্মণ।
মই কাণে শুনিএৰো যত দোষ গুণ ॥ ৩২১ ॥
হেন শুনি কুন্দমতী গৈলন্তু লৰৰি।
কৰিলা প্ৰণাম বিপ্ৰ-চৰণত পৰি ॥
পালটিয়ো গুৰু বাপ ৰাজায়ে ডাকন্ত।
বাম চক্ষুৰ লোতকৰ নিৰ্ণয় কহন্ত ॥ ৩২২ ॥
তাক প্ৰতি বিপ্ৰসন্ন তাৰ কিবা ক্ষয়।
অসন্তোষ ভৈলে ব্ৰাহ্মণক নৰঞ্জয় ॥
হেন জানি যায়োক ৰাজাৰ সন্নিধান।
যেনমতে তুষ্ট তেনমতে লোৱা দান ॥ ৩২৩ ॥
নাৰীৰ বচন শুনি দেৱ জনাৰ্দ্দন।
ৰাজাৰ পাশক লাগি কৰিলা গমন ॥
ভৰি পাঞ্চ সাত গৈয়া ৰাজাৰ পাশ পাইল।
ব্ৰাহ্মণে বোলন্তু ৰাজা কিসক মতাইল ॥ ৩২৪ ॥
গদ গদ বচনে মাতিলা নৰনাথে।
হাত ভৰি বান্ধিয়া কৰত দিলা মাথে ॥
তাতো মোক বেদনা নিদিলে অতিশয়।
তোমাৰ বিমুখে মোৰ দগধ হৃদয় ॥ ৩২৫ ॥

প্ৰাণ গ্ৰহণ কৰি- বাম অঙ্গে বোলে একেলগে উপজিলো।
 বলৈ ময়ূৰধ্বজৰ ধৰ্মদান সুখ ভোগ দুই হাত্তো কৰিলো ॥
 কাতৰ প্ৰাৰ্থনা দক্ষিণৰ অঙ্গ বিপ্ৰে নেই সিংহ অৰ্থে।
 মোৰ পুনু প্ৰাণ যায় ইঠাইত ব্যৰ্থে ॥ ৩২৬ ॥
 সেই দুখে অপমান কৰে বাম অঙ্গে।
 মোৰ পুনু মহাসুখ তোমাসাৰ সঙ্গে ॥
 প্ৰিয় বাক্য সহিতে সকলে লৰা দান।
 লৈয়ো দান সত্বেৰে আসিয়ো সন্নিধান ॥ ৩২৭ ॥

বিপ্ৰৰ নিজ হেন শুনি তুষ্ট ভৈলা দেৱ জনাৰ্দ্দন।
 নাৰায়ণৰূপ ধাৰণ নৃপতিক লাগি অতি ভৈলা সুপ্ৰসন্ন ॥
 আৰু কপট পৰী- আপুনাৰ নিজ ৰূপ ধৰি নাৰায়ণ।
 ক্ষাত ময়ূৰধ্বজ আথে-বেথে আলিঙ্গি ধৰিলা তেতিক্ষণ ॥ ৩২৮ ॥
 উত্তীৰ্ণ ধন্য ধন্য ৰাজা পৃথিৱীত ভৈলা জাত।
 উত্তৰিলা আমাৰ কপট পৰীক্ষাত ॥
 অৰ্জুনে সহিতে জিজ্ঞাসিলা নানা হেতু।
 তুষ্ট ভৈল নবনাথ কৰিয়োক ক্ৰতু ॥ ৩২৯ ॥
 তোমাৰ তনয় তাম্রধ্বজ নাম যাৰ।
 এহিসে সবাবো মন পূৰিলা আমাৰ ॥
 অৰ্জুনক মোক আনো কটক সহিতে।
 ৩৩০

তেবেসে অৰ্জুন সমে বিপ্ৰৰূপ ধৰি।
 কপটে আসিলো ৰাজা তোমাৰ নগৰী ॥
 তোমাৰ শালত ঘোৰা আছিবাৰ শুনি।
 তেবে অৰ্দ্ধ দেহদান মাগিলো সমূলি ॥ ৩৩১ ॥
 সাধু সাধু ৰাজা তুমি ধন্য উপজিলা।
 প্ৰাণ হেন দানক আনন্দ ৰূপে দিলা ॥

আমাত দেখিলো দৃঢ়মতি আতিশয় ।
 সিকাৰণে দায়া মোৰ ভৈলা আতিশয় ॥ ৩৩২ ॥
 যিটো তুমি নেদি দান দিলা অবিকলে ।
 তোমাৰ যজ্ঞৰ কাৰ্য্য সাধিলো সকলে ॥

যেবে মোৰ বচন সাধিবা নৃপবৰ ।

পাণ্ডৱৰ ঘোৰাক মেলি এহি অনুসাৰ ।
 দুয়ো ঘোৰা মেলি দেস লয়ো একবাৰ ॥ ৩৩৩ ॥

যিবেলাত নাৰায়ণে ৰাজাক ধৰিলা ।
 গুছিলা বন্ধন খসি কৰত পৰিলা ॥ ৩৩৪ ॥
 এদিনাতো কৰি কান্তি জলন্ত শৰীৰ ।
 পূৰ্ণচন্দ্ৰ কালা যেন জ্বলে বীৰবৰ ॥
 ৰাজাৰ গাৱত দুখ ভৈলা যতমানে ।

মাধৱৰ প্ৰসন্ন পবিত্ৰ কলেৱৰ ।
 তেবে নিজৰূপ দেখাইলন্ত দামোদৰ ॥ ৩৩৫ ॥
 ৰূপ দেখি ৰাজা আথে বেথে তেতিক্ষণে ।
 অফটান্ধ প্ৰণাম কৰি বিপ্ৰৰ চৰণে ॥
 কৃতাজ্জলি কৰি হেন বুলিলা বচন ।
 একোকে নজানো তুমি হৈয়ো জনাৰ্দন ॥ ৩৩৬ ॥
 তযু তনু নিজ ৰূপ নজানয় কেৰে ।
 আছোক মনুষ্য নজানয় ব্ৰহ্মাদেৱে ॥
 তোমাৰো মহিমা প্ৰভু দেখিলো প্ৰত্যেক ।
 দুই খণ্ড মুণ্ড হাত দিলা ভৈলা এক ॥ ৩৩৭ ॥

কি কৰিবো যজ্ঞ কি কৰিবো যজ্ঞবিধি ।
 তুমি তুষ্ট ভৈলে মোৰ সবে ভৈলা সিদ্ধি ॥
 যপ তপ দান ধৰ্ম ব্ৰত আদি কৰি ।
 তোমাকেসে আৰাধ্য নাম মাত্ৰ স্মৰি ॥ ৩৩৮ ॥
 প্ৰত্যক্ষ তোমাক লাগ পাইলো দৰিশন ।
 সিসৰ যজ্ঞত আৰ কিবা প্ৰয়োজন ॥
 য়েবে স্বৰূপত তুষ্ট ভৈলা জনাৰ্দ্দন ।
 তেবে হেন কৰিয়োক মোহোৰ বচন ॥ ৩৩৯ ॥
 তিনি দিন মানে প্ৰভু বহিয়ো ইঠাইত ।
 সেৱা কৰি থাকো প্ৰভু তযু চৰণত ॥
 যজ্ঞৰ দুইগোটা হয় নিয়া নাৰায়ণ ।
 সবে দোষ ক্ষমা প্ৰভু দিয়া দৰিশন ॥ ৩৪০ ॥
 নজানিয়া পুত্ৰে মোৰ যুজিলে তোমাৰে ।
 সিটো যত দোষ আবে ক্ষেমিয়ো আমাৰে ॥
 অৰ্জুনক চাই হৰি বুলিলা বচন ।
 দেখিলাহা নৃপতিৰ মোত ভক্তি কেন ॥ ৩৪১ ॥
 কায়বাক্য মনে মোৰ সতত ধিয়ান ।
 সিটো নৃপতিৰ কেনে নুহিবে কল্যাণ ॥
 ধন্য মোৰ তাম্রধ্বজ পুত্ৰ কুলঙ্কাৰ ।
 যাহাৰ প্ৰসাদে মুখ দেখিলো তোমাৰ ॥ ৩৪২ ॥
 তাম্রধ্বজে ঘোৰা য়েবে নানে অৰ্জুনৰ ।
 তেবে কি আসিলা হন্তে আমাৰ নগৰ ॥
 এহি বুলি চাহি ৰাজা কৰিলা প্ৰণাম ।
 দিনা কতিপয় প্ৰভু কৰিলা বিশ্ৰাম ॥ ৩৪৩ ॥
 নগৰৰ সেনা মোৰ সবে শুদ্ধ হোক ।
 অব্যাহতে শ্ৰীমুখ চাহিয়া থাকোক ॥

কৃষ্ণ-ভক্তি আগুত
 ময়ূৰধ্বজ

ময়ূৰধ্বজ নগৰত
 কৃষ্ণৰ তিনিদিন
 যাপন

ঘোৰা সহ
কৃষ্ণ-ধনঞ্জয়ৰ
বাণপুৰ ত্যাগ

ৰাজাৰ বচনে কৃষ্ণ অৰ্জুনে সহিতে ।
ময়ূৰ্ধ্বজ নগৰত বহিলা তহিতে ॥ ৩৪৪ ॥
তিনিদিন অন্তৰে কৃষ্ণ ধনঞ্জয় ।
ঘোৰা মেলি নৃপতি কৰন্তু জয় জয় ॥
তাম্রধ্বজে ঘোৰা য়েবে মেলিয়া পঠাইল ।
সৰে সেতু নগৰক ঘোৰা চলি গৈল ॥ ৩৪৫ ॥
দিব্য ব্রহ্ম ৰাজাৰ নগৰে দুই হয় ।
সেই দিশে চলি গৈলা কৃষ্ণ ধনঞ্জয় ॥
কৃষ্ণৰ চৰণে বাঢ়ি কৰিল প্ৰণতি ।
তাম্রধ্বজ যুদ্ধ এহিমাণে সমাপতি ॥ ৩৪৬ ॥
বিপ্ৰ হৰিবৰে ভণে এৰা আন কাম ।
পাতক ছাৰোক ডাকি বোলা বাম বাম ॥ ৩৪৭ ॥

॥ দুলভী ॥

লিপিকাৰৰ মিনতি নমো মাধৱৰ চৰণ কমল
উদয়গিৰি মध्ये সাৰ ।
বৈকুণ্ঠনাথৰ একমগ্ন হুয়া
ভৈলা বিপ্ৰ অৱতাৰ ॥
হয়গ্ৰীৱ ৰূপে আছাহা স্বৰূপে
মণিকূটে জুৰি ।
যত নৃত্য গীত বাঢ় ভাণ্ড নৃত
সন্তোষি থাকন্তু হৰি ॥
ব্রহ্মপুত্ৰ কাছে অপেন্সৰা নাচে
মণিকূট গিৰি কাছে ।
যত পুষ্পচয় সকলে আছয়
উজ্জানৰ কাছে কাছে ॥

দক্ষিণপাৰত নীল আশ্রমত

তাহানে প্রিয়া গোসানী ।

অপূৰ্ব স্বৰূপে প্রকাশ কবন্ত

জীৱৰ মাতা নজানি ॥

দুইৰ অনুগ্রহ নিমিত্তেই ইটো

উদয়গিৰি নাম ভৈলা ।

তাহান প্রসাদে অতি অপ্রমাদে

স্থবৰ যে সেৱা বৈলা ॥

ৰাজা ৰাজেশ্বৰ ৰাজ্যত বসয়

স্থখে ৰাজ্য নিবন্তৰে ।

তাহান ৰাজ্যত মেৰুৰ প্ৰমাণ

কিতু..... ॥

সদায়ে তাহান মন অভিৰাম

মন্ত্ৰ যত অনুপাম ।

অৰ্থৰ ভাৰত কৰম.....

..... ॥

আনো নাহি তান ভাবিয়া থাকয়

সদা ৰাম কৃষ্ণ হৰি ।

সাত ৰামায়ণ পৰৰ বাৰ খান

লৈলা সত্য যেন কৰি ॥

তাহাতে সদায়ে মতি মগ্ন ভৈলা

ৰাত্ৰি-দিনে চিন্তে হৰি ।

তাহান নিকটে বিপ্ৰ এক আছে

নাম দ্বিজ কৃষ্ণদত্ত ।

এনিবিব স্বভাৱে ভকতি কৰাৱে

প্ৰভু কৃষ্ণ-চৰণত ॥

তান হস্তাঙ্কৰ পৰম দুখৰ
 এহিমাণে মানি' মনে ।
 নামালব্ব কৰি থৈবন্ত আমাক
 দ্বিজ কৃষ্ণদত্তে ভণে ॥

তান প্রমাদে অতি অপ্রমাদে
 বহিবাক পাৰো যেন ।
 এহি আসকতি মনে মানো আতি
 মই অধমৰ মন ॥

সংস্কাৰ কৰি থৈলে যিটো ফল
 হৰে জানা পৰলোক ।
 সমস্তে যজ্ঞৰ ফল সিদ্ধি হোৱে
 লভয় বিষ্ণুলোকক ॥

ময়ূৰ্বজ ৰাজা অন্ধ শৰীৰক
 দিলন্ত বিপ্রক লাগি ।
 এহিমাণে মাগোহো সংস্কাৰ কৰা
 মোক মহা মন্দভাগী ॥

পৰিচিহ্ন

বক্ৰবাহনৰ যুদ্ধৰ পাঠান্তৰ

ক : কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিৰ সংৰক্ষিত সাচিপতীয়া পুথি ;

নগাওঁ, ১৬৬১ শক ।

খ : শিৱনাথ ভট্টাচাৰ্য্যৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত “বক্ৰবাহপৰ্ক”, দ্বিতীয় তাণ্ডৰণ,

ডিব্ৰুগড়, জানুৱাৰী, ১৯২৫ ।

পদৰ আৰম্ভণিত—

	খ	জয় জয় কৃষ্ণ প্ৰভু দৈৱকী নন্দন ।
ব্ৰহ্মা হৰে চিত্তে যাৰ অৰুণ চৰণ ॥
১	অশ্বমেধ.....পাণ্ডুগণে ॥	ক অশ্বমেধ পদ বিপ্ৰ হৰিবৰে ভণে ॥
২	ঘোৰাৰ.....চলয় ॥	ক বহুসুত ভিষসে তৈল বণজয় ॥
৫-৬	হেন.....ভৰি ॥	ক হেন নাহি জাৰাগণ নখাটে
জেন কৰি ।
সহশ্ৰেক সঙ্কটে সুবৰ্ণ আনে হৰি ॥
৬	বহুৰে বহুৰে—	খ বাৎসৰিক কৰ ।
৭	সুখে.....কৰি ॥	খ সুখে য়েবে লৱে তাক দুখে
নেই ধৰি ।
সুবুদ্ধি নামত তাত আছে অধিকাৰী ॥
৮	সেহিচৌপাশৰ—	খ সেহি ধনে জনে বক্ৰবাহ
তৈলা ৰাজা ।
সুবৰ্ণৰ গড় তাৰ সৰ্কী সুখী প্ৰজা ॥
	লাগে ভয় ॥	ক নাহি ভয় ॥
৯	আন ভাব ॥	ক অনা বায় ॥
১০	বঞ্চে—	ক বসে
১১	কটকে.....তৈলা ভয় ॥	খ (নাই ।)
	নিছয় ॥	খ বিনয় ॥
১৪	গণিতাত—	খ সংসাৰত । নগৰৰ অলঙ্কাৰ
খ প্ৰভাৱ ডাঙ্গৰ ।

- ১৫ পৰ.....কহে ॥ থ পৰম প্ৰভাৱ কথা জগততে সহে ।
যথাবৃত কথা হৰে নৃপতিত কহে ॥
- ১৬ বীৰ গোট— ক বৈৰ আছে থ বীৰ গোট
- ১৭ ঘোড়াৰ পাছ কথা— থ দূতত পুছা কথা
- ১৯ তাত.....সাৱধানে ॥ থ (নাই ।)
- ২২ সহস্ৰেক লাগে— থ আছে মানে লগে
- ২৩ আছে অনেক ৰাজাগণে ॥ বেটি আছে প্ৰজাগণে ॥
- ২৪ লোহিত.....পৰি ॥ থ বিচিত্ৰ বসনে গাৱে পৰিধান কৰি ॥
- ২৫ বক্রবাহা.....গলমাল ॥ থ সুবৰ্ণৰ ভিত্তি গোট অতি উচ্চতৰ ।
থানে থানে লগাই আছে
হীৰা সুবৰ্ণৰ ॥
- সপ্তাশ কামি— থ সবসা দিলা
- ২৬ কাম.....জেষ্টি ॥ থ শুদ্ধ সুবৰ্ণৰ দিলা পটনক পাৰি ।
পিতলক সাৰি সাৰি দিলা
তাতে জেষ্টি ॥
- ২৭ কিছো.....বাৰ ॥ থ সাৰি সাৰি প্ৰকাশয় সবে নগৰৰ ॥
চিত্ৰকৰে.....দেখি ॥ থ চিত্ৰকৰে প্ৰৱন্ধে লেখিলা বহুকাম ॥
পৃথিৱী প্ৰৱন্ধে ৰাজা
নাহিকে উপাম ॥
- ২৮ ইন্দ্ৰ.....বল ॥ থ ইন্দ্ৰ প্ৰতিমুখে দেৱগণ সমুদায় ।
স্বৰ্গ মৰ্ত্য পাতাল লেখিলা
সবে ঠাই ॥
- ৰাম.....ঠাই ॥ থ (নাই) ।
- ২৯ সবাকে.....ভাল কৰি ॥ চিত্ৰাঙ্গদা উলুপী লেখিলা
ভাল কৰি ॥
- ৩০ হস্তী.....উপৰ ॥ থ হস্তি ঘোৰা গণ্ডাৰত লেখি মহিষত ।
মহুঘৰ কান্ধে ভোলা চৰি উপৰত ॥
- পুৰুষৰ.....লৈচাৰে ॥ থ (নাই ।)
- ৩১ ঘোঙ্গ নাগ— ক ঘোঙ্গ থ মৃগ নাগ
- কুকুৰা ভেক কটলা— থ কঁটলা ভেঁৰা বিৰালী

- ৩২ পাৰাৱত— থ পাৰ কাক। সেন যত—
 থ আক ফোঁছা।
 বালুকি আছে লেখি। ক বালুকি ॥ থ বটকে আছে লেখি ॥
 সাৰঙ্গ.....কুৰুছঁয়া ॥ থ সাৰঙ্গ কুপেতী ভেৰা কুৰুৱা
 দেৱম'ৰা।
 ঘোগৰা— ক ঘোগ, থ ঘুগুৰা। দেৱসুয়া—থ
 কনোৱা।
- ৩৩ কাম— থ কোৱা। মসুৰা—থ ডাউক।
 টেপছি—
 থ গুপেছী।
 কনোৱা মুছৰি— ক কনামুছৰি। বড়্যাল ক বড়আল
 থ বজ্জদণ্ড।
- ৩৪ গঙ্গা.....পক্ষিলা থ গঙ্গাছিলি ফাকুছিলি ভাবেই
 কপিলা।
 ক সেনাছিলি আকসুয়া বাৰই পক্ষিলা ॥
 পেঞ্চা— ক ভেক। ডিঙ্গৰঙ্গা—থ ফেহৌলোকা।
- ৩৯ যুধিষ্ঠিৰ.....বিঘাত থ যুধিষ্ঠিৰ ৰাজা মোৰ হস্ত জেষ্ঠ পিতৃ।
 তাহান যজ্ঞত মই কৰিলোঁ বিগুতি ॥
- ৪১ আৱথা.....কন্থাগণে ॥ থ কন্থা কালে আছে মাতৃ
 পিতৃৰ তরনে।
 নৃত্যগীত কৰি থাকে সৰে
 কন্থাগণে ॥
- ৪২ আজি.....সন্তাপ ॥ থ আজি তোক দিওঁ নিদাৰুণ
 চণ্ড শাপ ॥
- ৪৩ নকী— ক নকী, থ গৰু। কাৰুণ্য—
 থ মিনতি।
- ৪৪ হেনতো.....যুগুতি ॥ থ হেন কি শাপক মোক দিবাক
 যুগুতি।
 এড়িয়োক দোষ বাপ— থ এৰাইবাক শক্তি নাই।
- ৪৬ টঙ্ক— থ খঙ্গ। বিৱকো—মন্দকাৰী।

	ক ঝিকো শপিলো কুয়ণ মন্দকাৰী ॥
বিনথ নযাই—	ক বিনৰ্থ্য নজাই । থ অত্থা হুহিকে । নকা—থ গৰু
৪৭ নিদানে—	থ কালে ।
৪৮ তৈল.....প্ৰসঙ্গ ॥	থ তথা হন্তে তৈলেক প্ৰসঙ্গ ॥
৪৯ হৰিত.....বসুন্ধৰী ॥	থ কৃষ্ণত ভকতি বাতো তৈলা শিশু ধৰি । সি কাৰণে পাইলো অকণ্টকা বসুন্ধৰী ॥
৫০ দুৰ্ঘোৰ.....পাৰ ॥	থ শোক সাগৰত মোক নাৰে পাৰ কৰ ।
৫১-৫৩ সুবুধি.....বাজী ॥ পদ ছন্দৰ শেহত—	ক (নাই ।) থ তেৱেমে সমস্ত পাপ হৈব উপসাম । গুছোক দুৰ্গতি ডাকি বোলা বাম বাম ॥
৫৪ জৈমিনি.....ভাৱে ॥	ক (নাই ।)
৫৫ চন্দন.....সুগন্ধ— দুৰ্ভাস্কত.....যাওক— মণি-মুক্তা	থ অগুরু চন্দন : কস্তুরী কুসুম । থ কণ্ঠাগণ যাওক : সুমঙ্গল গাওক । ক মাণিক । সাগৰ পৰাল— থ মাণিক পোৱাল
৫৬ ঢাক.....কংসী ॥	থ ঢাক ঢোল ভেৰি : টুপেছি খুমুছি : ডগৰো মাৰোক আনি । নান বাণ্ড ভণ্ড : সুমঙ্গল গাওক টোকাৰি মাৰোক ভেৰি ॥
৫৭ ঝাঝাৰি ছবল— পিতৃ.....লগত ॥	থ ঝাজৰ ডম্বৰু । ক পিতৃপাশে যান্তে : পঞ্চ শব্দ বাজে : পাশৰো হুণুনি মাত ।
৫৭-৫৮ সুবুধি.....মাত ॥	ক (নাই ।)
৫৯ অৱহেলা কাৰ আৰু	ক অৱহেলা কৰি থাক (?) থ মনত মিলে উৎসুক ।

আনি থৈয়া—	ক থানী (?) থৈয়া
	খ লৱে আনি ।
তাতো..... ফল ॥	জন্মৰ হোক সফল ॥
৬১ অনুশাস্ত.....হেতু ॥	ক (নাই ।)
৬৪ ক্ষণে ৰাজা গৈয়া—	খ আগ বাঢ়ি যাত্ত । এক পাঞ্চ ভৰি—
	খ কৃতাজ্জলি কৰি ।
৬৫ ব্ৰহ্ম.....হোক ॥	খ পুষ্প ফল ধৰি বালে
	জয় ৰাশি হোক ।
৬৬ ভৰিৰ গুটাইলা সৱে	খ চৰণৰ মলছিল ।
৬৮ তীৰ্থ.....উতপন ॥	ক (নাই ।) উলুপে—খ উলুপী ।
	স্বৰূপে ॥—খ স্বৰূপি ॥
৭০ হেন.....সদয় ॥	ক তোমাৰ সকলে বাপ জানিবা নিছয় ॥
কামদেৱ—	ক প্ৰহ্লয়
৭২ যাহাৰ.....শুনি ॥	খ যাহাৰ শব্দ শুনে ঢাকিল ধৰণী ॥
৭৩ মহামুনি—	ক মহামানী । নমাতয় কোন গুণি ॥—
	ক তুমি নমাতয় কেনি ।
৭৪ হাসিত কন্দল—	খ হাহিত ক্ৰন্দন । হুউ—খ দূৰ ।
৭৫ থাকি গৈল সহি ।	খ থাকিলন্ত সহি ।
অনুতৰ.....বিলই ॥	খ মাথা চপৰাই অৰ্জুনৰ পাশে ৰহি ॥
৭৬ বৈশ্য—	ক, খ, বৈশ্য
৭৬-৭৭ বৈশ্য জাতি জন্মাইলেক	খ বৈশ্যৰ পুত্ৰ কোনে জানে ।
আগে.....লাগে ॥	খ আগেয়ে মনুষ্যে লৱে ভয় ক্ষয় কৰি ।
	ছাগ বুলি বাঘৰ লাঞ্জন দেই জৰি ॥
	ভয়তে মনুষ্যে এৰে পাচে নেৰে
	বাঘে ।
	তোৰ মোৰ পটন্তৰ তৈল সেহি
	ভাগে ।
৭৭ নতু.....গাৱে ।	খ সমৰ ভূমিত দুৰণত ৰণ গাৱে ।
৭৮ বৈশ্য—	ক, খ, বৈশ্য ।

- ৮০ চাহান্তে— খ আগত ।
শুকাল ॥ ক শ্রীকাল, খ ছাগল ॥
- ৮১ চাঞ্চবী.....আচাৰ । খ নটিনী মাৰৰ তোৰ নটৰ আকাৰ ।
- ৮২ চান্দি.....বায়ী ॥ খ চান্দি বান্দি গলত মৃদঙ্গ গোট
লৈয়ো ॥
যাহাৰ উৎসৱ হোৱে তাকে গৈয়া
চায়ে ।
নৃত্য-গীত কৰিয়া মৃদঙ্গ গোট
লৈয়ো ॥
- ৮৩ বিশেষত.....বাপ ॥ খ (নাই ।)
চাটক.....চাৰ । ক চাটক চটক নট জাতিৰ আসাৰ ।
- ৮৬ বৈশ্ণা— ক, খ, বৈশ্ণা ।
- ৮৭ ঘৰ— খ ঘোৰা ।
বুঢ়াৰ.....হেৰুৱাস ॥ খ চোৰৰ হাতৰ চেঙ্গ সেন্দূৰ নেৰাই ।
আগে দোষ কৰিলে দোষৰ ফল
পাই ॥
- ৮৮ গৈলেসে.....মধুৰ ॥ খ (নাই ।) গুৰু—খ কৰ্ণ ।
- ৮৯ কপাস.....বড় ॥ খ কল বন মাজে যেন শশা দেই লৰ ।
জন্তত জনাৱে বৃক্ষ ডালিয়ো ডাঙ্গৰ ।
সেহি.....গহ ॥ ক পাণ্ডৱতে কুৰুসেনা মध्ये ভৈলা গহ ।
- ৯১ সন্তে— খ হন্তে ।
- ৯২ সাজকৰ— ক সাজকৰ ।
- ৯৪ শিল্পীগণে— ক শিল্পীগণে, খ বীৰগণে ।
খাইবাৰ.....লগত ॥ খ (নাই ।)
- ৯৫ পদাতি.....শত ॥ ক পদাতিয়ো ৰহোক অৰ্দ্ধত
অসংখ্যত ।
জেহি জাৰ খাব্যা লাগে
সেই পাই তাত ॥
- ৯৬ সূৰ্ণ.....দিল । ক সূৰ্ণ ৰজতেক ৰাজাএ গায়ে দিলা ।
খ সূৰ্ণ ৰুদ্ৰাক্ষ মালা যাৰ গলে দিলা ।

- ৯৮ বেগবন্ত.....হয়চয় । খ বলবন্ত কপবন্ত মন্ত গজ হয় ।
- ৯৯-১০০ বাজাব.....বাজাব । ক (নাই ।)
- ১০১ হেনলাগ— খ হেনয় । জীৱন্তেও—খ জিনিলেও ।
- ১০২ চাৰিও.....মুণিষ । ক (নাই)
- পাত মলচে তোমাৰ ॥ ক পাতি মেলিল তাহাৰ ॥
- ১০৪ বহুবিধ.....কপালৰ । ক (নাই ।)
- ১০৫ নন্দন । খ কুমাৰ ॥
- বাসুদেৱ.....মন ॥ খ গোবিন্দৰ চৰণত কৰিলা প্ৰণাম ॥
- পদৰ শেহত— খ নিবন্তৰে নৰে ডাকি বোলা
বাম বাম ॥
- ঝুমুড়ি ॥— খ ঝুনা ॥ জয় হৰি জয় বাম ॥ ঝুমুৰী ॥
- ১০৬ বড়.....কৰিলোঁ ॥ খ বৰ দুখ লঘু হৈলো ॥
- ১০৬-৭ ধনে.....কৰিলোহো ॥ খ (নাই ।)
- ১০৮-৯ সিও.....থৈবো ॥ খ সিও মান্ত স্তুজিবোহোঁ ।
বাহুবল দেখাইবোহোঁ ॥
- ১১০ ঝাণ্ডে— খ ডাটি
- ১১১ কতুহলে.....যিবাজনে ॥ খ তোমাৰ মৰণে বাধিবেক
কোন নৰে ॥
- ১১২ ধনু ধৰিয়ো— খ যুদ্ধ দিয়োক ।
- ১১৩ দৈত্যৰ নায়ক— খ নৰপতি বীৰ । সেহি তালে—
খ তত্ৰকাল ।
- সজ্জনৰ.....গুণে ॥ খ সজ্জনৰ প্ৰিয় অতি এহিসে কাৰণ ।
- ১১৪ আপদত.....ঠান ॥ খ (নাই ।)
- ১১৫ শত সাত
- ১১৮ ফুলিল পলাশ— ক ফুটিল পলাশ
- ছুই.....অনিৰ্দ্ধাৰ ॥ খ ছয়ো বীৰ তৰুণ অধিকে স্কুমাৰ ।
চাৰি শৰে চাৰি ঘোৰা কাটিল
তাহাৰ ॥
- ১১৯ ছুইহান.....হয় ॥ খ (নাই)

- ১২১ দূত.....ধনু । খ বধত সাবধি হত হত তৈল ধনু ।
লড়.....তালে ॥ খ লবন্তে আন ধনু ধবি তত্বেকালে ।
- ১২২ ততকালে । ক নবেশ্বর
অনুশাব.....সকালে । ক অনুশাব বধক নিলন্ত যমঘর ।
- ১২৩ জীরন্তে নযাস । খ সেহুবে নেবাস ।
- ১২৬ অনুশাব.....নাপেখি ॥ ক (নাই ।)
- ১২৭ মৃগে কবে দাপ । খ মৃষে (?) কবে দর্প ।
তার ভাঙ্গে কাপঝাপ ॥ খ সবে ভাঙ্গিবেক কর্প ॥
সুবর্ণ পুজাব— ক সুবর্ণ পুংস । খ সুবর্ণ পুজিয়া ।
- ১২৮ ব্যোখিত তৈল যোদ্ধা
কৃষ্ণ.....যুদ্ধ ॥ খ ভেদিলা মহাক্রোধে ।
খ হবিষতে বক্রবাহ লাগি গৈলা যুদ্ধে ।
- ১২৯ মুঢ়া কাষ্ট— খ মবা গাছ । চড় পবা গাছ যেন—
খ স্ববগ পবার মতে
- ১৩০ হৃদি নলডয়— খ ফুকিলে নবলে
- ১৩৩ কতো.....একেশ্বর । ক (নাই ।)
দেখন্ত.....সুত ॥ খ (নাই ।)
- ১৩৪ আগি খ আতি
- ১৩৫ দেখন্ত.....ছন্ন ॥ ক (নাই ।)
- ১৬৩ আন.....উঠি । খ বাহতে মাহতে আছিলেক
উঠি উঠি ।
- ১৩৭ [দশন] ক ব্রসন ।
- ১৪০ [অন্তরস্থা] ক অন্তরস্থা
- ১৪১ [শকালে] ক শ্রীকালে ।
- ১৩৬-১৪৫ বধ এড়ি.....নাপেখি ॥ খ (নাই ।)
- ১৪৫ হবি.....কামদের ॥ ক হবগৌরী সম্বাদ ধাইলন্ত বাসদে
- ১৪৭ বীৰ— ক কাল ।
- ১৪৮ আক.....ধাই ॥ ক (নাই ।)
- ১৪৯ মহা.....ধিব ॥ খ পুনবপি বণত প্রবেশে মহাবীৰ
বাহ ডাঙ্গি মাঝিয়া বণত তৈলা ধিব ॥

- ১৫৪ ঘোৰ বগে অনিৰ্দ্ধাৰ ॥ ক ছয়ো দেৱৰ কুমাৰ ॥
 ছয়ো কপৰন্ত.....যুৱন্ত ॥ ক (নাই।)
- ১৫৫ ছইহান.....দন্দ ॥ খ ছহাস্তৰ ভঙ্গ ছই চাহন্ত প্ৰৱন্ধে।
 হেন.....আন্ধোৱালি ॥ ক (নাই।)
 অন্নে অন্নে ছিদ্ৰক চাহন্ত ছইদণ্ডে ॥
- ১৫৬ বথ.....পড়িল ॥ খ শ্ৰুতি এৰি ছয়ো বীৰ ভূমিত পৰিল ॥
 যেন.....পড়িল ॥ ক (নাই।)
- ১৭২-৭৩ যুদ্ধৰ.....চিনিলা ॥ খ তযুসেনা পলায় বগে জানিলো বহুত।
 যুদ্ধক আশায়ে পলাই আছ অৰে স্মৃত ॥
 চতুৰঙ্গ দলে সাজি আসিলোহো যত।
 বিস্তৰ মাৰিলি সেনা মোহোৰ আগত ॥
 হেলাত সহিলা কোপ নতৈল
 তোমাৰ।
 ক্ষেত্ৰিয় জাতিৰ মুহি হেন ব্যৱহাৰ ॥
- ১৭৭ (আৰম্ভতে) খ বাজাৰ আদেশ শুনি চেৰটীয়া যত।
 চলন্ত প্ৰজাক যুদ্ধত পাই যত ॥
- ১৭৮ বিচিত্ৰ খ হস্তীৰ
- ১৭৯ একবাণ খ কোটি বাণ, ধনুখান—ক বথখান
- ১৮০ (মাজত) খ যেন মধু-লোভে আসি ফুৰে মধুকৰ।
 সেহিমতে হংসধ্বজ নৃপতিৰ শৰ ॥
 আকাশত পক্ষী যেন ফুৰে
 জাকে জাক।
 প্ৰলয়ৰ বহ্নি যেন দেখয় বাজাক ॥
- ১৮৪ সেনা.....শৰীৰ ক (নাই।)
- ১৮৬-৮৭ পুনৰপি.....বিসঙ্গতি ॥ ক (নাই।)
- ১৮৯ হাতে.....নিপাত ॥ খ (নাই।)
- ১৯০ পদাতিৰ.....যমদূত ॥ ক (নাই।)
- ১৯১ সিঞ্জে.....ফল— খ সবে যেন পকা তাল ফল
 ভেৰ্ণিট— খ প্ৰেত

	ভৈৰৱ—	থ	ভৰই
	থাই.....শৱ ॥	থ	মনুষ্যৰ মাংস থাই ॥
১৯২	সিবেলাত.....দীপচয় ॥	ক	(নাই ।)
১৯৬	নাহি কেৱ ।	থ	নাহিকয় ।
	নিমাইবাৰ.....ক্ষেৱ ॥		প্ৰলয় কালৰ যেন আগনি জলয় ॥
১৯৯		ক	(নাই ।)
২০১		ক	(নাই ।)
২০২	দিকি	থ	ভিতিৰ
২০২-৩	খোড়ত.....হেতু ॥	থ	(নাই ।)
২০৩	হংসধ্বজ.....গণে ॥	ক	(নাই ।)
২০৫		থ	(২০৭ পদৰ পিছত ।)
২০৬		থ	(২০৭ আৰু ২০৫ পদৰ পিছত ।)
২০৭	সিও.....হত ।	থ	সি হেন নৃপতি সমৰত তৈল হত ।
২০৯-২১০	খোড়ত.....মুখে ॥	থ	তুমি আমি প্ৰাণ ৰাখি আছোঁ এহি ঠাই । দুইহাতৰো প্ৰাণ আজি স্নজু সমুদাই ॥ যুধিষ্ঠিৰ ৰাজা শুনি পাইব বৰ দুখ । এহি সব বাৰ্তাক পাইবেক কাৰ মুখ ॥
২১০-২১১	মহাদাতা.....মহাবীৰ ॥	থ	(নাই ।)
২১২	দিলাক—	থ	কৰিলা । ঘূৰে কুপৱতী ॥— থ
২১৩	(পদৰ শেহত)	থ	পৰিল কুপতী ॥ থ
		থ	সেহি বেলা অৰ্জুনৰ নাহিকে নিমিষ মাথা নাহি গাণ্ডী গোট দেখিতে কুবেশ ॥
২১২-২১৩		ক	(নাই ।)
২১৪	বাসুদেৱ	থ	দুইহাতক
২১৭	মহা বড়া—	থ	মহাবীৰ
২১৮	এবে.....সমুদায় ।	ক	সিবেলাত আমিও সহায় ।

- অৱভূথ— ক অৱতিতে থ অৱস্থত
- ২১৯ পুষ্প-মাল— থ ফলফুল। অনেক সধৱা—
ক অসংখ্যাত নৰ
কনকে.....স্থান— থ সুবৰ্ণে ৰচিব আৰু তেনে।
তৰিবৰি কাপৰি— থ ব্ৰহ্মচাৰী দণ্ডধাৰী
- ২২০ এদিনাৰ.....জুয়াৰ থ হস্তিৰো পিছলে পাৰ সুজলৰো বুৰে
আন্ধ তুমি জানিবা সবাৰ।
জুয়াৰ— ক জুয়াৰ
- ২২২ তথাঞ্চে— থ হস্তি গুছি, বৃহবেণ থ বৃহৎসেন
- ২২৩ জয় জয়.....প্ৰচাৰ ॥ থ
জয় জয় নৃপবৰ দুৰ্লভ নাৰায়ণ ৰাজা
কামাখ্যা গোসানী দেস্ত বৰ।
সপুত্ৰ বান্ধৱে নিতে সবান্ধৱে মনোনীতে
জীৱন্তোক সহস্ৰ বৎসৰ ॥
তাহান ৰাজ্যত গত সৰ্বজন মনোনীত
অশ্বমেধ পদ মধ্য সাৰ।
বিপ্ৰ হৰিহৰ কবি হৰিৰ চৰণ সেবি
পদবন্ধে কৰিলো প্ৰচাৰ ॥
- ২২৫ সমৰক.....কাৰণে। থ মৰণক ভয়ে পলাই যাইবো
কোন গুণে ॥
- ২২৮ লক্ষণা.....সৱ— থ কক্সিণী উত্তৰা মোৰ
তেসম্বে.....আসি ॥ থ সৱে মোক হাসিবেক ৰণভঙ্গ দেখি ॥
বিশেষত.....নিচয় ॥ যেনে তেনে ৰণ মাজে সাধিয়োক জয়।
বিশেষত তোমাৰ সহায় ধনঞ্জয় ॥
- ২৩০-৩১ এৱে.....একেশ্বৰ ॥ থ (২২৮ আৰু ২৩০ পদৰ মাজ
ঠাইত আছে।)
- ২২৯ ব্ৰাহ্মণৰ.....অন্তৰে। থ স্বামীদেৱ গুৰুজন মিত্ৰৰ নিমিত্তে।
- ২৩৩ সূৰ্গৰ.....যমৰ কৰণ ॥ থ সূৰ্গৰ কৰচ গাৱে পিন্ধিলা সন্মাহ।
ডাক দিয়া বোলে অৰে শুন বক্ৰবাহ।
পাণ্ডৱৰ বীৰগণ আসিলেক মানে।
মাৰি মাৰি নিলা সৱে যমৰ কাৰণে ॥

- ২৩৪ নগৰীক.....ধাই ॥ থ আপোনাৰ পুৰী ।
তোক মাৰি তাসম্বাক
আনিবো উদ্ধাৰি ॥
- ২৩৪ তিনি.....বাঢ়ি ॥ থ হেন গুনি বক্রবাহা গৈলা আগবাঢ়ি ।
বাহু পাট শৰ টোন হস্তে লৈলা
কাঢ়ি ॥
কৰ্ণমানে টানিয়া মাৰিলা বীৰবৰ ।
বৃষকেতু বীৰৰ ভেদিলা কলৈবৰ ॥
- ২৩৫ সেহিবেগে.....গৈল ॥ থ মুৰ্ছা গৈয়া বৃষকেতু ভূমিত পৰিল ।
বাজ হুয়া সৰ্পগণ পাতালক গৈল ॥
- ২৩৬ তনয় ।— থ নন্দন ।
অজ্জুৰ্নৰ পুত্ৰক দেখিলা তেতিক্ষণ ॥
তেতিক্ষণে বৃষকেতু কৰ্ণৰ তনয় ।
- ২৩৭-৩৮ তনয় । বৃষকেতু...বৃহৰ ॥ থ মণিপুৰেশ্বৰ ।
তিলসম কৰি বথ কাটিলা বীৰৰ ॥
- ২৩৯ কোপ.....প্ৰমাদ ॥ থ বণজয় ভৈল দেখি মনে ভৈল টঙ্ক ।
গাৱে বল আছে মানে শঙ্খে দিল
ফুঙ্ক ॥
কতো বেলি গুনি বোলে কৰ্ণৰ
নন্দন ।
হৰি হৰি দৈৱ বিধি হেনসে
লেখন ॥
- ২৪২ নচাপিল— থ নলজয় ।
- ২৪৩ অজ্জুৰ্নৰ পুত্ৰে শৰ— থ সূৰ্য্যৰ অস্ত্ৰক দুই প্ৰলয় কালত
থ প্ৰলয়ৰ বহ্নি
- ২৪৪ বথী বথ বাজাগণ— থ গজ বাজি প্ৰজা যত
- ২৪৫ অসংখ্যাত— থ আনি সাত
- ২৪৬ প্ৰলয়ৰ বহ্নি— থ বাহুয় অগ্নিৰ
- ২৪৭ সাধু সাধু বৃষকেতু— থ সহজে সপ্তম হোৱা
কটক— থ কুটুম্ব

- ২৪৯ ফুৰায় দশেদিশ— থ আকাশত ফুৰাইলন্ত
মন্ত্ৰ— থ অস্ত্ৰ
- ২৫০-৫১ (মাজত)— থ কোপ অপমানে লাজে ভয়ে
কৰ্ণসুত ।
পাঞ্চ পাঞ্চ শব আনি যুৰিলা
গুণত ॥
বথি বথ সাবথি নৃপতি ধনু ধাৰ্য্য ।
আকাশক লাগি উৰুৱাইলা সবে
সাজ ॥
- ২৫২ পৰ্বতত.....সম্পাতি ॥ ক পৰ্বতত পড়ন্তেজে দেখিল সম্পাতি ॥
থ পৰ্বতে পৰিল যেন পক্ষী
ফিৰিঙ্গতি ॥
(সৰথো ভাৰুনা দন্ধো যথা
সম্পাতিবগুজঃ ॥
—জৈমিনীয়াশ্বমেধঃ, ৩৭-৩৫ ।)
- ২৫৪ হেন.....দায়াদ । ক হাসি হাসি বোলে কৰ্ণসুত
বুহনাদ ।
- ২৫৫ মৰিলেসে— থ অবিলম্বে
পায় প্রত্যেক— থ পারে অল্লতেক
- ২৬৫ ঘৰসা-ঘৰসি— থ আজোৰা আজুৰি
- ২৫৭-৬৮ (এই অংশত সাঁচিপতীয়া আৰু ছপা পুথিৰ পাঠৰ বহুত অগা-পিছা
হৈছে । ইয়াত সাঁচিপতীয়া পুথিৰ পাঠকে ৰখা হ'ল ।)
- ২৭১ ধনু ধনু.....নাই ভয় ॥ (থ)—ক (নাই)
- ২৭৪ সূৰ্গৰ ঝাতিকাম— থ সবে সূৰ্গৰ কাণ
সন্ধান— ক সন্তান
- ২৭৫ নাৰায়ণ— থ বাসুদেৱ
মোৰ সৰ্বক্ষণ ॥ থ তুমি বিনে আমাৰ যে গতি নাই
কেৱ ॥
- ২৭৯ কেনি— ক কেনি, থ গুছি
- ২৮২ আৰো— থ নাৰায়ণ

বাপেককো'...ভিত্তি— থ বাপ মৰা চৰা দিলো তোমাৰ
হাতত ।

ভূমিতি— থ ভূমিত

২৮৩ সবে ভৈলো পাসবণ— থ ভৈলোহো শ্রোশ্রবণ

২৮৫-৮৮ মহাদাতা'.....তোক ॥ ক (নাই ।)

[স্বগাত্ৰং হি সমুৎকৃত্য পিতা শক্রায় তে দদৌ । ইত্যাদি,
—জৈমিনীয়াশ্রমেধঃ, ৩৮-৯]

২৯০ (প্রথমতে)

থ কোথা বা গৈলেক হৰি শুভ
জনাদিন ।

আপদত মোহোক নকৰা সাধবণ ॥

সুমৰণে নাগা য়েবে জানিলোহো
হৰি ।

ইটো দুখ সস্তাপ সহিবো কেন
কবি ॥

কি কবি বুঝাইলোঁ মৰাইলোঁহো
কৰ্ণশ্রুত ।

মোক লাগি কৈক গৈলা যম
যমদূত ॥

২৯১ নোগোকা— থ ঘোকোটা

২৯৩ থ (এই পদ ২৯১ পদৰ “বেশ্যৰ তনয়” ইত্যাদিৰ আগতহে ।)

২৯৪ (প্রথমতে)— থ উঠিয়োক সত্বেৰে কপট পৰিহৰি ।

বুধকেতু মুণ্ড গোট থৈয়ো বাস্ত
কবি ॥

২৯৫ যজ্ঞ'.....মৰা ॥ থ জন্ম সান্ধলিয়া য়ে সন্মুখ বণে মৰ ॥

২৯৭ (মাজত)— থ কতো বন্দী কৰি নিলি আপোনাৰ
পুৰী ।

তোক মাৰি তাসত্বাক আনিবো
উদ্ধাৰি ॥

নীচক আশয় দিয়া পাইলো তাৰ
ফল ।

বুধকেতু মাৰিলিহি জীৱন নিশ্ফল ॥

- যেনে তেনে বীৰ মাৰি তোৰ ভৈল
গহ ।
- মোৰ সমৰক আজি খনিতেক সহ ॥
- ২৯৯ (মাজত)— খ হেন দেখি পুনৰপি কৰি শঙ্খনাদ ।
দশো দিশ পূৰিলেক মেঘৰ সন্বাদ ॥
হস্তি ঘোৰা অশেষ সাৰথি বথী বথ ।
শৰ হানি অৰ্জুনে পেখিলা যম পথ ॥
- শৰক.....পৰি । খ শৰচয় কতো গাৱে পৰি ।
- মৰিবাক.....কতো— খ পলাই কতো সেনাগণ
- ৩০০ গ্রামে নগৰে পূৰে— খ চাহে নগৰীয়া লোক
- ৩০১ উড়ুৱাইল বাৰে খ পচোৱা বতাসে
- সেহিতাৰে...শৰঘাৰে ॥ খ অনেক দূৰক নিয়া ফুৰাৰে আকাশে ॥
বক্ৰবাহ ৰাজাৰ সেনাৰ সেই ঠানে ।
আকাশত ফুৰাই অৰ্জুনৰ বাণে ॥
- ৩০২ (আৰম্ভতে) খ প্ৰলয়ৰ বহ্নি যেন দহয় প্ৰজাক ।
শৰ হানি অৰ্জুনেয়ো দহয় সেনাক ॥
যি দিশৰ পৰা আসে অৰ্জুনৰ শৰ ।
হেঁচ মুণ্ডে পলাই প্ৰজা মৰিবাক
ডৰ ॥
যুগান্তৰ যম যেন দেখি অৰ্জুনক ।
মহা ভয়ে পলাই সবে ৰাজাৰ
কটক ॥
- ৩০৩ (আৰম্ভতে)— খ টোন হন্তে আনন্তে যে যোৰন্তে
টাৰন্তে ।
আকলিৰ নোৱাৰন্ত গাৱত পৰন্তে ॥
- আন.....শৰময়— খ আকাশ দেখন্তে তমোময় ॥
- ৩০৪ থু পেলায়.....চায় ॥ খ চক্ষু মুদি বাজলই কতো পলাই যাই ।
- ৩০৫ ক্ৰোধে.....উছাহা ॥ খ ৰাজা পিন্ধিলা সন্মাহ ॥
- ৩০৬ সেহিতানে— খ সেহি থান ।
ছত্ৰানালে— খ বথথান ।

- ৩০৭ নিন্দাই— খ বাজাই
- ৩০৮ পাসবিব— খ পাসবিবা
- ৩১০ সেহি.....কৰি ॥ খ সি থানক আসে হৰি অতি শীঘ্ৰ কৰি।
আকাৰ্য্যত.....বহুত ॥ খ অকস্মাৎ মারক নিন্দিল কুন্তী স্তত।
- ৩১২ আচণ্ডি-আবণ্ডি কৰি— খ ধৰ্ম্মপথ চাবিলাহা
- ৩১৩ খনিক.....সুমৰণ ॥ খ উপাসিয়ো ক্ষণেক সুমৰ জনাৰ্দ্দন।
যেবে.....মাৰিএৰো— খ যেন জানস মৰিয়ো এৰো
- ৩১৩-১৪ যুদ্ধ.....ভূগৱত খ (নাই।)
- ৩১৮ ভল্ল— খ শৰ
- ৩২৩ প্ৰজা সংহৰিতে— সুস্বোক সানুবিব
- ৩২৪ শতেক.....পড়ৈ ॥ খ সকলো পৰ্ব্বত কাম্পে শিখৰ নগৰে।
খৰ বায়ু বহে ঘনে ঘনে বজ্জ পড়ে ॥
- ৩২৮ ছয়ো আছিলো— খ স্নানে,
আসঙ্গে— খ একসঙ্গে
- ৩২৯ হেনতো.....পাণ্ড— খ জানো কোনোমতে কি ক অপৰাধক
এৰাণ্ড ॥
- ৩৩১ দশন-পঙ্কতি— ক প্ৰসন্ন পঙ্কতি, খ দশনৰ পান্ধি
- ৩৩২ কাল— খ নীল,
কুসুম— খ কিৰীটি
- ৩৩৩ একাদশী— খ ত্ৰয়োদশী
- ৩৩৭-৩৮ যৈসানি ভূমিত.....
প্ৰকাশে ॥ খ (৩৩৫ পদৰ মাজ ঠাইত)
কাকণ্য— খ আকুল (৩৩৮ পদ খ-ত কিছু
পৃথক।)
- ৩৪০ (প্ৰথমতে) খ অৰ্জুনৰ সম ধনুৰ্দ্ধৰ নাই কেৱ।
তাহাকো সমৰে কাটিলন্ত নবদেৱ ॥
বঙ্গ চঙ্গ বাজা যত কৰাইলা অপাৰ।
সমদলে আনন্দে নগৰে পয়োসাৰ ॥
- ৩৪১ গাৱে— খ গাই নৰ্ত্তকী.....ভঙ্গিতাৱে ॥
খ তৰুণীগণ আছে ঠাই ঠাই ॥

- ৩৪২-৪৩ হাতে দূৰ.....বাঢ়িবাক
যায় ॥ থ (নাই।)
- ৩৪৪ কতোজনী কস্তুরী.....
মাথে ॥ থ (নাই।)
- ৩৪৬-৪৭ অনেক.....গীত গাই ॥ থ (নাই।)
- ৩৪৯ আই নিবন্তবে— থ জগতৰ নবে
- ৩৫২ চন্দন— থ চামৰ
- ৩৬০ আৰো সৰ.....পাই ॥ থ (নাই।)
- ৩৬৬ (মাজত) থ কুস্তীৰ তনয় ধৰ্ম্মৰাজাৰ কনিষ্ঠ।
নাৰায়ণদেৱৰ পৰম প্ৰিয় ইষ্ট ॥
আমাৰ স্বামী যে তোহোৰ
হস্ত বাপ।
হেন অৰ্জুনক মাৰি কৰিলিহি
পাপ ॥
- মাতিল— থ নিন্দিল
- ৩৬৯ উৰাৰিক— থ যে বাড়ীক
- ৩৭৩-৭৪ কতো বেলি.....ধৰিলন্ত
মাথে ॥ থ (নাই)
- ৩৭৫ বুলিবাক লাগে— থ নোবোলাহা প্ৰভু
- ৩৭৭ সাক্ষী— থ পাছ,
- বাধা-চক্ৰ— থ মৎস্ত-চক্ৰ
- ৩৭৯ হৰে তাক— থ তোমাসাক
- ৩৮০ পাপিষ্ঠক, দায়ালুক— থ পাপিষ্ঠীক, নিদাকণ
- ৩৮২ মুখ গোটে মোক বুলি— থ মুখে চুম্বন কৰিয়া
- ৩৮৫ তেৱে.....অনাট ॥ থ তেবেসে তোহোক লোকে হুবুলিব
নাট ॥
- আছো বামে— থ পশুৰামে
- ৩৮৬ পুত্ৰ বাপৰ মাৰব— ক কাৰ বচনে বাপৰ
- যেৱে.....জলে ॥ ক (নাই।)
- ৩৮৭ অধৰ্ম্ম— ক অধৰ্ম্ম

৩৮৮ তাত...বুলিয়ো যেহেন ॥ খ তাক মাৰি আশা ভঙ্গ কৰিলি
যেহেনে ॥

এহি কথা হোৱে নোহে গুণি
চায়ো মনে ॥

৩৯০ সত্যভামা— ক সাত্যকিক
৩৯১ অহুপাম— ক নানা বস্ত্ৰ
৩৯৮ এবেসে.....পাপ ॥ খ লভিলো দাক্ষণ তাপ ললাটে
সন্তাপ ।

কেনমতে এৰাইবোহো বাপ মৰা
পাপ ॥

৪০১ যিৰাজনে.....স্বৰ্গে— খ যিটো অধৰ্মে মৰিলোঁ ।
কৃষ্ণক স্বৰ্গে সবে পাপ এৰাইলোঁ ॥

৪০২ অগ্নি খাই— খ অগ্নি জালি

৪০৪ পৰক.....খাই ॥ খ এহি বুলি মনত্ৰুথ কৰিলা বাজাই ॥

৪০৮ কৰ্কেটক...আসৰিশ ॥ খ তক্ষক কুলিশ কৰ্কেটক আসৰিক্ষ ।
ধৃতৰাষ্ট্ৰ পুণ্ডৰীক আৰু যে সতাক্ষ ॥

৪০৯ সাত তক্ষ লক্ষ— খ শতেকৰ লেখা

কাৰো এক লক্ষ— খ শতেকৰ দেখা

৪১১ ফেণাত— খ শৰীৰে,
দেখাইলো— ক দেখালু, খ নেদেখো

৪১৩ পুৰিয়োঁ সহাতে— খ পুৰিয়োক ঝাণ্ট কৰি,
কেনমতে খ কেন কৰি

৪১৭ তুমিসে সৰ্পক...কথা কিক ॥ খ

যদিবা মণিক নিদি দিয়ে ঘোৰ ৰণ
মোহোৰ শৰক সহিবাক পাৰে কোন ॥
কৰ্ণৰ পুত্ৰত কৰি হুহিকয় চাৰ
মোক জিনিবেক সৰ্পৰ বা কোন ঘৰ ॥

৪১৮ হেনয় বাপক.....কোনে
কৰে ॥ খ (নাই ।)

- ৪২০ মোর বীৰত্বক..... আপুনে ॥ থ (নাই ।)
- ৪২১ বাতুল-চৰিত্র...চেঞ্চাস ॥ থ বাতুলৰ বোলে সবে কতক লপস ॥
- ৪২২ পৰম মহন্ত— ক আতি সর যুগুতি
- ৪২৪ বৈশ্বানৰ— থ স্মৰ নৰ
- ৪২৫ নখে.....লগাস ॥ থ কুঠাৰে নাকাটে নখে বিদাৰিবে
চাস ॥
- ৪২৬ মাতিল তৈসান— থ দিলে বিঘমান ।
- ৪৩১ ৰাজভোলে...নপাই । থ সৰ্পে বোলে ভালে জানো মাণিক
নেদয় ।
(ন শীঘ্ৰং জায়তে কাৰ্য্যং নৃণাং
ৰাজসভাসু চ । জৈমিনীয়াশ্বমেধঃ,
৩৮।১৭১)
- ৪৩৩ মোৰ মান তুল্য— থ মোক মনে ভৈল
- ৪৩৪ দেখি ভয় ভীত— থ দেখন্তে বিপৰীত
- ৪৩৬ অমৃত নর কুন্ত— থ অমৃতময় কুন্ত
- ৪৩৭ সংকক— ক সংক, থ সক্ষাক
- ৪৪০ শেষ.....আৰে । থ অনন্তে বোলয় কি কহিলে অৰে
তৰে ।
- হৰসে শকত— থ হৰি হে সহায়
- আনে.....তহিত ॥ থ কোনে কেনমতে মাৰে সবে
বিপৰীত ॥
- ৪৪১ দায়া সন্তে— থ দয়া কৰি
- ৪৪২ হেন জানো... হেন ঠান ॥ থ (নাই) ।
- ৪৪৪ ছুর্যোধন— থ বিদ্বৰথ
- ৪৪৬ নীলধ্বজে.....ৰণ । থ নীলে বোলে পাণ্ডৱত লৈবোহো
শৰণ ।
জনা বোলে আমি সমদলে কৰো
ৰণ ॥
- ৪৪৮ উলুকে বোলয়— থ নীলকেতু বোলে
- ৪৫১ নিলয়— থ নিৰ্ণয়

- ৪৫৪ (মাজত)— থ অপুত্ৰক ভৈলা তুমি জগতৰ আই ।
এতেকে তোমাক নিন্দা কৰিতে
যুৰাই ॥
এতেক বচন শুনি জগতৰ মার ।
আৰকত আখি-মুখ বিহ্বল স্বভাৱ ॥
- ৪৫৫ হেন শুনি...হেন কৰি ॥ থ (নাই ।)
- ৪৫৭ বাপুতৰ— থ বাপে পোৱে
- ৪৫৮ সৱাকে জীয়াইলে— থ মৰা জীয়াইবাৰ
- ৪৬১ আমাৰ...কি । থ মোৰ সঞ্জীৱনী মণি থাকি কৰে কি ক ।
হৰে বী ॥ থ হোৱে জীক ॥
- ৪৬৩ কুকুতি...মনে ॥ থ হেট মাথা কৰিয়া নিশ্বাস কাঢ়ে ঘন ॥
- ৪৬৫ তোমাক...আস্থি ॥ থ তোমাৰেহে হিত পক্ষে বোলো
সবে বুদ্ধি ।
অধৰ্ম্মী জনৰ একো নাকলে ঔষধি ॥
- ৪৬৬ মাতঙ্গ...শাপৰ— থ মাৰ্কণ্ডেয় শাপত গৰুড়
- ৪৬৭ ত্ৰীসৱে...চৰণে— থ নাৰী সবে স্বামী বুলি নামানিব মনে ॥
- ৪৬৮ ধন-হানি— থ ধৰ্ম্ম হানি
- ৪৬৯ হেন জানা...সমুদায় ॥ থ (নাই ।)
- ৪৭০ হেন...লৱে— থ হেনতো সবাৰে কথা শুনা
হনবৰ্য্যে...যুৰাই ॥ থ অমৃতৰ হস্ত যদি দেন্ত কুপাময় ।
হেন হৰি আছন্তে মৰিবে ধনঞ্জয় ॥
- ৪৭২ মণি পাই...হাতে ॥ থ আমাক এৰিলা আশা জোৱাইক
চাহন্তে ॥
- ৪৭৫ সূনা...পুণ্ডৰীক ॥ থ পুণ্ডৰীকে কৈলা মণি নিদিয়ৈ
নিশ্চিত ॥
- ৪৭৮ কৰিএৰো— থ কৰিবোহো
- ৪৭৯ আছে কোন স্থানে । থ মাৰিবো তহিত
অনন্তক...তহিত ॥ থ (নাই ।)
- ৪৮১ ভৃগৱতে...ধৰি ধৰি ॥ থ ত্ৰৈলোক্যৰ যত সাপ তাক থৈবো
মাৰি ॥

৪৮২	ঢাকি য়েৰে—	থ	লাগি যদি
৪৮৩	মঙ্গল পটহ—	থ	মৃদঙ্গ কবয়
৪৮৬	তাহাঙ্ক.....শকতি—	থ	তাক যুজিবাক চাই কিনো মন্দমতি ॥
	মণি.....হাক ।	থ	সঞ্জীৱনী মণি দিতে তই দিলি হাক ।
	কটক-পাটন দেয়ো—	থ	সবে সৈন্ত লই তই
৪৮৮	দিব্য—	থ	দীৰ্ঘ
৪৮৯	ভৈল সাজু ।	থ	সৰ্পৰাজ ।
	বাজু ॥—	থ	বাজ ॥
৪৯০	সেনা তদ্বত—	থ	ভাৱ তবধ
	অসংখ্যাত মাৰে ।	থ	অশেষ তোমৰ ।
	বলে যিটো যাক পাৰে	থ	বণ যাইবাক নপাৰে ॥
৪৯২	লগাএৰ—	থ	লগায়োক
৪৯৩	সৈ—	থ	বৈ
৫০৫	ধূম্ব বিচি—	ক	ধূম্ব বিচি, থ ধোৱা দিয়া
৫০৬	শতেক ৰাজবালা—	ক	সতেক ৰাজ সালা
৫০৮	কৃষ্ণক.....গণি ॥	ক	হৰি লাগ পাইলে ইহাক কোনে গণি ॥
	হৰিণক.....সোধে ।	ক	হৰিৰ আগত ইহাক বা কোনে গণে ।
	শশাক—	ক	সৱাকৈ
	বিস্তৰ.....বান্ধে ॥	থ	বিস্তৰ অন্তৰ ছাগলৰ দুগ্ধ যেনে ॥
৫১৫	ছুষ্টভাৱে কুবুধি—	থ	ছুম্বুহ কুবুদ্ধি
৫১৭	বাপতিয়া সমৰত—	থ	বাপে পোৱে যুদ্ধ কৰি ।
	দন্দে ॥	থ	যুদ্ধে ॥
৫১৮	অৰ্জুনক জীয়াইবেক ॥	ক	মণি নপাইলাহা তাক ॥
৫১৯	এৱে জানো ধৰ্ম্মৰাজ ॥	থ	অৰ্জুন জীলেসে জয় হৈব ধৰ্ম্মৰাজ ।
			নপাৰিলো কৰিবে মিত্ৰৰ কিছু কাজ ।
	তুমি সৱে চাহা...পাৰি ॥	ক	মিত্ৰৰ কাৰ্য্য জেবে সাধিবাক পাৰি ।
৫২০	অশ্বমেধ কৰিবন্ত ॥	থ	ৰাজস্থয় কৰিলন্ত
৫২২	আমি সৱ আছন্তে—	থ	হেন মই থাকন্তে ।

- এড়ায়োক দোষ— থ হুয়োক সন্তোষ ।
- ৫২৪ বকদালুভ— ক বস্তানলুদ, থ বকদণ্ড
(বকদালুভন্ত বনে, ৩১।৭৬)
- ৫২৮ কলকলি.....অথিৰ । থ কোলাহল শুনি বাজা মনে
হুহি থিৰ ।
- আসি— থ বাপ
- ৫২৯ মুৰ্ছা.....প্রভৃতি ॥ থ কোনেনো নিলেক বুলি কান্দে ঠাৰে
ঠাৰ ।
দেখন্ত ভূমিত পৰি আছে ছয়ো মার ॥
- ৫৩০ চকমকাই— থ চমকি উঠিয়া
- ৫৩১ অহুমান— থ স্বৰূপত
- ৫৩৩ (প্রথমতে)— থ দিন হস্তে হিয়া পোৰে আক
স্বপ্ন দেখি ।
জানিবা মাধৱে নাশে তোৰ
প্রাণ সখি ॥
সুভদ্রাৰ অলঙ্কাৰ নিজে খসি পৰে ।
নিজীয়ে অৰ্জুন বাপু হেন মনে ধৰে ॥
- শোকে বেথিত— থ হেন শুনি
- সুমৰণে.....ভৈল ॥ থ নদি দীপ পৰ্বতত হৃদিকম্প লভিল ।
হৰিৰ আগত পথাজোড়নে পড়িল ॥
- ৫৩৬ মণিপুৰৰ প্রাৰম্ভ— ক বণস্থলিৰ আৰম্ভ
- সঞ্চে দিয়া আছে— থ গৃহ সুরণৰ
- ৫৩৯ অৰ্জুনৰ.....তহিতে ॥ ক অৰ্জুনৰ সৰ দেখিলন্ত ছয়োজন
অযুতেক তন্ত দেখিলন্ত একস্থান ॥
- ৫৪০ মাধৱৰ চমকিল চিত্ত ॥ ক মাধৱ ভৈলন্ত ভয়ভীত
- ৫৪২ বিকলে— থ কি ভৈল
- ৫৪৮ গদাৰ.....খণ্ডোক ॥ থ মোহোৰ অভাগ্য কেনে চাহিয়ো
আপুনি ।
বাপক জীৱাব মনে আনিলোহো
মণি ॥

অনন্ত সহিতে আছে জীরাবাক বঙ্গ ।
কোনে হবি নিলে মুণ্ড তৈলো
আশাতঙ্গ ॥

- ৫৪৯ কবিরো প্রহার । থ কবিরোক দয়া ।
কাটি.....কলেরব ॥ থ কাটা মোক স্বস্থ হোক কায়া ॥
৫৫০ যেরে চিণ্ডিএবো— থ প্রভু ছেদা মোব
৫৫৩ ছয়ো মার...মৃত্যু গুনি ॥ থ ছই মারে নমস্কার কবিল চরণে ।
মবা জীরা হুবুলিবা মোহোব
কাৰণে ॥

- জীউ মব— ক জিউ নব
৫৫৪ চবি.....মোক । থ মোহোক চাহিবে লাগে কিক ।
৫৫৫ কহি— থ কৈক লাগি
৫৫৭ অধর্ম— থ ধর্মব
৫৫৯ আনিলোহো.....
কি কাৰণে ॥ থ আনিলো অমৃত মৃত্যু সঞ্জীবনী মণি ।
আজি অর্জুনক নিজীয়ারো
কোন গুণি ॥
তোমাৰ আগত ইসবক
সোধে কুনি ।
সর্বতারে পাণ্ডরক বাখিছা আপুনি ॥

- শোকাকুলে ॥ থ শোকজলে
৫৬৩ দুষ্টভার— থ দুম্মুহ
৫৬৪ টেটাই থ চেঞ্চারে
আসিবার— থ তেতিক্ষণে
৫৬৭ টেটান্ত থ চেঞ্চারে
৫৬৮ থাক.....বুধ । থ থাক বক্রবাহ আজি কৈক
লাগি যাস ।
৫৭০ কল্যাণ তৈল— থ কল্লনা সিদ্ধ

- ৫৭২ নগি ধৰি.....শ্রীহৰি ॥ ক মুক্ত মুক্ত ছাহি জিৰালন্ত দেৱ হৰি ॥
পাণ্ডৱী— খ পাণ্ডুৰ
- ৫৭৫ বাসবক— ক আসনক
- ৫৭৬ চাৰি সিংহাসন— খ আনো বাজাগণ আনে
আনো বত.....
গাৱে গাৱে ॥ খ সুরগ আসন আনি দিলা
ভিন্নে ভিন্নে ।
বসিলেক বাজাগণ আনন্দিত মনে ॥
- ৫৭৭ হেনসে সুখ মান । ক হেনয় ৰাজ্য খান ।
কোননো.....স্থান ॥ খ কেন কেন মত তাক নপাইল প্ৰমাণ ।
- ৫৭৮ অনেক আছাদনে ॥ খ পুষ্প-গুৱা পানে ॥
বহু— খ মালা
- ৫৮০ বুলি জনো— খ বণ কেন
শাস্ত্ৰে.....বাহিৰে ॥ খ শাস্ত্ৰৰ বিচাৰ হেন ঋষিৰো বচন ।
সমবত জয় হোক তোমাৰ নন্দন ॥
- ৫৮১ কৰা বাঁৰ-নাদ
(ক, বিৰ নাদ) খ নকৰিবা নাথ ।
তোমাৰ.....বিবাদ ॥ খ তুমি অবিহনে যত কুটুম্বে অনাথ ॥
উলুপীক মাতিয়ো— খ উলুপীয়ো মাতিলা
লজিত পুত্ৰক.....সহবে ॥ খ লজ্জা এৰি তযু পুত্ৰ মাতিয়ো
সাদৰে ॥
- ৫৮২ ভীমক.....হোৱে । খ ভীমসেনে মাতিলেক মাধৱক চাই ।
- ৫৮৩ নাচায়া ওৱাৰি ॥ খ অধোমুখ কৰি ॥
- ৫৮৫ হেমালয় গিৰিৰ শিখৰ খ হেমৱন্ত পৰ্বতত খেৰ
- ৫৮৮ কৰিলো নিৰ্মূল । খ মাৰিলো বিপুল ।
নচাহিলো— খ আছিলেক
- ৫৮৯ মাৰি ছনাই দিলা— খ বাপক দিলাহি
- ৫৯০ নিদানৰ এড়িএড়া খ কৰি নকৰিবা মনে
- ৫৯১ যিটো.....যুগত ॥ খ যেহি পুত্ৰ বাঞ্চে প্ৰাণী পাপত যুগত ॥

পঞ্চ-পাতক-যুগুত ॥

ক পঞ্চদেৱতায়ুগুত ॥

(পঞ্চপাতককৰ্তাৰ:—

জৈমিনীয়াশ্বমেধ, ৪০.৪১)

তাক দৰশনে ॥

ক আছৈ দেৱ সনে ॥

৫৯৪ অনেক.....তুষ্ট

খ মান্ত যশ যত মান

৫৯৬ আল লৈল—

খ আয়ু বৈল

৫৯৭ আমি থাকঙ—

খ আছে আছিলে

৫৯৬-৯৭ আল লৈব হৱন্ত শকত ॥

খ আয়ু বৈল অচিন্ত্য মহত্ব ॥

৫৯৮ যত্ন.....জঞ্জাল—

খ যজ্ঞৰ কাৰ্য্যত ভৈল ঠাৱৰৰ আউল ।

৬০০ হংসধ্বজ প্ৰতিমুখে—

খ হংসধ্বজ নৃপতি

খ ৰাজাৰ সন্মানে তুষ্ট ভৈল

কুন্তী-সতী ।

নাতিক সম্বুধি হেন বুলিলন্ত মাতি ॥

হাতে ধৰি বোলে বাপু উঠি

হোৱা থিয় ।

মোৰ আশীৰ্বাদ তোৰ হোক

চিৰঞ্জীৱ ॥

৬০২-০৩-০৪ আশেষ.....মনোনীত ।

খ আশেষ মধুৰ বাণী বুলিলা ৰাজাই ।

শিশু বুলি যত দোষ ক্ষেমিও

জ্যেষ্ঠাই ॥

ভীমসেন বদতি শুনিয়ো ভাতৃ সূত ।

তোমাৰ বচন মোৰ কৰিবে যুগুত ।

কিন্তু মোৰ মনে খেদ কিঞ্চিতেকো

নাই ।

যজ্ঞ কৰিবাৰ কাৰ্য্যচিন্তিয়ো উপাই ॥

এহি বুলি ভীমসেনে থাকিলা

তহিত ।

৬০৬ মোক লাগি.....থাকে

খ তোমাৰেদে দয়া মোত আছে

অজাইপাতালে

খ চলি যাযোক সকাল

৬০৭-৬০৮ ৰাজাৰঅপর্য্যন্ত ॥ খ কৃষ্ণক প্রণামি হেন বুলিলন্ত বাণী ।
 চলিলো পাতাল পূৰ তোমাত
 মেলানি ॥
 অনন্তে বোলয় পার্থ থাকিয়ো
 আপুনি ।
 পৃথিবীত থাকিবোহো আমি
 কোন গুণি ॥
 এহি বুলি অনন্তে পাতালে
 গৈলা লৰি ।
 সৰ্পসবো পাতালে পশিলা
 ডৰ ডৰি ॥
 শ্রীকৃষ্ণ বদতি বিলম্বত নাই কার্য্য ।
 ঘোৰাক উপেক্ষি চাহি আছে
 ধৰ্ম্মৰাজ ॥
 চলিয়োক বীৰগণ মেলিয়োক হয় ।
 ঘোৰাৰ বক্ষক মই আৰু ধনঞ্জয় ॥

৬০৯ মাধৱ প্রমুখ্যে খ কেশৱ প্রভৃতি
 সৱেহন্তেঘোৰাৰ খ চপ কৰে লৰিলন্ত ঘোৰাৰ

৬০৯-১০ মণিপূৰ হন্তেএহিমানৈ সমাপত ॥

খ বক্রবাহ ৰাজাক লগত লৈলা সাজি ।
 ভাল ভাল কটক অসংখ্য গজ বাজি ॥
 মণিপূৰ হন্তে সেনাগণ বাজ ভৈলা ।
 শ্রাবণৰ মেঘে যেন গৰ্জ্জিবাক লৈলা ॥
 অনেক কটক সেনা লগে সাজি যাই ।
 নসহে পৃথিবী কম্পি কম্পি লৰি যাই ॥
 জৈমুনি বদতি শুনিয়োক নৃপবৰ ।
 কহিলো সমৰ বক্রবাহ অৰ্জ্জুনৰ ॥
 পিতা-পুত্রে যুদ্ধে মৃত্যু জিনিলা যি মতে ।
 প্রস্তুতে কহিলো মই তোমাৰ আগতে ॥

ই সব কথা ক একেটিতে শুনে যেই ।
 সকলো পাতক গুছি শুদ্ধ হোৱে সেই ॥
 ধন পুত্ৰ জয় হোৱে যাৱে জীৱে মানে ।
 মৰিলেও স্বৰ্গ পাবে দেৱৰ বিমানে ॥
 অৰ্জুন পুত্ৰৰ যুদ্ধ যি মতে মিলিল ।
 জন্মি জয় নৃপতিক সারশেষে কৈলা ॥
 তাক পদ বন্ধে য়েবে হৰি হৰি ভণে ॥
 শুনোতাৰ মনোবথ পুৰন্ত সকলে ॥
 জগন্নাথ মোহ লীলা মুকুতি কাৰণ ।
 তাক এৰাইবাক পাবে ভাগ্য কোন জন ॥
 সংসাৰ সাগৰে তৰিবাৰ কৰা কাম ।
 নিবন্তৰে নৰে ডাকি বোলা বাম বাম ॥

শব্দ-সূচী

অঘোৰ, ৩৯৯, ৫৮৩, ৫৮৬—ঘোৰ ।

অজয়া, ৪৪১—অজৈয়,

অজাই, ৬০৬—?

অনাট, ৩৮৫—?

অনুতৰ, ৭৫ = অনুত্তৰ, নিকত্তৰ ।

অনুপাম, ৩৯১—অনুপম ।

অন্তৰ, ২৬৮—অঁতৰ ।

অন্তৰে, ২২৯—কাৰণে ; নিমিত্তে ।

অন্যোঅন্য, ১৩৯—পৰস্পৰে

পৰস্পৰলৈ ।

অন্যৱস্থা, ১৪০—দুৰৱস্থা ।

অন্যোঅন্যে, ১০১—পৰস্পৰে ।

অশুধি, ৩০০ = ঔষধি । তু°ক° অ°
আহদি ।

অস্তিচয়, ৪৭১—অস্থিবোৰ ।

অৱভূত-স্নান, ২১৮—যজ্ঞ-সমাপনত
যজ্ঞ-কৰোঁতাৰ স্নান (আৰু যজ্ঞৰ
পাত্ৰবোৰৰ প্ৰক্ষালন) ।

অভাগ, ৩৩০ = অ-ভাগ্য । দুৰ্ভাগ্য ।

আকলিল, ৬৩—দেখা পালে ।

আকলিলো, ২১৫—বুজি পালো ।

আকাৰ্য্যত, ৩১০ = অকাৰ্য্যত ।

আকুঞ্চিত, ৩৩২—কেঁকোৰা ;

কেঁকোৰা-কেঁকুৰি ।

আগি, ১৩৪—আগ ; প্ৰধান ।

আক্ৰো, ২২০—অনু ; অনু এক ।

আচণ্ডি-আবণ্ডি কৰি, ৩১২—উৎপাত
কৰি ; অযথা কাম বা বাক্যৰ
হেতুকে ।

আছাদনে, ৫৭৮, ৫৯৪—আচ্ছাদনে ;
আচ্ছাদনেৰে ।

আছি, ২৭৯—হৈ ; থাকি ।

আঝোড়-পিঝোড়, অঝোৰ-পিঝোৰ,
১৪১, ৩০৫ = আজোৰ-পিজোৰ ।

আটে, ২৬৪—পিহে ; মোহাৰে ।

আটোপে, ৮৫, ১৪৯, ১৫০—

কোবেৰে ; বলেৰে ।

আন্তৰ, ২৬৫, ৫০৮, ৬০২—অঁতৰ ।

আন্দোলক, ১৫৬—আছাৰ ;
আফালন, আফাল ।

আপাৰ, ৪৯৩ = অপাৰ ।

আমৰা, ৫১২—আমি ।

আৰি, ২২০—পণ ।

আশেষ, ৬২, ৯৯, ২৯২, ৩৯৬, ৬০২—
অশেষ ।

আৱথা, ৪১ = অবিবাহিতা ।

আৱশে, ৫০৯ = অৱশ্যে ।

আসঙ্গ-প্ৰসঙ্গ, ৪৮—আদান-প্ৰদান ;
হাট-বাট ; কামকেলি ।

আসৰিশ, ১০২, ৪০৮ = অসদৃশ ।

বিপৰীত, ভয়ঙ্কৰ ।

আশুধি, ৪৬৫ = ঔষধি । তু° ক° অ°
আহুদি ।

ইছা, ৪১৫ = ইচ্ছা ।

ইঠান, ১৩—এনেকুৱা ; এনে গঢ়ৰ ।

ইহো, ৩৪৮—এই ।

উচৰ, ২৩ = ওচৰ ।

উচাই, ৫৪—উচ্চ কৰি ; ওখকৈ উৰাই ।

উচল-পাচল, ৯—উখল-মাখল ।

উছাহা, ৩০৫, ৩১৯ = উৎসাহ । উত্তম ।

উছুক, ৫৫৮ = উৎসুক ।

উতৰ, ৩৮৪ = উত্তৰ ।

উলুপে, ৬৫—উলুপীয়ে ।

উসমিস, ৪৮৩—উলহ-মালহ ;

উখল-মাখল ; উচ-পিচিনি ।

উৱাৰিক, ৩৬৯—প্রাসাদলৈ । স°

উপকাৰিক ।

একল, ১৬৭—অকল ; অকলশৰীয়া ।

একুতি, ৩৬০—একেটি পুত্ৰ থকা

তিৰোতা । স° একপুত্ৰিকা ।

একেশ্বৰ, ১৩৩, ৩৬৪—অকলশৰে ।

একৈ একৈ, ১০৩—একোটা একোটা ।

এহিনয়, ১৭৬—এনেকুৱা ; এনুৱা ।

ঔৱাৰি, ৫৮৩—প্রাসাদ ।

স° উপকাৰিক ।

জড়, ৫৩২—জৰা ।

কই, ২২৩ = কৰি ।

কঙ্কপত্ৰে, ১১৭—বগলী-জাতীয় কঙ্ক

নামৰ চৰাইৰ পাখিৰে ।

কটক, ৬৫, ১৮৮—সৈন্তদল ।

কটক-পাটন, ৪৮৭—সৈন্ত-বাহিনী ।

কটলা, ৩১ = কেটেলা (পছ) ।

কথা-মাতে, ১৮—কথা-বতৰা

পাতোতে ।

কপৰতী, ২১১—মাইকী কপৌ ।

কপাস, ৮৯—কপাহ ।

কৰ্ণমানে, ১৩৪—আকৰ্ণ ; কাণলৈকে ।

কলকলি, ৫২৮—কল-কলনি ।

কাউ, ৪২৫ = কায় ।

কাঙ্কৰী, ৩৯২—মাইকী কঁকোৰা ।

কাংসী, ৫৬—এবিধ কাঁহৰ বাণ ;

বৰকাঁহ । স° কাংস্ত ।

কাপ, ৫০৪—গৰ্ব ।

কাপ-ঝাপ, ১২৭—গৰ্ব ।

কাপৰ, ৩০৪, ৩০৫—কাপোৰ ।

কাপৰি, ২১৯—ভিক্ষাৰী ; ফটা-চিটা

কাপোৰ পিন্ধা মানুহ । স° কৰ্পটিক ।

কাপে-জাপ, ৮৩—ঠিক নোহোৱা ।

কাম, পিটি, ২৬—?

কামলি, ২৪—কম্বল ।

কাহানি, কাহানী, ৩৬৭, ৩৯৪ =

কাহিনী ।

কুপতি, ৩২—মাইকী কপৌ ।

কুকুড়ি, ৪৬৩—?

কুবুধি, ৫১৫, ৫২১, ৫৬৩—কুবুদ্ধি,

ধৃতৰাষ্ট্ৰ নাগৰ পুত্ৰ ।

কুকছায়া, ৩২—এবিধ চৰাই । কুকুৱা ?

কৃত্য, ৫৯—সুন্দৰ । তু° ক° স°

কৃতী ।

কেনঠান, ৫২১—কেনেকুরা ; কেনে-
কুরা গঢ়ব ?

কেন নয়, ৩—কেনেকপ ?

কেনি, ২৭৮—কিয় ?

কৈব, ৩২—এবিধ চবাই।

কোঠাইতনু, ৪৭৮—ক'তনো ?

কোথানে, ২৬—ক'ত ; কোন ঠাইত ?

কোবঞ্চ, ৩৪—এবিধ চবাই।

কোল, ২৪২, ৩৮৭—ওচব।

কোলহাল, ৪৮৩—কোলাহল।

খবতবি, ৭৬—খব ধবকৈ ; বেগা-
বেগিকৈ।

খিকিছি, ৫৬—এবিধ বাঢ়।

খুজি-লুবি, ৫৮, ৫২৮, ৫৩০—বিচাৰি-
খোঁচাৰি।

খোলা-খাপড়ি, ৩২৪—খোলাকটি।

খোঁড়ত, ২০২, ২০৮—খুড়া ; দদাই।

গলনি, ৪৩২—গেলি যোৱা কাৰ্য্য।

গলমাল, ২৫—গোলমাল।

গহ, ৮৯, ১২৬—গৰু।

গাণ্ডি, ২৭৬, ২৮০, ৩৩৪—গাঁড়ি ;
শৰীৰৰ ঘাই অংশ।

গুণি, ৭৩—গুণে, কাৰণে।

ঘব-চবাই, ৩৩—ঘবচিৰিকা ; এবিধ
চবাই।

ঘবসা-ঘবসি, ২৬৫—বাগৰা-বাগৰি ;
আঁজোৰা-আঁজুৰি।

ঘোএ, ২২৯—অৰ্থে (?)

ঘোগৰা, ৩২—এবিধ চবাই।

চক্ৰব্যোহে, ৭৯=চক্ৰব্যূহ ; চক্ৰবেহ।

চম্বু, ১৯৮=সমুখ। প্রা° চম্বুহ।

চৰি, ৫৫৪=হীন বা সামান্য নাবী।

তু° ক° প্রা° অ° ছাবী, স° ক্ষাবী।

চৰ্ম্ম, ১৬১—ঢাল।

চড়, ১২৯=ছবগ ; স্বৰ্গ। বজ্রপাত।

চড়িত, ৩০—আকঢ় ; উঠি থকা।

চাটক চোটক,—তজ্জ্বজীয়া। *

চাঞ্চবী, ৮১—চঞ্চল ; চলোপাতী।

চাপ, ৩৭৬—ধনু।

চাব, ৮৩—চৰা ; চোকা।

চিত্র, ৫০৬—বিচিত্র ; আচৰিত।

চিত্রঙ্গদা, ৪০, ৬৩, ৫৮১=চিত্ৰাঙ্গদা।

চিৰ, ৩৪২—কাপোৰ ; দীঘলীয়া ধৰণৰ
কাপোৰ। স° চীৰ।

চূৰ, চুৰি, ২২২, ২৯৩—চূৰ্ণ।

চেঞ্চাই, ২৭৭—চিঞৰি।

চেঞ্চাস, ৪২১—(তই) চিঞৰ।

চেরণ্ডা, ২৮১—চেমনৌয়া।

ছত্ৰানালে, ৩০৬—ধাৰাসাবে (?)।

ছৰালি, ৮১, ২৮—ল'ৰা।

জন্মিজয়, ৮৪, ১৭৬=জনমেজয়।

জমাই, ৪৩৯, ৪৬০, ৪৬২=জোঁৱাই।
স° জমাত্।

জাঙ্গ, ৭৪=জজ্ঞা। উক।

জাণ্ডিলা, ১৫০—মোহাৰিলে ; বলেৰে
পীড়িলে। স° যন্ত্ৰ।

জাতিকাৰ, ২৩৩—সুন্দৰ। স°
জ্যোতিকাৰ।

জান্তি জান্তি, ২৫৮—মোহাৰি ; বলেৰে
পীড়ি। স° যন্ত্ৰ-।

জালা, ৪৪৬—জনা।	ডালিম্ব, ৩৬৯—ডালিম। স° দাড়িম্ব, দাড়িম।
জীৱন্তা, ২৭ = জীওঁতা, জীৱৎ। জীয়া, জীৱন্ত।	ডিম্ববঙ্গা, ৩৪—এবিধ চৰাই।
জীৱন্তে, ১২৩—জীয়াই।	তদন্ত পৰাই, ৪৯০—প্ৰায় তেনে। স° তদৎ + প্ৰায়।
জুয়াৰ ২২০—জুৱাৰী,। স° দ্যুতকাৰ।	তন্ত, ২৬ = স্তন্ত।
জেষ্ঠি, ২৬—জেঠি।	তৰাস, ৯ = ত্ৰাস।
জৈমুনি, ১৯, ৫৪, ৭৩, ৮৪—জৈমিনি।	তৰিবৰি, ২১৯—?
জোঙ, ৩২৪—জোড়; জোৰ; torch.	তয়, ৩৪, ১৪৭—তাত। স° তয়িন্; অপভ্ৰংশ তহি।
ঝঙ্কাৰি, ২৬৫—জোঁকাৰি।	তাত, ৩৯, ৩০৮—[স°] পিতা।
ঝমক, ১৮২—জমক; ধোঁৱাকোঁৱা।	তিত, ৮৮ = তিত্ত; তিতা।
ঝাঝাৰি, ৫৭—এবিধ বাঘ।	তিতিক্ষণে, ৪৯৭—তেতিয়াই। প্ৰা° অ° তেতিক্ষণে।
ঝাণ্ট, ৫৩৪—খৰ। স° ঝাটিতি।	তেমছি, ৫৬—এবিধ বাঘ।
ঝাণ্টে, ১১০, ৩৭৬, ৪১২—খৰকৈ। স° ঝাটিতি।	তৈসান, ৪২৬—তেতিয়া।
ঝাতি, ২৭৪—?	ত্ৰীসৰে, ৪৬৭—ত্ৰীসৰে; তিৰোতাবোৰে।
ঝাতিকাৰ, ২৭, ১০৪—জাতিকাৰ। স° জ্যোতিকাৰ।	থুলমূল, ১৫৩—তোটোহা।
ঝাপে ঝাপে, ৫৬—জাপে জাপে; জাপৰ ওপৰত জাপকৈ।	দাপ, ১২৭ = দৰ্প।
ঝিম তৈলা, ১২৫—জীণ গ'ল; নিমাত হ'ল।	দাম, ১২ = দ'ম। স°।
ঝা, ৮১—জী; জীয়াৰী।	দাক, ৩৮৬—খৰি; কাঠ। স°।
টিটিৰী, ৩৩—এবিধ চৰাই। স° টিটিভ?	দিকি, ২০১—ফালে; ফাললৈ।
টেটাই, ৫৬৪—চিঞৰে।	দিকি, ১৮১—ফাল।
ঠান, ১১, ১২—ৰূপ; গঢ়।	দুতয়, ৯৮, ১০৩—দুই; দুজন।
ডাকিনী, ১৩৮, ১৯১, ৪০৪ = ডাকিনী; ডাইনী।	দুতী, ২২১—দ্বিতীয়।
ডাটি, ১৯৩, ৩৩১—ডাঠকৈ; বলেৰে।	দুৰল, ৫৭—এবিধ বাঘ।
	দুসতিনী, ৩৫৭—দুজনী সতিনী।
	দেখৰা, ৮৭—দেখুওৱা।
	দেৱ-চৰাই, ৩৩—এবিধ চৰাই।

দেৱসুয়া, ৩২—এবিধ চৰাই।

স° শুক।

ধাই, ১৩৭, ১৪৮—খেদি গৈ।

ধাৰ কৰিবন্ত, ৪০২—যুজিব ;

আক্ৰমণ কৰিব।

ধাৰ দিল, ৫৪৪—যুজিলে ;

আক্ৰমণ কৰিলে।

ধিক, ৫৮, ২৪৪ = অধিক। আশ্বৰ
লোপ হৈছে।

ধুমছি, ৫৬—এবিধ বাত।

নক্ৰী, ৪৩, ৪৬—মাইকী ঘৰিয়াল।

স°।

নাফাপে, ৪৬৫—(ঔষধ) নাখাটে ;
গুণ নিদিয়ে।

নৰ্ক, ৫২২—নৰক।

নলয়ন্ত, ৩৯৬—গ্রহণ নকৰে।

নাটিলে, নাটিলেক, ২২৪, ৩৫০—

(যুদ্ধত) সমকক্ষ নহ'ল।

নাটে, ৪৮৬—(যুদ্ধত) সমকক্ষ নহয়।

নাহিকা, ৪৪২—নাইকিয়া। প্রা° অ°
নাইকা।

নিঘাত, ২৮৩—বজ্ৰ। স° নির্ঘাত।

নিচয়, নিছয়, ৭৩, ২২৮, ২৭৫, ৪২৪,
৪৬৭ = নিশ্চয়।

নিটালে, ২৯০—ঠেং-ভৰি মেলি।

নিদানে, ২২৯, ৩৭৭, ৪৫৭, ৪৮৪—
কাৰণে ; হকে।

নিমাইবাৰ, ১৯৬—হুমুৱা।

[বিশেষণ]।

নিমাইলন্ত, ২১১—হুমুৱালে।

নিয়ৰ, ৮৮ = নিকট।

নুপুশন্ত, ৪৬৬—নোসোমায়।

নোগোকা, ২৯১—?

পঙ্কতি, ৩৩১ = পংক্তি, শাৰী।

পটেশ্বৰী, ১৪৪—পাটবাণী।

পৰাই, পৰায়, ১৩০, ৪৯০ = প্রায় ॥

পৰিয়াৰ, ২২৯ = পৰিয়াল।

পলায়াহা, ৫০৪—(তোমালোক)
পলোৱা।

পঢ়ন-পঢ়ান, ৩—পঠন-পাঠন।

পাণ্ডুগণে, ১—পাণ্ডুসকলে

পাড়ি, ১৭৭—সকুৱাই, সবাই।

পাড়িলোহো, ৮৯—পেলালো।

পুজা, ১২৭—কাঁড়ৰ পাখি লগোৱা
অংশ।

পুতাই, ৫৩২—পুত্ৰ।

পুষ্পমাল, ২১৯ = পুষ্পমালা।

পৃথুৰীক, ৩৩—এবিধ চৰাই।

পেঞ্চ, ৩৪—ফেঁচা। স° পেচক।

পেশো, ২৪৮—পঠিয়াওঁ ; স্মুৱাওঁ।

পোহো, ৩৬০—পো ; পুত্ৰ।

প্ৰতিবন্ধে, ৫১৮—কাৰণে ; উদ্দেশ্যে।

প্ৰতেক, প্ৰত্যেকে, ২৫৩, ৫৫১—
প্ৰত্যক্ষে।

প্ৰপঞ্চ, ৬১০—বহলকৈ।

ফুক, ২৩৭—ফুঁ।

ফেণা, ৪০৯—ফণা ; (সাপৰ) ফেঁট।

বঝাল, ২৩৫—বাহিৰ হৈ গ'ল ;

বাজ হ'ল। [নাম ধাতু]

বনায়ে, ১৮—বনায় ; (আকাশত) উৰি ফুৰে ।	বুহ, বুহকেতু, ২০২, ২০২, ২১৪, ২২৭ ২৩৮, ২৫০ = বুহকেতু ।
বক্রবাহ, বক্রবাহা, ১৪, ২০, ২৫, ৬৬— [স°] বক্রবাহন ।	বেথিত, ব্যেথিত ১২৮, ৩১৫, ৫৩৩ = ব্যথিত
বলিয়াৰ, ১৪৬৭, ২১৭—বলী ।	বেলে, ২৩৬—বেলিকা ; বেলিয়া ; সময়ত ।
বস্কক, ৪৮১— ?	বেশা ২৯১, ২৯২, ৩১১ = বৈশা । বৈশ্যৰ স্ত্রী ।
বড়্যাল, ৩৩—এবিধ চৰাই ।	বেসুৰাৰ, ২৩৪ = বেহাৰ । সৰিয়হ ।
বড়া বড়া, ৪০৮—বৰ বৰ ; ডাঙৰ ডাঙৰ	ভাতিজ, ২০২, ২০৮, ২২৬, ৫৪৮, ৫৮৮ = ভতিজা ; স° ভাতৃজ ।
বহাৰী, ৫৯৫ = বোৱাৰী । স° ব্যৱহাৰিকা ।	ভিণ্ডি, ২৫, ২৮৯—দ'ম । প্রা° অ° ভিণ্ডা ।
বাজু, ১০১, ১৫৬, ৪৮৯—বণসজ্জা ; বেহ ।	ভিতি, ২৮২—ফালে ; ফলীয়া ; পক্ষত ।
বাৰা, ৪৮৭ = বাজ । বাহিৰ ।	ভূমিতি, ২৮২—ভূমিত ।
বাপতিয়া, ৫১৭—বাপেকৰ লগত লগা ।	ভেৰ্টি, ১৯১—ভূত-পিশাচ-জাতীয় এবিধ প্ৰাণী ।
বাপুতৰ, ১৭৬, ১১৭, ৪৫৭—পিতা আৰু পুত্ৰ [বাপ + পুত্ৰ > পুত্ৰ]	ভেমছি, ৫৬—এবিধ বাঘ ।
বালুকি, ৩২—এবিধ চৰাই ।	মউৰ, ৪৯৭ = ময়ূৰ ; ম'ৰা ।
বাসৰ, ৫৭৫ = বাহৰ, থকা ঘৰ । প্রা° অ° বাসহৰ < স° বাস-গৃহ ।	ম'গুল, ১৪৯—থুপ ; বেহ ।
বাহা, ৩২৪—বায়ু ।	মত্য, ৪৭০—শক্তি (?) ।
বাঢ়ি, ৫৫৫—আগ বাঢ়ি ।	মৰ্দল, ৪৮৩—মাদল ; এবিধ খোল- জাতীয় বাঘ ।
বিগতি, ২৯১—ঠাট্টা ; বিদ্রূপ । প্রা° অ° বিগুতি, বিগুটি ।	মৰসাস, ৪২৫ = মৰসাহ ।
বিনথ, = বিনষ্ট ।	মলচন্ত, ৩৫৮—মচে ।
বিশ্ৰুতি, ১৭১ = বিচূৰ্ণিত ; শ্ৰুতি-জ্ঞান- হীন ।	মসুৰা, ৩৩—এবিধ চৰাই ।
বুধিৰন্ত, ৪২৬ = বুদ্ধিমন্ত ।	মহাবড়া, ২১৭—অতি ডাঙৰ ; অগ্রগণ্য ।
বৃত্তান্ত, ১৯ = বৃত্তান্ত ।	মাগিবয়েঁ, ৩৮৮—মাগিম ; খুজিম ।
	মাগুলি, ২৫—ঘৰৰ মাৰলি ।

মাদলি, ৫৬, ৮২—মাদল ; এবিধ বাত ।

মাহাৰ, ৮১—মাকৰ ।

মিত্ৰৱৰ্তি, ৯২, ১১৩, ১১৪, ৫১৭—

মিত্ৰতা ।

মুনিষাই, ২২০, ২৩১, ৩১৬—পুৰুষালি

মৃত্যু-সঞ্জয়নী, ৪০৭, ৪৫৭,—মৃত-

সঞ্জীৱনী ।

মেৰষ্টি, ২৬—বেৰ (?) ।

মৈৰা, ৪৯৭=ম'ৰা ।

যাৱদেক, ৪১২, ৫০৫—যেতিয়ালৈকে;

যি পৰ্য্যন্ত ।

যি ভিত্তিক, ২৫০—যি ফালে ।

যুগুতি, ৩৩১=যুক্ত ।

যুঝাৰ, ১১৮—যুজাক । যোদ্ধা ।

যুদ্ধত, ৯৮—যুদ্ধত ।

যুৰাই, যুৰায়, ৯৯, ২১৬, ৩২১—

যোগ্য হয় ।

যেনঠান, ৫৩১—যেনেকুৱা ।

যেনি, ৩৪৪—যেন ; জানিবঁ ।

যৈসানে, ৪২৬—যেতিয়া ।

যোদ্ধ, ১২৮=যোদ্ধা ।

ৰণ্ডভণ্ড, ৭=লণ্ডভণ্ড ।

ৰক্ষা, ৪৮৩—ৰখীয়া ।

ৰাহত, ৯৫, ১৬২—অশ্বাৰোহী সৈন্য ।

ৰেমছি, ৫৬—এবিধ বাত ।

সই, ৭৫, ৩৮১—সহি ।

সকাল, সকালে, ১২২, ৫৯৮—শীঘ্ৰে ;

সোনকালে ।

সঙ্গতি, ১৫৭—প্ৰায় ; নিচিনা ।

সজন, ১১৩, ৪৫৯, ৪৭১=সজ্জন ।

সজীৱন্ত, ১৭৫—জীৱন্ত ।

সঞ্জয়নী, ৪৬০, ৫০৮, ৫১৭=সঞ্জীৱনী ;
মৃত-সঞ্জীৱনী ।

সঙাশ, ২৫—চটা, চটি ।

সত্যভমা, ২২৮=সত্যভামা ।

সনিধানে, ৫৮৫=সন্নিধানে, ওচৰত ।

সঞ্চে, ৫৩৬—সাঁচত, গঢ়ত ।

সন্তে, ৯১,—হোৱাহেঁতেন

সন্তে, ৩২৫, ৪৪১—হোৱাত ।

সপন, ৪১৫=সপোন ; স্বপ্ন ।

সমস্থিতি, ১৬৬,—সমস্থিতে ; সৈতে ।

সৱ, ২৯১=সহ । ৰ ; ৰবি ।

সৱাহাৰে, ১৭০—সৱাৰে ; সকলোৰে ।

সৱেহন্তে, ৬০৮—সকলোবোৰে ।

সশিৰে, ৫৮০—?

সহাতে, ৪১৩—স্বহন্তে (?) ।

-সহিত, ৫৬২— -সুলভ ; -উচিত ।

সাগৰ-পৰাল, ৫৫—সাগৰৰ পোৱাল ।

সাধা, ৩—সঁচা ।

সামৰাজে, ২৩১, ৩৬১—সদলবলে ।

সাসিক, ২৬৩=সাহসিক ।

সিঞ্চে, ১৯০=সিঁচে ।

সুনা, ৪৭৫=শূন্য ।

সুবুধি, ৭, ১৫—সুবুদ্ধি ।

সুপ্পি, সুপ্পিয়া, ২৮২, ২৮১=সঁপি ;

সমৰ্পি ।

সুৱা, ৬০৬—?

সুহাৰে, ১১৮, ১৬১—সুৱায় ;

শোভা কৰে ।

সেই, ২২৩ = সেৰি। সেৱা কৰি।	হনবৰ্যো, ৪৭০—হীনবীৰ্য।
সেত্বে, ৮৭, ২৯৬ = সত্বে।	হাতাহাতি, ৪৯০ = হতাহতি।
সেহিতালে, ১১৩, ১২১, ৩০৬, ৪৬৬,	হুইব, হুইবে, ৩৮৪, ৪৪২—সম্ভৱতঃ।
৫০১—সেই ছেগতে ; সেই ছলতে।	হেনঠান, ১৯৭—এনেকুৱা।
সেহিনয়, ২৩৫ = তেনেকুৱা।	হেন লাগ, ১০১—এনেকুৱা ;
সৈ, ৪৯৩ = সহি। বৈ ; পলম কৰি।	এনে হেন।
সোলঙ্গ, ৩৩৬ = সোলেং।	ক্ষেত্রি, ক্ষেত্রিয়, ৭৮, ২২৮—ক্ষত্রিয়।
এবিধ টেঙা।	ক্ষমা, ৪৫ ১৬৯, ১৮৭ = ক্ষমা ; ক্ষান্তি।
হতবুদ্ধি, ৫১৯ = হতবুদ্ধি।	-ক্ষের, ১৯৬— -গাছি।

শুদ্ধৰণি

পৃষ্ঠা	পদৰ সংখ্যা	আছে	হ'ব লাগে
১	২	কেন নয়	কেননয়
৩	১২	ইথান	ইঠান
১২	৬৩	কেশটাৰ	কেশতাৰ
২০	১১৪	নৰপাট	নৰপাত
৩৩	২০২	সম্বুৰিয়া	সম্বুধিয়া
৩৪	২০৬	অম্বশালে	অম্বশালৈ
৪২	২৪৬	সৰ	শৰ
৪২	২৪৬	পাৰৰ	গাৰৰ
৪৭	২৮১	চেবুস্তা	চেমুস্তা
৪৮	২৮৪	গণিজত	গণিতাত
৫৭	৩৪৫	মুনিপুৰ	মণিপুৰ
৬১	৩৭১	আমড়ালি	আমডালি
৬২	৩৮০	এতো	এভো
৭৩	৪৪৭	সাজি-সাৰি	সাজি-পাৰি
৭৩	৪৫১	নিৰ্ণয়	নিৰ্ণয়
৭৪	৪৫৬	টোলত	টোনত
৭৬	৪৬৬	শাপৰ	শাপত
৮৯	৫৫৩	চৰণে যেন মিল	চৰণে যে নমিল
৯০	৫৬১	গৃহে	গহে